

EMIL IVANC

KRUGOVI OKO KALNIKA

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

17

Odgovorni urednik

Potpukovnik
MENSUR SEFEROVIĆ

EMIL IVANC

KRUGOVI OKO KALNIKA

NARODNA ARMIJA
Beograd, 1969.

Brigada je odlikovana:

Ordenom narodnog oslobođenja

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencom

Potkraj kolovoza 1943. godine na Kalničkom gorju bilo je življe nego ikada. U grupicama ili već formiranim jedinicama pristizali su sa svih strana borci NOV. To su primjećivali i mještani koji su s ponosom govorili da partizana ima »koliko lišća u gori«. Činilo se da to ne primjećuje jedino neprijatelj u garnizonima u Koprivnici, Križevcima, Varaždinu i Bjelovaru. Zapravo, on je tih dana bio zbumen događajima, premoren, neorganiziran i potpuno iscrpljen donedavnim borbama. Uz to se spremao da na uskom prostoru koji mu je nudio taktičke prednosti uništi snage NOV koje su se okupljale da tu, na pragu samog Zagreba, formiraju udarnu brigadu.

Četvrtog rujna 1943. godine na Kalniku su bili: udarni bataljon »Matija Gubec«, Moslavački udarni bataljon i Prvi bataljon Kalničkog partizanskog odreda. Od tih bataljona tog dana formirana je Druga narodnooslobodilačka brigada Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske. Uskoro će ona dobiti naziv brigada »Braće Radić«, pa je pod tim nazivom poznatija i u narodu i u historiografiji.

Za komandanta je postavljen Izidor Štrok, dotadašnji komandant Kalničkog partizanskog odreda, a za političkog komesara Ivan Robić, dotadašnji politički komesar jednog od bataljona u Kalničkom odredu. Za zamjenika komandanta

postavljen je Miloš Manojlović, dotadašnji operativni oficir Moslavačkog odreda, a za zamjenika političkog komesara i partijskog rukovodioca Nikola Ladešić, dotadašnji zamjenik političkog komesara udarnog bataljona »Matija Gubec«. Izidor Lasta bio je prvi sanitetski referent, Ilija Petrović vršilac dužnosti načelnika štaba brigade, a za rukovodioca politodjela postavljen je Joža Horvat.

Prvi bataljon formiran je od boraca udarnog bataljona »Matija Gubec«. Za komandanta je postavljen Vlado Kobal a za komesara Zlatko Rukavina. Prvi zamjenici komandanta i komesara bili su Stevo Miočinović i Rudolf Kuhar.

Drugi bataljon formiran je od boraca Moslavačkog udarnog bataljona i za njegova komandanta postavljen je Miloš Korać, za političkog komesara Branko Dadasović. Zamjenik komandanta bio je Valent Đuričić, a zamjenik političkog komesara Milivoj Micić.

Treći bataljon činili su borci Prvog bataljona Kalničkog partizanskog odreda. Prvi komandant bio je Jovica Mandić, prvi politički komesar Đuro Srnec, a njegov zamjenik Filip Jugo.

Osim bataljona brigada je imala i četu za vezu, tehničku četu, prateću četu sastavljenu od težih mitraljeza i bacača te bolnički vod.

Na dan formiranja brigada je imala 750 boraca. U stroju je bilo 80 drugarica. Prosječna starost boraca bila je dvadeset godina.

U brigadi su pretežno bili Hrvati, a zatim i Srbi, i to oni iz sela sjeverozapadne Hrvatske i oni koji su na Kalnik došli iz Banije, Slavonije i Žumberka.

U tom prvom stroju brigade bila su 104 člana Komunističke partije Jugoslavije, 40 kandidata za članove KPJ i 128 članova SKOJ-a.

Šestog rujna štab Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske naredio je brigadi »Braće Radić« da izvrši pohod u Hrvatsko zagorje. U naređenju su naznačeni i ovi zadaci:

»Nastojati razmahati narodnooslobodilačku borbu, povući u Narodnooslobodilačku vojsku što šire mase, pomoci novoosnovanom Zagorskom NOP odredu, razviti aktivnost na svim komunikacijama, vršiti razoružavanje manjih neprijateljevih uporišta i stvoriti oslobođeni teritorij oko Strahinšćice.«

Osim toga brigadi je naređeno da uspostavi vezu sa slovenskim partizanima i da skupa s njima nastoji izvršiti što više borbenih akcija. Što se tiče političkog djelovanja u narodu, brigada je od štaba zone dobila zadatku da se što šire aktivira u Zagorju uvlačeći mase u oslobođeni pokret.

Tako je formiranjem udarne brigade »Braće Radić« i njenim upućivanjem u Zagorje počela nova stranica u povjesti oslobođilačke borbe šireg područja Zagreba, pogotovu Kalničkog gorja. Bio je to logičan nastavak borbe toga kraja. Ta borba, usprkos brojnosti i okretnosti neprijatelja, nije prestajala, nije jenjala još od ustaničke 1941. godine kada se samo u zagrebačkoj oblasti, borilo više naoružanih grupa ustanika među kojima i zagrebačka, varaždinsko-ludbreška, kalnička, bjelovarska, čazmanska i garešnička. Potkraj godine u borbenim aktivnostima osobito su se isticale ustaničke jedinice koje su operirale na Bilogori i Kalniku, odnosno u Moslavini.

HRVATI BRANE SRPSKA OGNJIŠTA

I sama pojava ustaničkih grupa osobito je dobro djelovala na srpski živalj iz tih krajeva. U ustanku i ustanicima Srbi su vidjeli tračak nade za sebe u tim teškim danima što su ih proživljavali pod ustaškom strahovladom. Mještani su donosili partizanima hranu, pozivali su borce na razgovor, brinuli se za njih i obavještavali ih o kretanju neprijatelja, otkrivali suradnike neprijatelja u selima. Tako su se grupe partizana, premda sastavljene uglavnom od Hrvata, najčešće zadržavale u srpskim selima, a srpski živalj s oduševljenjem je prihvatio istinu da se Hrvati bore protiv ustaša braneći srpska ognjišta.

Potkraj 1941. godine u Zagorju su djelovale tri partizanske grupe, a brojile su 149 naoružanih boraca. Kako je zima bila veoma jaka, većina tih grupa sklanjala se u zemunicama, rjeđe izvodila pokrete i akcije i pripremala se, vojnički i politički, za veće proljetne akcije, za formiranje krupnijih jedinica. Tako je potkraj veljače 1942. godine u Janekovićevoj klijeti u Brdovcu formiran Zagorski partizanski odred sastavljen od tri čete po 70 boraca. U isto vrijeme jače se razmahao oslobodilački pokret na Kalniku i u Moslavini. Tada, u rano proljeće 1942., Kalnički partizanski odred brojio je 56 boraca.

Ocenjujući vojno-političku situaciju u širem rajonu Zagreba, Okružni komitet KPJ, na sjednici u Bedekovčini, zaključio je da će neprijatelj, pod udarom partizanskih jedinica i pred razmahom ustanka, brzo kapitulirati. U duhu takvih zaključaka većina snaga Kalničkog i Zagorskog partizanskog odreda koncentrirana je prema Krapinskim Toplicama

i Začretju sa zadatkom da napada neprijatelja. Bio je to izazov ustašama i povod da u ožujku organiziraju čišćenje Kalnika od »partizanskih bandi«, što je završeno povlačenjem Kalničkog odreda, njegovom diobom na više manjih grupa koje su se uspjele skloniti da bi svoju živu silu sačuvale pred ustaškom ofenzivom. Tako dobro organizirana ustaška ofenziva nije obezglavila narodnooslobodilački pokret u zagrebačkoj oblasti. Ustaše su, doduše, razbili partizanske jedinice u Hrvatskom zagorju i na Kalniku, čime su uklonili neposrednu vojničku opasnost za sebe, ali nisu ugušili antifašističko raspoloženje naroda tog kraja, nisu razbili oslobodilački pokret.

Ljetni mjeseci protekli su u borbi za organizacijsko učvršćenje antifašističkih snaga i u političkom angažiranju među onim dijelom naroda koji se još nije bio odlučio za aktivni otpor ustašama. U isto vrijeme brojčano su jačale i organizaciono se učvršćivale partiske organizacije pa su oživljavale i jačale partizanske grupe.

ŽUMBERČANI I BANIJCI NA KALNIKU

U duhu direktive Glavnog štaba Hrvatske, štab Druge operativne zone poslao je iz Žumberka na Kalnik četu od četrdesetak partizana sa zadatkom da se spoji s kalničkim partizanima, da ojača partizanski pokret i vojnički i politički djeluje na tom terenu. Ta Žumberačka četa bila je sastavljena od Hrvata iz Zagorja, od Srba iz Banije i Korduna, koji su stupili u

NOB na Kordunu i Baniji, kalili se tamo u stalnim borbama, stekli iskustvo u partizanskim akcijama. Bili su brižljivo upućeni u političku i vojnu situaciju na Kalniku i u Zagorju kako bi se što brže orijentirali u borbi koja je stajala pred njima.

Komandir čete bio je Šime Hudek, a komesar Ivo Robić. Sa četom je došao i španjolski borac Izidor Štrok. Četa je 6. listopada 1942. godine krenula iz Sošica, tri dana kasnije prešla Savu i stigla u Hrvatsko zagorje. Na tom ju je maršu neprijatelj uporno slijedio.

Žureći prema Kalniku, na prolazu kroz Hrvatsko zagorje, četa je izvela više oružanih akcija. Između ostalog likvidirala je neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Ključ, zapalila željezničku stanicu u Zaboku, vodila borbu oko Marije Bistrice, razbila posadu u Đurmancu, napala željezničku stanicu Cerje Tužno kojom je prilikom izvela i pravi partizanski finale. Naime, upravo u trenutku kada je zauzeta stanica, stigao je i vlak koji saobraća između Golubovca i Varaždina. Borcima čete nije bila potrebna posebna komanda da spremno dočekaju vlak koji je uletio u stanicu. Dok su oni uskakali u vagone, šefu stanice naređeno je neka javi u Varaždin da mješoviti vlak koji dolazi iz Golubovca na vrijeme polazi iz stanice Cerje Tužno. Šef je izvršio naređenje. I vlak je sa četom partizana krenuo prema Varaždinu i vođen rukom Ivana Gradiška Zeca, stao na četvrtom kilometru ispred njega. Dalje se nije smjelo. A nije bilo ni potrebno jer su partizani, prije nego što su poskakali, dobro natopili vagone benzinom i potpalili ih. I kad je vlak ponovo bio u pokretu, Zec je, uključivši najveću brzinu, iskočio iz

pokretne buktinje. Bez strojovođe i putnika, sav u plamenu, vlak je sve brže judio prema Varaždinu. Lokomotiva i vagoni projurili su kroz varaždinsku stanicu i zaustavili se na dravskom mostu. O toj akciji, izvedenoj tako reći pred nosom jakim neprijateljskim snagama u varaždinskom garnizonu, narod je danima pričao, a ustaše su se veoma uznemirili.

Došavši na Kalnik, četa se povezala sa članovima Oružnog komiteta KPJ za Varaždin. Predstojale su joj teške borbe, ali i brojčano jačanje i ulazak (kao Treći bataljon) u sastav Kalničkog odreda što se razvio iz jedne od banijskih četa koju je u sjevernu Hrvatsku preveo legendarni Nikola Demonja. Tu je četu narod nazivao banijskom, a bila je sastavljena od prvorazrednih boraca i više je mjeseci, nekad samostalno a nekad u suradnji s jedinicama s Kalnika, iz Slavonije itd., vodila stalne borbe.

Desetog listopada 1942. godine, na dan kada je započela neprijateljska ofenziva na partizansku Slavoniju, banijska četa, sastavljena od 70 boraca, zatekla se u selu Bijela kraj Daruvara. Tu se okupilo i više od stotinu dobrovoljaca iz slavonskih jedinica. Banijcima i Slavoncima predstojali su marš i borbe na Kalniku pa je od njih formiran Kalnički partizanski odred sastavljen od 200 boraca svrstanih u dva bataljona. Komandant Prvog bataljona bio je Nikola Demonja, komesar Vlado Mutak, a komandant i komesar Drugog bataljona bili su Slobodan Ilić Čiča i Ivan Šibl.

Svečani stroj odreda nije se bio ni razišao, kad su ga neprijateljski rafali zasuli s okolnih brda. Smjesta je krenuo u borbu probijajući se preko

Papuka prema Virovitici. Narod iz sela kroz koja je prolazio odred čudio se otkud najednom toliko partizana usred neprijateljske ofenzive. Što se neprijatelja tiče, on je bio iznenađen pojavom tolike partizanske jedinice u njegovoј dubokoj pozadini, što se vidi i iz izvještaja zapovjedništva 1. oružničke pukovnije u kojem piše i ovo:

»U toku noći 13. i 14. listopada 1942. godine prošlo je iz Papuka pet odmetničkih skupina, svaka po trista bandita, u selo Turčević Polje i Đakovac, odakle su se razišli po svim pravoslavnim selima i okolicu. Naoružani su puškama i lakinim i teškim strojnicama ...«

Na putu od sela Bijele do Kalnika odred je izvršio niz uspješnih akcija. Dolazak odreda u selo Botinovac obradovao je seljake koji još nisu vidjeli toliko partizana na okupu.

Odred se pojavio na Kalniku 21. listopada ujutro i legionari su smjesta počeli napad na njega. Iza njih, sa suprotnog pravca, napali su ga i ustaše. U odlučnom protunapadu odred je razbio neprijatelja i zarobio 40 legionara, zaplijenio više puškomitrailjeza i četrdeset pušaka. Narednog dana odred je zarobio čitavu satniju u selu Apatovac. Neposredno nakon toga neprijatelj je razbijen i u Botinovcu i u Malom Pogancu.

Poražen i nadmudren, neprijatelj je prikupio veće snage u Koprivnici, Križevcima i Bjelovaru i krenuo da se obraćuna s partizanima na Kalniku. Saznavši za to, odred se prebacio na Bilogoru i neprijatelj je udario u prazno. Ne našavši protunika na Kalniku, neprijatelj se povukao u garnizone, a odred se smjesta vratio — na Kalnik. Ustaše i

domobrani opet su pokušavali protjerati partizane s Kalnika. Međutim u tim ofenzivama protiv Kalničkog odreda, premda su se za to dobro pripremili i angažirali sve jače snage, nisu imali uspjeha a često vraćanje odreda na Kalnik ulijevalo je snažno povjerenje stanovništva u partizane.

U vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a Kalnički partizanski odred »pokriva« je čitav masiv Kalničkog gorja, zapadnu Bilogoru i dio Hrvatskog zagorja. Područje borbi Kalničkog odreda bilo je i dio Podravine od Koprivnice do Varaždina te krajevi sjeveroistočno od Zagreba. Pod Kalnički odred u operativnom smislu pripadalo je i Međimurje gdje je tada, radi jačanja oslobođilačkog pokreta u tom dijelu zemlje, osnovan i Međimurski bataljon.

ROJ STRELICA OKO KALNIKA

Na početku prosinca 1942. godine neprijatelj se pripremao da uništi Kalnički partizanski odred. Razrađen je i podroban plan koji je na topografskoj karti predviđen sa tri strelice, od kojih je svaka označavala pravac napada neprijateljskih kolona prema Ivancu u kojem se nalazio štab. Na osnovu duljine strelica i brojki koje su u obliku legendi govorile o sastavu kolona bilo je očito da su te snage i brojčano i tehnički bile znatno superiornije od snaga odreda što su ih željele uništiti.

Saznavši te podatke, štab odreda naredio je 2. prosinca štabovima bataljona neka smjesta postupe ovako: Prvi bataljon, s komandantom i komesarom

odreda na čelu, neka krene prema Zagrebačkoj gori (Medvednici), Drugi bataljon prema Bilogori, a Treći prema Ivanščici. U naređenju je precizirano neka se bataljoni maksimalno aktiviraju u neprijateljskoj pozadini i to kako izvodeći borbenu aktivnost tako i razvijajući živu propagandnu djelatnost među stanovništvom. A kada na Kalnik programi neprijateljska ofenziva — naglašeno je u naređenju — bataljoni će se ponovo okupiti na Kalniku.

U noći između 2. i 3. prosinca odred je, u bataljonskim kolonama, krenuo u tri različna pravca. I već sutradan Prvi bataljon organizirao je u selu Kolarec miting, a jedna od njegovih četa, kojom je komandirao Laza Dragaš, spustila se na cestu Zagreb — Varaždin blizu sela Bisaga.

Petog prosinca Prvi bataljon krenuo je prema Mariji Bistrici. Uz put su mještani izvještavali borce o kretanju neprijatelja. Tako su dobiveni i točni podaci o broju i razmještaju neprijatelja u Mariji Bistrici, pa se bataljon odlučio na varku. Borci su na glave stavili domobranske kape i pošli u mjesto. Kako ih nitko nije zaustavljaо, uputili su se ravno u žandarmerijsku kasarnu gdje su zatekli žandare posve nespremne za borbu. Razoružavši ih, bataljon je otvorio skladište i iznio hrana i municiju. Pri tom su najveći dio hrane podijelili narodu, a svu municiju su zadržali.

Komesar odreda Joža Horvat uputio se u mjesnu poštu s namjerom da porazgovara sa Zagrebom. No kako su partizani pred sam upad u Mariju Bistricu presjekli sve veze sa Zagrebom, komesar je odlučio da nazove Varaždin. Dobio je vezu s tzv. Popudbenim zapovjedništvom, odakle mu se javio domobranski satnik. Njihov je razgovor,

pošto su se predstavili jedan drugome, potrajao. Bilo je očito da je satnik bio iznenađen tako brzim i lakin osvajanjem garnizona, da bi na kraju bacio slušalicu.

Bataljon je zarobio i ustaškog predsjednika općine kojega su mještani veoma mrzili. Bio je to vrlo grub čovjek, jedan od »čvrstih ruku« ustaštva. Predveden je na javno suđenje. Mještani su se brzo okupili i komesar odreda im se obratio:

—Evo vam ga pa mu sudite. Sami. Vi najbolje znadete kakav je bio.

Počelo je javno suđenje. Seljaci su mu u lice nabrajali njegove grijeha kojih je bilo poviše. Kada je suđenje poodmaklo i galama se stišala, komesar je okupljenim seljacima postavio pitanje:

—Da sad čujemo vašu odluku. Što da radimo s predsjednikom?

—Makar je i lopov, makar i ne valja, ipak nije zasluzio smrt. I nemojte ga strijeljati. Nije nikoga dosad dao ubiti i dajmo mu šansu da se popravi.

—Dobro — reče komesar — ako vi kažete da ga pustimo, evo vam ga!

Stražari su odvezali predsjednika i on je zagrabilo prema svojoj kući.

Dva dana kasnije bataljon je krenuo prema Lazama-Mrzljaku. Iznenađen smjelim upadom partizana u Mariju Bistrigu, neprijatelj poduzima akciju. U popodnevnim satima zaštitnica bataljona javila je o pokretu jačih neprijateljskih snaga sastavljenih od legionara iz Kaštine. Međutim do borbe nije došlo jer je glavnina bataljona ubrzala pokret prema Zagrebu gdje joj se neprijatelj nije nadao. Kasno navečer bataljon je stigao u Rauchovu

lugarnicu na Medvednici koja je u to vrijeme bila odmaralište njemačkih i ustaških oficira i rekonvalescenata.

Čim su borci bataljona onako umorni od naporna i duga puta ušli u lugarnicu, posjedali su da se odmore. Uskoro nakon njih počeli su pristizati i neprijateljski oficiri i podoficiri koji su negdje u blizini bili na zabavi. I kako bi se koji pojавio u sobi, tako bi se iza njega zatvorila vrata. Ugledavši partizane, jedan avijatičarski narednik nije mogao doći k sebi. Skidajući čizme neprestano je mrmljao:

—Ne mogu razumjeti otkud se tako nenadano stvoriste ovdje!

—Eh, naredniče, naredniče, sretan si čovjek ako ti samo to nije jasno i ako te samo to žulja — odgovorili su mu.

Tu su mnogi partizani dobili nove uniforme, a dotrajala obuća zamijenjena je novim čizmama. Komandant odreda Mate Jerković presukao se u novu uniformu avijatičarskog oficira, što mu je kasnije dobro došlo u obmanjivanju neprijatelja.

Patrola bataljona koja je po noći upućena u Tomislavov dom na Sljemenu ispalila je više rafala iz mitraljeza prema nerasvijetljenom Zagrebu. To je i obnoć i sutradan izazvalo u gradu veoma žive komentare. U isto vrijeme jedna se četa spustila ispod same Rauchove lugarnice na šumsko radilište i razoružala stražu koja je čuvala radni šumski bataljon sastavljen od nasilno mobiliziranih Srba koji su sjekli drva za potrebe tzv. NDH. Pripadnici tog bataljona odmah su se pridružili partizanima. Pošto su predahnuli, borci su u kolonicama još iste noći krenuli

niz strme i zasnježene padine Zagrebačke gore prema Velikom Trgovištu.

»NATPORUCNIK IVANKOVIĆ« PRED BATALJONOM

Sutradan u podne bataljon je izbio na položaje iznad Velikog Trgovišta, odakle je otvorio vatru na neprijateljsku kolonu kamiona. U to su sa strane Zaboka primijećene jače neprijateljske snage, a počela je i vatra iz topova i minobacača. Razvila se borba sa triput brojčano jačim neprijateljem. Položaj na kojem se nalazio bataljon nadvisivao je neprijateljski i bio je podesniji, pa je s one strane bilo velikih gubitaka. Predvečer je lijevo krilo, pod komandom Stojana Komljenovića Čoke izvršilo protunapad i odbacilo neprijatelja prema Velikom Trgovištu. U isto vrijeme je komandant odreda Mate Jerković krenuo sa tri borca, naoružana i puškomitraljezom, prema desnom krilu bataljona koje je neprijatelj počeo zaobilaziti ispresijecanim terenom. U trenutku kada je komandant s grupom izbio na desno krilo, naletio je na grupu legionara naoružanih osim ostalog i lakisim brdskim topom. Na udaljenosti od svega 40 metara zametnut je dvobojo, i to na veoma uskoj stazi. Četiri partizana bila su brža, zauzeli su zaklon i obasuli neprijatelja vatrom. Ali je za nekoliko sekunda i s druge strane neposrednim gađanjem iz topa otvorena vatra. Ipak je bila posve neefikasna, pa je posle polusatne borbe neprijatelj uzmaknuo. Čim je pao mrak, neprijateljske snage su

se prikupile i odstupile prema Velikom Trgovištu i Zaboku.

Da bi se lakše dokopao Ivanščice i kasnije Kalnika, bataljon se podijelio u tri kolone a predvodili su ih vodiči. Kolona koja je nosila ranjenike, a predvodio ju je komesar Horvat, prije nego se dokopala Ivanščice imala je dramatične susrete s neprijateljskim tanketama i ovećom kolonom domobrana. Zahvaljujući dosjetljivosti i snalažljivosti u kretanju po nepovoljnem terenu, izbjegla je teže borbe i stigla na vrh Ivanščice gdje ju je dočekao dubok snijeg i mećava. Da teškoće budu veće, malo je koji borac imao zimski kaput, šinjel ili dolamu. Ali teža od zime bila je glad koja je pritiskala, usporavala svaki pokret. Jer, prošla su tri-četiri dana kako borci gotovo ništa nisu jeli pa su se s vrha Ivanščice spustili u selo Prigorec, udaljeno tri kilometra od kotarskog sjedišta Ivanca, u kojem su bile ustaše. Ulazeći u selo, kolona se srela s grupom domobrana. Našli su se oči u oči. Časak su promatrali jedni druge kao da su htjeli provjeriti tko je tko. Prvi se snašao jedan od boraca pa je uzviknuo:

—Druže komesaru, pa ono je banda, udrimo po njoj!

Začas su domobrani svladani. Pošto su se nahranili i predahnuli, borci su krenuli na Kalnik. Na tom putu probijali su se između zasjeda, razbijali neprijateljske patrole, svladali posadu velikog betonskog bunkera kraj mosta preko rijeke Bednje kod sela Presečna, odakle su najkraćim putem stigli na Kalnik.

Kolona koju je vodio Mate Jerković, komandant odreda, stigla je noću 10. prosinca u Donji Kamenički.

Tu su od mještana saznali da su toga dana u Radoboj stigle jače neprijateljske snage pa su izabrali vodiča i zahtjevali od njega da ih povede prema Veterničkom Golubovcu. Iza vodiča išao je komandant Jerković naoružan automatom i odjeven u novu uniformu avijatičarskog oficira, a zatim se kretao bataljon u koloni po jedan. U ponoć kolona je izbila na greben i odjednom je pred njom zasvjetlucala koliba. Vodič je rekao komandantu da je to lugarska kućica, ali ne zna zašto svijetli u to doba noći. Komandantu se to učinilo sumnjivo pa je naredio da se razmak između boraca poveća. Odjednom noćnu tišinu presječe oštar glas:

—Stoj! Tko ide?

Istog trenutka komandantu Jerkoviću bilo je jasno da je to neprijateljska straža. Kolona iza njega bez ikakve komande, u tren oka poliježe. Sve je opet bilo mirno. Komandant je brzo razmišljao pa je odgovorio, također oštrim glasom:

—Ovdje treća domobranska satnija, natporučnik Ivanković.

—Zapovjednik naprijed, a ostali stoj! — opet se oglasi nepoznati.

Komandant još čvršće prigrli automat, spreman da svakog časa otvoriti vatru na stražara. Prišao je stražaru na petnaestak koraka. Stražar puškom na gotovs nalazio se na uzvisini iznad usječenog puta.

—Bojni zov! — zahtjevao je od »natporučnika«.

Komandant Jerković brzo se pribrao osjetivši da je stražar povjeravao njegovoj prvoj izjavi pa mu je odgovorio povišenim glasom:

—Otkud bih ja znao vaš bojni zov kad sam ovoga časa stigao iz Zagreba.

Nakon tih riječi Jerković pokuša preuzeti inicijativu:

—A tko ste vi? Što radite?

Stražar, napola razoružan, odgovori:

—Ovdje je vod domobrana i vod legionara. Zaposjeli smo ovu kotu sa zadatkom da sačekamo partizane.

—Odlično! I mi smo dobili isti zadatak, samo da zaposjednemo kotu lijevo od vas.

Zagledan u novu, avijatičarsku uniformu natporučnika, stražar spusti pušku k nozi i komandira:

—Prolazi!

Kolona je krenula kao da su se njeni borci prije toga o svemu dogоворили. Ali dok su prolazili pored stražara on odjednom podigne pušku:

—Stoj! Kako ste vi to odjeveni? — obrati se stražar »natporučniku«.

Borci bataljona zaista su bili svakako odjeveni, ali se komandant Jerković brzo snašao.

—Maskirali smo se da bismo lakše zavarali bandu partizansku!

—Odlično! — uskliknu legionar.

Kolona partizana kreće naprijed. Ali tek što je prošla 150 metara, naišla je na drugog stražara. On je, međutim, stao u stranu da bi im oslobođio prolaz držeći puškomitrailjer k nozi. Ništa nije govorio vjerujući da je prvi stražar sve provjerio. Kumandant Jerković udario ga je kundakom automata u trbu, a

drugom rukom istrgao mu je puškomitraljez. Iznenaden i zaplašen, stražar je predao oružje bez riječi i ostao šuteći dok je kolona grabila ubrzanim korakom dalje kroz usječeni put. I tek kad su odmakli daleko prema Vaternici, začuli su iza leđa viku i hice, ali je sve bilo kasno. A kad su ustaške glavešine u Zagrebu saznali za tu bruku na Strahinšćici, digli su silnu galamu, u prvom redu na naivne i strašljive domobrane ne mogavši dokučiti tko bi mogao biti taj drski »nadporučnik Ivankačić«. Za to je vrijeme »natporučnik« svoju kolonu sigurno doveo na Kalnik gdje se opet okupio cijeli odred.

Ocenjujući situaciju nakon povratka kalničkog odreda na Kalnik, u izvještaju od 21. prosinca 1942. godine, upućenom štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske, štab odreda između ostalog piše:

»Neprijateljska ofenziva, treća po redu na Kalniku, promašila je, dakako, kao i obično, a mi smo se u borbi povećali, zadobili novo oružje i novo iskustvo. Put našeg prvog bataljona ispunjen različitim događajima završio je punim uspjehom... Narod nas je lijepo dočekivao. Nigdje nije bježao iz sela pred nama, častio nas je, lijepo se ophodio s drugovima...

Naš drugi bataljon, koji je krenuo prema Bilogori, također je vršio akcije i politički djelovao u selima kroz koja je prolazio. U dva navrata obavljena je zakletva partizana pred narodom.

Treći bataljon, koji je krenuo prema Ivanšćici, također je izvršio svoj zadatak. Jedna četa upućena je prema Klanjcu i tu je preko partijske veze oslobođila iz njemačkog zarobljeništva pet sovjetskih vojnika doprativši ih sretno do Kalnika, odakle smo ih

uputili u štab Treće operativne zone. Taj događaj izazvao je silno oduševljenje naših boraca ...«

KALNIK POSTAJE DRUGA KOZARA

Kalnički partizanski odred, formiran 10. listopada 1942., po brojčanosti, iskustvu i naoružanju mogao se usporediti s partizanskim brigadama. Do kraja prosinca, dakle u 80 ratnih dana, između ostalih akcija izveo je šest napada da žandarmerijske i 11 na željezničke stanice, 17 napada na vlakove, četiri napada na rudnike.

Potkraj prosinca, u vrijeme razmaha borbe u Slavoniji i formiranja novih brigada i divizija NOVJ u tom kraju, Prvi i Drugi bataljon Kalničkog odreda upućeni su s cijelokupnim naoružanjem i opremom u Slavoniju, u sastav Šesnaeste i Sedamnaeste brigade.

Na Kalniku je ostao samo Treći bataljon, donekle i oslabljen, kao jezgra budućeg Kalničkog odreda. Zbog toga je s Kalnika upućena okružnica svim narodnooslobodilačkim odborima u kojoj se mole neka među narodom organiziraju upućivanje dobrovoljaca na Kalnik, u odred. Odziv je bio dobar, što se najbolje vidi iz naredbe štaba odreda od 19. siječnja 1943., u kojoj se »povodom jačanja našeg odreda i u cilju što bolje organizacije naših snaga« naređuje formiranje Drugog bataljona. Tako odred jača, raste, formira nove jedinice, izvodi nove akcije i najveći broj njegovih boraca sa početka 1943.

posljednjih ljetnih dana uči će u sastav novoformirane udarne brigade »Braće Radić«.

Jedan od ustaških garnizona koji su se često nalazili pod udarcima boraca tog popunjenoog Kalničkog odreda bio je kotarsko sjedište Ludbreg, nedaleko od Varaždina. O tome slikovito govori i neprijatelj u dnevnom izvještaju broj 350, pisanom u veljači 1943, u kojem se kaže:

»Sinoć, 23. veljače u 22.30 sati, počeo je sa svih strana koncentričan napadaj vrlo jakih partizanskih odreda na Ludbreg. Istodobno prekinute su sve brzo-glasne i brzozjavne veze sa Ludbregom, a također i željeznička pruga iza Martijanca dignuta je u zrak. Napadaj je trajao do 4 sata ujutro neprekidno.

U 6 sati se iz Zagreba preko Koprivnice javio brzoglasom predstojnik koji javlja da imadu velike gubitke u ljudima, te imade više mrtvih časnika i vojnika. Poslije toga veza je opet prekinuta, a za dalji razvoj događaja ne može se ništa javiti. Čim je potpisani primio prvu obavijest o napadaju na Ludbreg, zatražio sam od mjesnog zapovjedništva da se uputi pomoć u Ludbreg. Dobio sam odgovor: »Ne može se uputiti ništa, jer nema nikoga.«

Potpisani je već mnogo puta u svojim izvještajima zamolio da se odredi čišćenje kalničkog područja. Sve je to ostalo uzaludno — kao glas vapijućeg u pustinji! Nije poduzeto ništa!

Neka mi se ne zamjeri ovakva primjedba, ali ja sam bio od početka na izvoru tragedije našeg naroda u Bihaću i poznato mi je kako su se događaji razvijali, pa baš zato tvrdim da je partizansko žarište na

Kalniku najopasnije po državu i sadašnji poredak i to iz slijedećih razloga:

1. jer se takozvani Kalnički odred u većem dijelu sastoji od Hrvata intelektualaca;
2. jer spomenuti odred djeluje u čisto hrvatskim krajevima, sve do Drave i preko Drave;
3. jer takozvani terenci toga odreda kao domaći sinovi imadu vrlo mnogo uspjeha svojom promičbom (propagandom —opaska autora) koja upravo razorno djeluje na naš inače čisti narodni element, koji imade biti stup sveukupnih naših oružanih snaga;
4. narod, koji vrlo dobro znade da na tom Kalničkom području nema i nije nikada više od 800 do 1000 odmetnika i da njihovo skoro sveukupno vladanje traje već godinu dana, svakim danom gubi sve više povjerenje u državnu vlast, te mnogi pod prijetnjom podlježu partizanskoj promičbi, otrov se širi dalje poput zaraze, a posljedice su na dlanu — danas napadaj na Ludbreg, sutra će biti na Varaždin, a prekosutra...

Po završetku izveštaja doznao sam: željeznička pruga Martjanec—Ludbreg je na sedam mjesta dignuta u zrak.

U Ludbergu je ubijen jedan zastavnik i jedan domobran, te kotarski pristav Kolarić; nestalo: 21 domobran, dvije strojopuške, sedamnaest pušaka i jedan strojsamokres.

Napadaj izvršila dva bataljona partizana (oko šesto ljudi); jedan teže ranjen partizan živ uhvaćen.

Dostavljam prednje izvešće s mišljenjem da bi trebalo žurno produžiti čišćenje kalničkog područja s jakim snagama...

Partizani su na tom području svaki dan sve brojniji i imaju sve jači upliv na selo. Još sada je moguće ovo područje očistiti, ali ako se s čišćenjem Kalnika bude dugo čekalo, može Kalnik postati druga Kozara.«

KALNIK — ŠKOLA PARTIZANSKOG RATOVANJA

Napadi na Ludbreg i ovaj alarmantan izvještaj bili su povod za još jednu ofenzivu na Kalnik. Bila je predviđena za 5. ožujka 1943. godine i u njoj su angažirane sve žandarmerijske, ustaške i domobranske snage na kalničkom području i u okolini, zatim četiri pješadijske bojne, deset tzv. pohodnih satnija ustaša, domobrana i Nijemaca te topničke, konjičke i druge jedinice.

Suština ofenzive bila je u tome da se s po jednom bojnom iz Križevaca i iz Koprivnice zatvori obruč oko kalničkog područja. Dio snaga angažiran je da zatvara željezničku prugu. Dok se neprijatelj tako pripremao da opkoli i uništi odred, dotle su partizani uništavali isturenije neprijateljske dijelove, a noću bi se, s manjim jedinicama, izvukli u neprijateljsku pozadinu i nastavili napade. Jedan od takvih napada bio je izveden 2. travnja na Novi Marof. Božo Marković ovako se prisjeća toga:

»Odred se uoči te akcije koncentrirao u Ivancu. Borcima je podijeljena suha hrana i krenuli smo prema Novom Marof u. Nastojali smo da do uporišta

dođemo neopaženi pa smo se klonili prometnih putova. Izbili smo u Ivanovo Polje kod rudnika ugljena. Bio je već mrak. Za kratkog odmora izradili smo plan napada na Marof. Bilo je dogovorenog da prvi metak, opaljen kod žandarmerijske stanice bude znak za opći napad. Žandarmerijska stanica nalazila se na kraju Novog Marofa, prema selu Madžarevu. Žandare je trebala napasti desetina koju je vodio Jovica Mandić. Druga desetina imala je zadatak da napadne domobrane u školi, treća neprijatelja u zgradama kotara, a četvrta da likvidira željezničku stanicu. Ostale naše snage bile su raspoređene na osiguranju oko Novog Marofa.

Glavnina domobranksih snaga nalazila se u školi. Desetina s kojom sam išao kretala se cestom od sela Moždenca i došla je sasvim blizu škole. Upravo u trenutku dok smo opkoljavali zgradu, dojurio je iz Toplica autobus pun domobrana. Nismo im ostavili vremena niti da siđu. Zaplijenili smo 4 puškomitrailjeza i oko 40 pušaka a zarobili četrdeset domobrana. Neki su poginuli, a bilo je i nekoliko ranjenih.

Žandarmerijska stanica nije zauzeta jer je bila samo utvrđena i dobro branjena, pa se Mandić sa desetinom morao povući.

Čim je desetina određena da zauzme željezničku stanicu stigla do objekta svog napada, domobrani su pobegli. Na stanicu je zatečeno mnogo materijala za ugradnju ceste, između ostalog i stotinu kanta sa smolom koje su partizani zapalili. Našli smo i nekoliko vagona cigareta. Natrpali smo što smo mogli ponijeti, a ostalo smo zapalili. Iz apoteke smo uzeli najnužnije lijekove.

U borbama oko zgrade kotara također nismo uspjeli razoružati domobrane. Borili su se žilavo. Tu nam je poginuo jedan drug. Bila je to i jedina naša žrtava u ovom pohodu na Novi Marof.«

U odred je pristizalo sve više boraca, pa je na početku ljeta formirana i dopunska četa koja će sve novo ljudstvo okupljati i smišljenim sistemom obuke dati mu osnovnu ratnu, vojničku i političku spremu. Formiran je i vod za vezu. Tada je brojno stanje ljudstva i naoružanja odreda bilo: 620 boraca, 23 puškomitrailjeza, 2 teška mitraljeza, 2 laka bacača, 7 parabeluma, 40 pištolja; ostalo su bile puške. Tako je odred — usprkos činjenici što su njegovim ljudstvom u više navrata popunjavane druge jedinice, a u posljednje vrijeme slavonske brigade sa dva kompletna bataljona — u ljetnim mjesecima, neposredno prije formiranja udarne brigade »Braće Radić«, brzo izrastao u brojčano jaku i dobro naoružanu jedinicu. To je i vrijeme u kojem je odred, samo do početka rujna, izvršio 30 napada na veća naseljena mjesta i rudnike, 34 napada na željezničke i žandarmerijske stanice, 50 napadnih akcija i zasjeda na vlakove, a vodio je još tridesetak sukoba s različnim neprijateljima.

DVANAESTA SLAVONSKA DIVIZIJA NA KALNIKU

U tim borbama odred je kalio borce i komandni kadar što će se veoma brzo pokazati i u novoj, većoj jedinici — brigadi. Tom jačanju odreda i razmahu akcija na Kalniku i oko njega značajno je pridonio i

opći polet oslobođilačkog pokreta u zagrebačkoj oblasti, pojačan rad organizacija KPJ i Skoja na teritoriju okružnih komiteta Zagreba, Krapine, Varaždina, Bjelovara i Čazme. Jačanju odreda pridonijelo je i to što je u srpnju 1943. Kalnik postao sjedište štaba Druge zone koji je stigao preko Pokuplja i Posavine, čak sa Žumberka, s komandantom Vladom Matetićem i komesarom Markom Belinićem na čelu. Početkom srpnja 1943. i Dvanaesta slavonska divizija stupila je na kalničko područje i u njenim operacijama sudjeluje i Kalnički partizanski odred. Na te snage kreću ustaše i domobrani, pojačani snagama iz Karlovca d Zagreba, a u pomoć im pristižu i Nijemci iz garnizona u Sloveniji. Te jake snage angažiraju i tenkove, artiljeriju i avijaciju, odlučne da razbiju slavonsku diviziju i Kalnički odred. Međutim neprijatelj i ovog puta doživljava poraz, što i sam priznaje u jednoj analizi svojih akcija u srpnju:

»Čete su prikupljene iz prethodnih pothvata s različitih strana i različitog sastava. Od prethodnih pothvata čete su premorene. Zapovjednički odnos je težak, jer čete ne predstavljaju organski povezanu cjelinu. Poslije prethodnih pothvata nije izvršena popuna nedostataka kod četa, poglavito u pogledu odjeće i obuće, gdje je stanje ili slabo, ili dobrim dijelom nezadovoljavajuće. Brojčano stanje čete vrlo je slabo, tako da su bojne bile prosječne jačine oko 350 ljudi. Veza između časnika i momčadi ne osjeća se dovoljno.

Za izvršenje pothvata nisu stavljeni na raspolaganje motorna sredstva i teretni samovozi.

Podređeni zapovjednici i njihovi časnici najvećim dijelom uopće ne raspolažu zemljovidima, koji su im za predstojeći pothvat potrebni.«

BOJNIK VARDA PROMAKNUT U MAJORA NOVJ

Početkom rujna u selu Slanju održan je sastanak između predstavnika jedinica s Kalnikom i bojnika Varde koji je još 1942. godine održavao stalne veze s Okružnim komitetom KPJ za Varaždin i s jedinicama na Kalniku. Na tom sastanku podrobno je utanačeno kako će se i kada izvršiti operacija na Jalkovec. Varda je, između ostalog, dao partizanima i znakove raspoznavanja: »Pobjeda — sloboda«. Dva dana nakon tog dogovora, 7. rujna, po dosta svijetloj noći kolona Trećeg bataljona užurbano se kretala prema Varaždinu. Na čelu kolone bili su zamjenik komandanta bataljona Dušan Minić i vodič. Stigavši na polazne položaje komandant odreda naredio je komandantu bataljona Jovici Mandiću neka izabere dva borca i s njima krene — odjevenim u domobranske uniforme — cestom prema Varaždinu. Za to vrijeme jedinice Dvanaeste (slavonske) divizije zaposjele su položaje oko Jalkovca kako bi osigurale aktivnost jedinica odreda u tom mjestu.

»Domobraska« patrola ušla je u selo Jalkovec, udaljeno nekoliko kilometara od Varaždina, i tu naišla na domobranske straže. Kada se približila, stražar ju je propisno zaustavio. Ali kako su partizani znali znakove raspoznavanja za tu noć, stražar ih je pustio. Uz put su ga poveli sa sobom. Stražar još nije ni

došao k sebi kada je iza patrole ugledao čitav bataljon partizana. Ali bio je nemoćan da bilo što promijeni. A komandant Jovica krenuo je s grupom partizana pravo k rasvjetljenom Jalkovečkom dvorcu gdje je bio smješten štab domobranskog topničkog sklopa (divisiona). Tu ih je očekivao bojnik Varda.

Iz štaba sklopa izašao je Ivica Družinec, jedan od komandira u odredu, u društvu s domobranskim satnikom i pozvao grupu partizana neka pođu s njima — da probude domobrane. Kad su ušli u spavaonicu, svi su domobrani spavalici.

—Diži se! — povikao je domobranski satnik.

—Uzbuna! Došli su vam partizani! — povikao je komandir Družinec.

Jedan od domobrana podigao je glavu i poluotvorenih očiju promrmljao:

—Nemoj zafrkavati...

Kad je bolje otvorio oči, dlanom je začepio usta. Na trorogim »partizankama« opazio je crvene petokrake. Nakon više komanda da se dižu i poziva na uzbunu domobrani su poskakali s kreveta i preneraženi stajali u gaćama i košuljama. Dok su ostali partizani uzimali puške, domobrani su drhtali. Satnik nije imao potrebe da opominje na tišinu. Smjesta je prešao na stvar:

—Naš zapovjednik, bivši bojnik Varda, a od ovog trenutka major Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, predao je cijeli naš topnički sklop partizanima. Od ovog trenutka vi ste pripadnici tog partizanskog sklopa. Opominjem vas da će se svako neizvršenje naređenja ili udaljavanje s postavljene dužnosti kažnjavati po ratnim zakonima. Čim

napustimo Jelkovec, svakome će biti omogućeno da dobrovoljno ostane u Narodnooslobodilačkoj vojsci ili da pođe svojoj kući. Svi se obucite i spremite za pokret.

Među domobranima nasta žamor. Brzo su se počeli oblačiti, zaprezati konje pod topove i kola.

Drugi bataljon za to je vrijeme priveo iz sela od mještana više od 20 zaprežnih kola. Počeo je utovar muničije, opreme, hrane.

—Svaki od vas ima da uzme iz skladišta novu pušku, novu uniformu, obuću i torbicu s najmanje dva para novog rublja. Svu svoju dosadašnju opremu stavite nasred kruga, na hrpu. Čim se glavnina po vuče, to zapalite — naredio je borcima komesar odreda Joža Horvat.

Tako su svi borci odreda došli do novih pušaka mauzera, novih domobranksih uniformi i artiljerijskih čizama što će im dobro doći u jesenskim mjesecima kada će u sastavu udarne brigade »Braće Radić« sudjelovati u još zamašnjim akcijama.

Bivši bojnik, a sada major NOVJ Varda, vratio se iz svog štaba gdje je upravo bio završio posljednji telefonski razgovor s pukovnikom Borošem, zapovjednikom varaždinskog garnizona. I predložio je komandantu odreda:

—Da sada raspalim, druže komandante, po kasarnama u Varaždinu! Svi elementi su izračunati, oruđa spremna.

Komandant se nije složio da ne bi stradali i nevini, da se ne zapetljavaju u borbu...

Uto je stigao i komandir Zagorske udarne čete u odredu i raportirao:

—Druže komandante, odabrali smo najbolje topove od 75 i 100 mm, potrebna artiljerijska municija je natovarena, diverzanti su pri kraju s pripremama...

—Odlično ste obavili posao — odgovorio je komandant. — Ti sa četom i diverzantima ostani dok se mi ne udaljimo barem kilometar, a onda preostale topove, municiju i skladišta dignite u zrak! To će ujedno biti znak slavonskim brigadama da mogu napustiti položaje.

—Sprema za pokret! — čula se komanda.

Načelnik štaba artiljerijskog diviziona postrojio je bivše domobrane i predao raport svom bivšem zapovjedniku:

—Druže majore, bivši domobranci topnički sklop je postrojen i artiljerijski divizion Narodnooslobodilačke vojske spremam je za pokret!

Nakon toga su komandanti bataljona odreda i major Demetar Varda predali raport komandantu Kalničkog partizanskog odreda Štroku.

Kolona je krenula. Nakon pola sata prolomila se strahovita eksplozija. Plamen je zahvatilo jalkovečke vojne objekte. Svijetlilo je od požara na sve strane. I odred se lakše kretao prema Ivanšćici.

Rano ujutro pojавio se iznad sela Margečana izviđački avion. Nepun sat nakon njega kolonu je nadletio njemački lovac bombarder. U niskom letu počeo je mitraljirati i bacati bombe. Zapravo, 7. rujna neprijateljska avijacija četiri je puta napala selo Margečan i okolicu gdje se nalazio odred s jakom artiljerijom.

Prema sjećanju Demetra Varde (sada pukovnika JNA u penziji), on je osobno u kasarni

pripremio sve za predaju diviziona odredu. Između ostalog naredio je da se te večeri povuku sve straže i zasjede koje su postavljene izvan kasarne s napomenom da će sklop te noći izvršiti pokret. Straže su bile povućene i dva sata prije dolaska partizana, kada je Varda izašao pred Izidora Štroka, komandanta odreda. A prije nego što su divizion i bataljoni napustila kasarnu, domobranima se prvi obratio govorom njihov dotadašnji bojnik Varda, a zatim komesar odreda Horvat. S Vardom su prešla u partizane četiri njegova oficira i oko 80 domobrana s cijelokupnim naoružanjem i ratnom opremom. Odred se vraćao iz akcije sa osam haubica kalibra 100 mm, vagonom municije, 250 kordini, 2 teška mitraljeza, 40.000 puščanih i mitraljeskih metaka i dr. Uz put, kod sela Zaljeznice, u susret koloni odreda naišli su neprijateljski tenkovi. Partizanska artiljerija na brzinu je zauzela položaje, dočekala ih i napad je odbijen. Artiljerija majora Varde dobro je došla pet dana kasnije kada je u osmosatnoj borbi oslobođen zloglasni logor Lepoglava kojom je prilikom oslobođeno i 100 političkih zatvorenika.

DRUGI BATALJON »MATIJA GUBEC«

Dolaskom štaba Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske na Kalnik znatno su proširene i posještene nove, složenije političke i vojne akcije kalničkih partizana. Uz to je već 20. rujna 1943. godine formirana nova jedinica — Prvi udarni bataljon »Matija Gubec«. Kao jezgra za formiranje bataljona

poslužila je Prva udarna zagorska četa, dotad u sastavu odreda, čiji je komandir bio Ivica Družinec. U sastav tog novog bataljona ušao je veći dio Drugog bataljona Kalničkog partizanskog odreda, s vodom teških mitraljeza te manjim dijelom tada već formiranog Četvrtog bataljona odreda. Za komandanta je postavljen Vlado Kobal, a za političkog komesara Zlatko Rukavina.

Kalnički udarni bataljon »Matija Gubec« brojio je više od 200 odabranih i dobro naoružanih boraca i čim je formiran krenuo je prema planini Ivančici. Na tom maršu, u blizini sela Lobora, sukobio se s ustašama. Nakon kraće borbe ustaše su razbijeni i počeli su se povlačiti, pa je bataljon krenuo za njima. Od tada pa do svog ulaska u udarnu brigadu »Braće Radić« bataljon je vodio mnoge borbe s ustašama i domobranima. Tako je u Hromcu zarobio cijelu satniju »dora-puka« (domobranska radna jedinica). U Desiniću je zarobio 20 žandarma koji su se uporno branili. Bataljon je razbio i žandarmerijsku posadu u Klanjcu, domobransku posadu u Začretju, uspješno je vodio borbe s ustašama oko Zlatara i Lepoglave.

Poslije jednomjesečnih borbi u Hrvatskom zagorju udarni bataljon »Matija Gubec« na poziv štaba Druge operativne zone vratio se sa 250 boraca na Kalnik i ušao u sastav brigade »Braće Radić« — kao njen Prvi bataljon.

DESET PRVIH DANA BRIGADE

Prve akcije novoformirane brigade padaju u vrijeme kapitulacije Italije. Ta okolnost utjecala je na Glavni štab Hrvatske da jedinicama operativne zone i Šestog korpusa naredi neka pojačaju napade na komunikacije i neprijateljska uporišta kako bi za sebe vezali jedinice 9. njemačkog korpusa s divizijama raspoređenim u Slavoniji i u zagrebačkoj oblasti, zatim šest ustaško-domobranksih brigada i druge jače neprijateljske snage. U tom cilju Glavni štab je pojačao Drugu operativnu zonu Dvadeset osmom divizijom (slavonskom) koju je uputio u zagrebačku oblast. U sklopu šire ofenzive jedinice brigade dobine su 8. rujna zadatak da presijeku komunikaciju i onesposobe željezničku prugu Križevci—Koprivnica.

Dan kasnije Treći bataljon ulazio je u selo Drenovec. Na ulazu u mjesto borce je dočekao intendant s grupom ekonoma. Kako je kolona ulazila u mjesto, tako su borci raspoređivani po kućama — za doručak.

Nakon kraćeg odmora kolona je krenula prema Svibovcu. U to je u štab bataljona dotrčao borac i usplahireno raportirao:

— Druže komandante, od Varaždina dolazi konjica!

Dok je komandant razmišljao kako da bataljonu najkraće reče o čemu se radi, dvije su se čete samoinicijativno i bez naređenja počele razvijati za napad. U posljednji čas dotrčao je komandant bataljona Jovica Mandić i spriječio da se ne otvari

vatra na konjicu koja je prema dogovoru dolazila — u partizane.

Na čelu kolone jahao je poručnik Branimir Cikojević, upravitelj domobranske konjičke podoficirske škole. Na domobransku kapu već je bio prišio crvenu petokraku. Iza njega je jahao vodnik predvodeći 24 pitomca, sve mlađi vodnici.

Osim 26 jahačih konja konjanici su donijeli u brigadu i 2 puškomitrailjeza, 2 automata, 26 dalekozora, 24 karabina i više sanduka municije.

Svi domobrani ostali su dobrovoljno u brigadi i raspoređeni su po bataljonima. Narednih nekoliko dana brigada je izviđala i pripremala se za rušenje pruge.

Privremeno je onesposobila za saobraćaj prugu i cestu Križevci—Koprivnica. Osim ostalog porušila je 300 metara željezničke pruge, 3 kilometra telefonskih stupova, srušila mostove između Lepavine i Carevdara i željeznički most kod Vojakovca kao i most kod Velike Mučne, raspona 16 metara. U toj akciji neprijateljska posada željezničke stanice Lepavina, sastavljena od poručnika i 24 domobrana, predala se bez borbe.

Dok su jedinice brigade i Kalnički partizanski odred rušili komunikacije Križevci—Koprivnica, Koprivnica—Ludbreg i Novi Mafor—Varaždin, dotle su jedinice Dvadeset osme (slavonske) divizije, angažirane na putovima u Hrvatskom zagorju, postizale izvanredne uspjehe vezujući za sebe jake snage Nijemaca, ustaša, domobrana i žandarma.

Trinaestog rujna Drugi bataljon brigade srušio je 400 metara, a cijela brigada, dan kasnije, 800 metara željezničke pruge Koprivnica—Križevci.

Pri tom se štab brigade, s Prvim i Trećim bataljonom, prebacio preko ceste koja je vodila u Varaždinske Toplice i tako stigla u nov rajon koji je još bio načičkan malim neprijateljskim garnizonima.

Toga dana formirani su Zagrebački i Bjelovarski partizanski odred, što je svjedočilo o velikom razmahu NOVJ na širem zagrebačkom području.

U okviru tih akcija Prvi bataljon zaustavio je i vlak na pruzi Varaždin—Ludbreg. Zarobio je pratnju, a vlak zapalio i pod punom parom poslao ga u Ludbreg.

Tako je u nepunih osam dana akcija brigade »Braće Radić« potpuno obustavljen svaki promet na pruzi Križevci—Koprivnica i likvidirane su sve posade koje su osiguravale tu komunikaciju.

Šesnaestog rujna u iznenadnom napadu Treći bataljon brigade zauzeo je Novi Marof ubivši 20 i zarobivši 71 domobrana i 18 žandarma. Između ostalog tu su zaplijenjene i 123 puške i 35.000 metaka. Uz pomoć naroda toga kraja u toj je akciji bataljon srušio 300 metara željezničke pruge Varaždin—Ludbreg.

Oslobođenjem Novog Marofa prekinuta je neprijatelju najkraća veza između Zagreba i Varaždina, a oslobođeni teritorij Kalnika spojen je sa slobodnim teritorijem Hrvatskog zagorja, što je bila velika pobjeda. Međutim, jedinice brigade, ponesene relativno lakinim pobjedama i značajnjim uspjesima u borbama u širem rajonu Novi Marof popustile su u

održavanju budnosti. To je moglo imati i teške posljedice jer su se u noći dvije satnije ustaša i legionara prikrale i zaposjele dominantnu kotu iznad sela Kalnik. Odatle su napale selo Kalnik u kojem su se nalazili štab brigade »Braće Radić«, odjeljenje teških mitraljeza i bacača, četa za vezu i bolnička četa. U isto vrijeme neprijatelj je od Križevaca prodrio sa četiri tenka u selo pa je samo zahvaljujući brzoj intervenciji Prvog bataljona spriječen u dalnjem nadiranju.

ZASTAVNIK ALIBABA PREDAJE SATNIJU

O uspjesima mlade brigade brzo se pročulo u cijeloj zagrebačkoj oblasti. To je privuklo nove borce iz svih mjeseta kojima se brigada približavala u tim akcijama. Uz to je ubrzalo i proces prilaženja dijela domobranskih snaga brigadi i ostalim jedinicama NOVJ. To ljudstvo još je prije od aktivista oslobodilačkog pokreta pripremano i politički orijentirano za suradnju s narodnooslobodilačkim pokretom pa se sada, u vrijeme velikih pobjeda brigade, masovnije odlučilo za prelazak u brigadu, u druge jedinice NOVJ. Treći bataljon dobio je 19. rujna specijalan zadatak — da krene u Svibovec i uspostavi kontakt s domobranskom mitraljeskom satnijom u Varaždinu. I tek što se štab bataljona smjestio u Svibovcu, pred vratima se zaustavio motorist sa suvozačem, domobranskim zastavnikom.

Komandant i komesar bataljona istrčali su napolje. Zastavnik je stao mirno i raportirao:

— Drugovi, doveo sam iz Varaždina cijelu mitraljesku satniju domobrana. Svi se predajemo...

Njegovo držanje potvrđivala je ozbiljnost riječi. Ipak, komandant bataljona začuđeno ga je upitao:

— A gdje ti je ta satnija, zastavniče?

— Eno, tamo! — pokazao je kažiprstom prema brdu, desno od Varaždinskih Toplica. — Naredio sam im neka se ukopaju i ne miču prije mog dolaska i bez moje komande.

Prišao mu je operativni oficir bataljona i pružio mu ruku.

— Alibaba — predstavio se zastavnik.

— Kako? — začuđeno će komesar bataljona.

— Tako su me u Varaždinu zvali svi pa se tako predstavljam i vama. O meni najbolje zna poručnik Cikojević.

— Tako je — zvali smo ga Alibaba — potvrdi zastavnikove riječi operativni oficir bataljona.

— Sve je to dobro i lijepo, ali sada te domobrane treba dovesti u Svibovec — reče komandant Jovica Mandić.

— Tu nema poteškoća — uvjeravao ga je zastavnik Vjekoslav Smeh, zvani Alibaba. — Trunku sumnje gajim jedino u dva podoficira, ali njih na oku drži desetak organiziranih ljudi.

Sat nakon toga bataljon je gotovo već opkolio naznačeno brdo i prema domobranskim položajima pojahali su komandant, operativni oficir i zastavnik Alibaba.

Predaja satnije prošla je u najvećem redu. Komandir Vjekoslav Smeđ izbrojao je 110 domobrana, šest teških mitraljeza »švarcloze«, dva mitraljeza »Maksim«, 110 pušaka i 30.000 metalca.

BOLNICA POD KAMOM USTAŠA

U to vrijeme na Kalniku u šumi iznad sela Osijeka postojala je dobro maskirana prihvativa bolnica. Međutim 21. rujna doživjela je tužan kraj. Zahvaljujući izdaji ekonoma u kalničkom vojnom području, ustaše su doznali gdje su skriveni ranjenici. Bržljivo su isplanirali kako će pohvatati ranjene i bolesne partizane. Prema sjećanju referenta saniteta Kalničkog odreda Matilde Komaček i bolničarke Slavice Ščukanec događaj se odigrao ovako:

Rano poslijepodne dvije ustaške satnije uputile su se s namjerom da opkole bolnicu. Vodiči, domaći ustaše, vodili su ih zaobilaznim putovima kroz šumu izbjegavajući susret s partizanskom stražom čiji su razmještaj točno znali. Slučaj je htio da stražar s brda iznad bolnice primijeti zadnjeg ustašu iz kolone, o čemu je odmah izvjestio komandira straže Stanka Čupavica. Zajedno s dr. Jelkom Veseljak komandir je uzbunio bolesnike i ranjenike upućujući ih neka se hitno povuku tamo gdje obruč još nije bio zatvoren.

Malobrojna bolnička straža zauzela je položaje iznad kirurškog odjeljenja i upustila se u borbu sa deset puta jačim protunikom. Za to vrijeme ranjenici su napuštali bolnicu pa su u barakama ostali nepokretni.

Ustaše su nadirali u dvije grupe prijeteći da opkole stražu. Nepotpuna desetina stražara borila se petnaestak minuta, a kad im je ponestalo muničije i zaprijetila opasnost do budu likvidirani, povukli su se na brdo, kamo je najveći dio bolnice već bio evakuiran. Za to vrijeme ustaše su nagrnuli u bolničke barake. Prva satnija je počela klati preostale ranjenike i paliti ležajeve, a to iza nje dovršila druga satnija. I sve je to trajalo veoma kratko vrijeme, tako reći u jednom mahu.

Nakon pokolja prva je dojurila bolničarka Slavica Ščukanec. Prizor je premašio njezine najcrnje slutnje. Iz kostura popaljenih baraka izvirivali su ostaci tijela drugarica i drugova. Slika je bila jezovita. Izmrcvarena tijela, iskopane oči, isječeni udovi.

Kad su borci pokupili ostatke tijela mrtvih suboraca i počeli ih pokopavati, u zajedničku grobnicu, začuli su tihi glas:

— Drugarice, drugarice ...

Zastali su iznenađeni, a onda su potrčali u smijeni odakle je dopirao glas. Pod hrpom granja i starih gaza ugledali su preživjelog druga, jedinog očevica ustaškog zvjerstva. Budući da je bio teško ranjen, grčevito je iskopao ležaj ispod sebe i zatrpaо se lišćem. Dok su ustaše klali njegova druga, on je bio ispod njih i krv mu se slijevala na glavu. Kad su završili s masakriranjem njegova druga, primijetili su i njega svega u krvi. I premda im se pričinilo da je mrtav, prislonili su za svaki slučaj karabin na njegovu sljepoočnicu. Čudna ratna sreća htjela je da ustaša u žurbi ne povuče obarač u pravom trenutku pa je metak prosvirao pored njegove glave. Preživjeli se

nije usudio ostati na istom mjestu pa je otpuzao do obližnjeg jarka. Tu se zakopao u hrpi prljavih zavoja.

Brojno stanje bolesnih, ranjenih i osoblja, skupa sa stražom, do akcije bilo je 25. Od tog broja 14 nije preživjelo.

Među onima koji su preživjeli ili su stigli iz jedinica, i to čim je bolnica obnovljena, bila je i grupa tifusara. O njima evo kraćeg kazivanja.

BORAC BIZON PREISPOLJNA GLADNICA

Zvonko je prebolio tifus. »Progurao si«, rekao mu je liječnik. Želeći možda da sam sebi dokaže da je zdrav, micao bi i rukama i nogama, Nabrajao je predmete koje je vidio u sobi. Prvo gledajući jednim okom, a onda s oba. »Zdrav sam, zdrav sam« — uzvikivao bi svakog dana i tako često da se u sobi počelo govorkati kako s njim nešto nije u redu, kako je »šenuo«.

Zatim se počeo pridizati i praviti po nekoliko koraka pridržavajući se za drveni krevet. Brzo se oporavljaо. Uskoro se njegovo tijelo, potpuno iscrpljeno bolešću kretalo bez ičije pomoći.

—Drugarice, ja sam zdrav. Jesi li čula što je kazao liječnik? Treba samo da se oporavim. Zar misliš da će se oporaviti od dva komadića prepečenog kruha i ovo malo mljeka — ujutro, u podne, uvečer?

Ja sam zdrav i hoću da jedem. To je moje pravo.

Žalit će se. Zovi liječnika. Ti kradeš našu hranu, hraniš se na naš račun. A vi bolničari niste ni omirisali baruta. Tražit će drugu bolničarku...

Nevidljive pijavice, koje su u toku bolesti izvukle iz njega snagu i razum, tražile su sada u vrijeme njegova oporavka, samo jedno: jesti, jesti! Uzalud — nije se mogao zasitići. Organizam je tražio sve više. Glad je ovladala njime. Osušenih usta neprestano je mljuckao i lunjaо sobom zavirujući u svaki kutak, tražeći nešto da pojede. Zatim bi se bacio na krevet. Kada bi ponovo prikupio snagu, opet je obilazio svaki kutak, zavirivao pod jastuke. Tako ga je zatjecala bolničarka kad je donosila mlijeko. On bi iz njezinih ruku naprsto otimao vrč, priljubljivao ga na drhtave usne i ne bi ga odmicao sve dok bi u njemu bila i jedna kap. Oči bi mu se žarile dok bi u vrču bilo mlijeka. Čak bi i drhtavu ruku, mršavu poput pruta, gurnuo u sud, pokupio njome svaku zaostalu kapljicu i brzo gurao svih pet prstiju u usta izvlačeći iz njih miris mlijeka. I opet bi ponavljao:

—Kradljivice, pola si ga popila, a meni donosiš samo nekoliko kapi! — obraćao se ljuti to bolničarki.

Ponekad, kad bi ga glad sasvim svladala, dodao bi:

—Ti nikada nećeš pucati, nijednog fašista nećeš ubiti, a nama koji ih ubijamo ne daš jesti.

Takvih kao Zvonko bilo je u baraci više. Osobito se isticao borac kojega su zvali Bizon. Zaista, po rastu i širini leđa bio je pravi div. Pa i sada, iscrpljen bolešću, bio je među svim bolesnicima najkrupniji. Dugačak korak bio je u skladu sa svakim pokretom njegovih ruku i tijela. Nije imao posla s puškom. Za nj

se pričalo da je »dobrostojeći« i da su k njemu rado svraćali partizani jer ih je uvijek lijepo pogostio. Znalo se i to da nije bježao ni pred »drugima«. I njih je častio »posljednjim« što je imao, kako bi takvom prilikom svakome rekao, a u selu se poslije njihova odlaska žalio da ga je banda opljačkala. U bolnicu je došao nedavno. Prebolio je trbušni tifus. Sada, kao rekonvalescent, trebao je ostati još neko vrijeme. Nije se mnogo jadao. Sviđalo mu se što mu se obraćala posebna pažnja — povremeno je dobivao pola komada prepečenog kruha više. Bolesnici se nisu mnogo protivili. Znali su, naime, da mu kuća nije daleko, a kad dođe paket, bit će nešto i za njih. Rado se hvalio, najčešće kako može mnogo pojesti.

Zaista je mogao mnogo pojesti, bio je upravo nezasitan. U sobi se najčešće govorilo o hrani: o specijalitetima, o punim tanjurima. Jednom se poslije ručka Bizon hvalio kako bi mogao pojesti šezdeset palačinka, i to 30 sa sirom i 30 s pekmezom od šljiva.

—Previše se hvališ — reče mu Zvonko. — Šezdeset ih ipak ne bi mogao pojesti, ali 58 — možda. Ja mislim da bih mogao pojesti pedeset i pet.

—Pa zašto ih ne naručiš kada ti kuća nije daleko? — dobaci netko Bizonu izazovno.

On se okrene kao da ga je netko šilom ubo. Ugledavši izazivača, prkosno reče:

—Vidjet ćeš ti, pisat ćežni da mi donose sto komada.

U sobi zavlada tišina. Mnogi su povjerovali da je kadar to učiniti, a oni koji su sumnjali imali su ubrzo priliku da se razuvjere. Bizon nije okljevao. U sobi se našla olovka, a bolničarka mu je na njegovo uporno

traženje donijela papir. Sve što je govorio drugovima u baraci to je i napisao. Pismo je zalijepio i predao ga bolničarki pročitavši ga na glas.

Od toga dana bolesnici su prema njemu bili još obzirniji. Pročulo se to i u druge barake pa su ga sve češće posjećivali. Na različite načine pokušavali su ga što više uvući u razgovor. Jedan bi, na primjer, kao slučajno dao Bizonu komadić prepečena kruha; navodno ga nije mogao pojesti jer je sit. Drugi bi dolazili da se na njegov račun šale, da ga zadirkuju i da se ismijavaju njegovim poklonicima. Bizon se držao šutljivo i prkosno, u najmanju ruku kao da pod svojim krevetom ima dućan sa suhomesnatom robom ili poslastičarnicu.

Poslije nekoliko dana žena mu je donijela 25 palačinki, oko 30 kuhanih jaja, sira i maslaca, pečenu kokoš i slastica.

—Donijela sam ti nešto više da podijeliš s drugovima — reče mu žena pružajući mu košaru.

Njegove oči sjale su od zadovoljstva. Neprestano je ponavljaо: »Što sam rekao, što sam rekao«. Kad je zavirio u košaru i napunio usta sirom, ljutito je počeo grditi ženu:

—Marvo jedna, samo si mi to donijela...

Žena je stajala zbunjena. Ni da trepne. Poslije nekoliko minuta pribra se i šapatom progovori:

—Pa donijela sam ti i za trojicu, i za...

Bizon je nije slušao. I nikoga nije vido, osim možda Zvonka koji mu je bio najbliži. Bizon mu gurne u ruku pol palačinke, a košaru još više stisne uza se.

Bizon je jeo čas jedno, čas drugo gurajući i lijevom i desnom rukom u usta sve što bi dohvatio. Sad bi pohlepno zagrizao vrat kokoške, sad mljjackao sir, gutao maslac, pa onda odjednom trpao u usta po dvije palačinke. Zatim je ustao s kreveta, opružio svoje dugačko tijelo i objema se rukama potapšao po trbuhu. Zaustavio se nasred sobe kao da nešto razmišlja. Bojao se, kanda, da mu tko ne uzme nešto od hrane, ili mu je bilo neugodno. Za ovo posljednje bilo je razloga jer je osjećao prezir sa svih strana. Htio se svega toga otresti, ali nije znao kako. Ipak, kao da je našao rješenje. Gurnuo je ruku u košaru koju je čvrsto stezao, izvadio je oveči komad sira i progutao ga kao gladni vuk. Mršavi mišići, oličenje nekadašnje snage, igrali su mu na oba obraza. Povremeno, kad bi se zagledao u kut sobe, na čelu bi se usjekle dvije crte. Tada bi još grčevitije stiskao košaru.

Pojeo bi sve da ga bolničarka nije spriječila uvezvi mu košaru. Ipak joj je istrgao još jednu palačinku i naglom kretnjom ruke gurnuo je u usta. Kada je gotovo sve pojeo šćućurio se u krevetu smiješći se bez razloga.

Zvonko se okrene drugu do sebe.

—Je li to drugarski? — pitao je Zvonko.

—Kako drugarski! Još će on crkavati od gladi. Ali za nj će znati cijela Slavonija.

Bizon se i dalje kreveljio.

Svi su mu bolesnici ponešto dovikivali, s prezrirom.

Jednog dana donijeli su u sobu čup vrhnja. I kao da ne primjećuje Bizona, pred njegovim je očima

jedan nalijevao drugoj dvojici vrhnje u ruke i njime su se umivali. Bizon je izbuljio oči. Žile na sljepoočnicama su mu nabrekle, a otvorene usne podrhtavale.

Nikome u sobi nije bio simpatičan. Naprotiv. A kada je stari Marko lupao u razbijen lonac dajući znak za ručak, Bizona bi od pohlepe oblijevao znoj. Čekao je na hranu koje mu nikada nije bilo dovoljno.

Zvonko je postajao sve nestrpljiviji. Čak ga ni glad više nije progonila. Drhtave noge pokušavale su i trčati ali je tijelo još bilo preteško. Otići, otići iz bolnice što prije, što dalje. Ta misao gorjela je u njemu.

»Još nekoliko koraka. Tako«

—Druže upravitelju, želim napustiti bolnicu.

Smjesta. Sada. Ja odlazim. Neka drugi legne na moj krevet. Ovdje više nisam potreban. Krenut ću, drugovi me čekaju.

Pripremao se za susret s liječnikom i on je upravo ušao u sobu. Tek što ih je pozdravio, Zvonko ga upita:

—Druže, hoćeš li me pustiti? Izašao bih iz bolnice, sasvim. Znaš ...

Govorio je stidljivo, bojažljivo, ne vjerujući ni sam svojim riječima.

Liječnik se nasmije pa stavi svoju tešku ruku na njegovo rame. Namjerno ga malo pritisne, a ovaj pod tim teretom — sjedne na krevet.

Odlazak u jedinicu je odgođen. Zvonko je znao: s pravom. Ipak, liječnik je želio da prema njemu do kraja bude pažljiv:

—Što si rekao, Zvonko?
—Kada misliš da će izaći?
—To ovisi o tebi.

Time je njihov razgovor bio završen. Liječnik je počeo nabrajati bolesnike koji će dobiti pojačanu hranu, što je značilo komadić prepečenog kruha više i šalicu komposta u podne.

Prođe i to a liječnikom i oporavkom. Jednoga dana krene iz bolnice kolona od sedam ljudi. Glad i slabost bacali su ih po smrznutom snijegu. Nalikovali su na barku koja se ljujila na uzburkanom moru. Samo je onaj na čelu išao ravno — kao kormilar. Desnom rukom držao je konja koji je iza njega koračao. Put ih je vodio u Podravinu. Kretali su se sporo, zastajkivali su svakih sto koraka. Nisu stigli ni na pola puta, a već su bili pojeli sve što su ponijeli sa sobom. Jedan iz grupe predložio je da ubiju i pojedu konja. Kurir koji ih je vodio nije dopustio. Samo je Igo šutio.

Sve su češće zastajkivali, ali su vruće željeli da što prije stignu na cilj. Dok su prolazili kroz šumu, pored potoka, kurir ih zaustavi da se odmore i napiju.

Većina je posjedala na snijeg. Konj je otisao do vode i počeo pohlepno piti. Najednom Igo ustane i dok je prolazio kraj Zvonka, zagleda mu se u lice. Kao da je provjeravao da li je to zaista on. Hod mu je bio nesiguran, noge su mu se plele. Okrenuvši svima leđa, Igo se nasloni na konja koji se odjednom počeo

trzati. Neki su prišli da vide što radi. A Igo je, ne gledajući ih, gurao tupi nož — u konja.

—Što radiš? — upita ga Zvonko.

—Malo mesa. Samo komadić ...

Htio je odsjeći komadić mesa sa živog konja, ali nije imao dovoljno snage da probije kožu.

—Ne luduj, Igo — upozorio ga je Zvonko.

Igo je razvukao usne. Pogled mu je bio nekako čudan. U prvi mah se zagledao u grupicu koja se skupila oko njega. Ne shvaćajući svoj postupak, nagnuo se i tiho hikotao. Oči su mu bile bez ikakva izražaja, glas mu je postao kričav, a onda se umirio. Kao da je došao k sebi. Počeo se glasno smijati, ali drukčije, prirodnije. Dok se tako smijao, svi su ga nijemo gledali. Slabašno tijelo se skupilo, a lice mu je poprimilo pepeljastu boju. Iz prozirnih očiju izbjijalo je negodovanje. Sjeo je kraj potoka zarinuvši ruke u vodu i pohlepno je lijevao vodu.

Grupica ponovo krene. Vjerojatno je Igo osjetio kako su gotovo sve oči uprte u nj. Bradu je spustio na grudi.

Drugog dana naišli su na oveću kolonu partizana koja se povlačila pred neprijateljem. Nakon duljeg vremena ponovo su se našli s drugovima, naoružanim borcima koji su vukli i zaplijenjeni top pa im je njihov konj dobro došao. Svoga su, rekoše, ubili i pojeli prije dva dana. Preostalo im je još malo mesa. Jedan komad i pola starog kruha dali su bolesnicima.

Neprijateljska ofenziva još je više zakočila ionako sporo kretanje rekonvalescenata prema Podravini. Glad ih je sve više morila, pa su odmori postajali sve češći. Idući tako utrtom stazom, naišli su

na ubijenog konja. Dobro su oglodali kosti. Na njima nije ostalo ni komadića mesa.

Put je vodio k drugovima. To ih je hrabriло.

OSLOBOĐENJE VARAŽDINSKIH TOPLICA

Noću 26. rujna brigada kreće prema sjevernim padinama Kalničkog gorja i Varaždinskim Toplicama. Iz opreza borci nisu znali kamo će. Zadatak nisu primili čak ni štabovi bataljona. Ali po ranom početku marša pretpostavljali su da je pred njima dug put.

Noć je bila tiha i vedra. I kad su se kolone popele na visove Kalnika i na Varaždin-breg, borci su ugledali odsjaj svjetlosti iz Varaždina. I tada se u mnogima pobudila misao o tome kada će brigada u grad.

U selu Vrtlinovec, između Varaždina i Varaždinskih Toplica, bataljoni su prvi put zastali. Tu su štabovi bataljona primili zadatku. Drugi bataljon dobio je zadatku da napadne i uništi neprijatelja u Varaždinskim Toplicama. Prvom bataljonu naređeno je da kreće iza Drugog bataljona, zajedno sa štabom brigade, u ulozi brigadne rezerve. Treći bataljon trebao je zaposjesti brdo sjeverno od Varaždinskih Toplica. Bataljoni su se utvrđili i presjekli sve veze između Varaždinskih Toplica i Varaždina. Borci su pogodili da će se te noći izvršiti napad na Varaždinske Toplice.

— Kad smo se utvrđili, pošao sam s komandirima četa na izviđanje. Zapravo, našem

bataljonu bio je dodijeljen zadatak da brani oko četiri kilometra položaja. To mi se tada činilo mnogo — sjeća se komandant Trećeg bataljona Jovica Mandić. — Brojno stanje bataljona bilo je oko dvjesto boraca. To me nije osobito uznemiravalo jer sam poznavao borbenu vrijednost svojih boraca, a ako još dobro iskoristimo zemljiste, ne može nam neprijatelj ništa. Položaj na koji smo izbili u toku noći u zoru smo počeli utvrđivati. Bio je to greben što smo ga grupno zaposjeli. Tako je dvjesta boraca zatvaralo front od četiri kilometra zbog čega je gustoća vatre bila slaba, a dubine obrambenih položaja gotovo nije bilo ...

Drugi bataljon za to je vrijeme u prvom naletu upao u Varaždinske Toplice. Neprijatelj je neprekidno pucao iz jakih i utvrđenih zgrada. Municipiju, očito, nije štedio, valjda očekujući pomoć iz Varaždina ili Zagreba odakle su brigadu osiguravale jedinice Dvadeset osme slavonske divizije.

Kako se borba u Varaždinskim Toplicama rasplamsavala, to je komandant brigade Izidor Štok telefonski pozvao Mandića i pitao ga ima li što novo na položaju bataljona pribavajući se neprijatelja iz Varaždina. Komandant Trećeg bataljona odgovorio mu je da nema ništa novo. Ali čim je spustio slušalicu, osmatrač ga je izvijestio da nailazi neka vojska a da njeno čelo ulazi u Vrtlinovec. S desnog krila bataljona javio se i komandir čete Nikola Kličković izvještavajući da se kod Kneginjca čuje huka motora, vjerojatno tenkovskih.

Cestu Varaždinske Toplice—Varaždin bataljon je bio prekopao na dva mjesta. Između te dvije prekopane dionice postavljena su protutenkovska i protupješadijska minska polja branjena vatrom

jednog puškomitrailjeza. S tog pravca komandantu Mandiću javlja se izviđač izvještajem da ide dosta neprijateljskih vojnika i da su to, po njegovom mišljenju SS-trupe. Ubrzo su borci raspoznali i oznake na rukavima Nijemaca. U selo su ulazili i tenkovi.

— Naredio sam komandirima četa da s položaja mi tko ne smije opaliti metka do mog signala — crvene rakete. Bataljon se pritadio. Nijemci su ušli u selo i pitali ima li partizana. Seljaci su im odgovorili: »Ne ovdje, ali su ih puna brda.« Bahati kao i uvijek, Nijemci su im odgovorili: »Kad nas vide, razbjeglat će se.« Što se tenkova tiče, nije ih bilo mnogo. A pješaka oko tisuću — sjeća se komandant Mandić.

U Varaždinskim Toplicama, sudeći po žestini vatre, borba se tek razbuktavala. I jednoj i drugoj strani vrijeme je bilo najdragocjenije. A neprijatelj je nastupao prema položajima Trećeg bataljona. I kad su Nijemci stigli na stotinjak metara pred partizanske cijevi, komandant bataljona Jovica Mandić dao je signal za otvaranje vatre. Koncentrična vatra iz 12 puškomitrailjeza, 3 teška mitraljeza, 4 minobacača i oko 150 pušaka zasula je neprijatelja. Iznenadeni, Nijemci su se za tren oka raspršili tražeći bilo kakav zaklon ostavljajući mrtve i ranjene. Kad su se malo kasnije sredili, pripremili su nov napad. Nastupili su opreznije, sporije. Tako se borba razgorjela i na tom dijelu fronta. A to su čuli u Toplicama i napadači i uporni branioci i kao da je to još više pospješilo borbu u gradu. Neprijatelj se povukao u najveću zidanu zgradu, tzv. Josipovu kupelj, iz koje se nije dao istjerati. Tako se borba rasplamsavala i u Toplicama i na položaju zasjede. Sa svojih položaja Treći bataljon

osmatrao je svaki pokret neprijatelja kroz selo, pogotovu kad je pokušao izvršiti protunapad s većom grupom koji je završio bezuspješno. Potom se napadač pokušao utvrditi u Vrtlinovcu, ali je bataljon uzvratio protumjerom: borci su smjesta krenuli iza Vrtlinovca sa namjerom da protuniku presijeku odstupnicu za Varaždin. Osjetivši namjere, neprijatelj se počeo povlačiti prema Varaždinu, u čemu je djelomično i uspio ostavljajući na položajima oko Vrtlinovca 40 mrtvih i teško ranjenih.

U Toplicama borba je trajala već 15 sati. Telefoni su zvonili. Svi su se raspitivali o situaciji u gradu i na obrambenim položajima. Između ostalog, štab Prvog bataljona predložio je štabu brigade da on zamijeni Drugi bataljon koji se od početka borbe u gradu rvao s jakim neprijateljem. Istina, borci Drugog bataljona nisu na to ni pomicali, čak nisu ni pristali na zamjenu. Štab Prvog bataljona uporno je ostajao pri svojem prijedlogu. U to je pala i noć. Bataljoni su ostali na položajima. Neprijatelj noću nije napadao. A ujutro je pokušao tenkovima osloboditi opkoljene gestapovce. No ubrzo je odustao. Uz osjetne gubitke povukao se prema Varaždinu, ali bez jednog tenka koji je oštećen.

Iz Toplica su štabu Trećeg bataljona javili da će poduzeti sve kako bi uništili neprijatelja. U gradu su formirane i jurišne grupe za rušenje i paljenje neprijateljskih objekata. Grupe su izvršile svoj zadatak. Zapalile su i zgradu u kojoj se nalazio dio posade, od koje su neki izginuli, a neki su se pokušali probiti. Gotovo su svi zarobljeni. Ubijeno je 30, a zarobljeno 74 feldžandara. Zaplijenjeno je 160 pušaka, 7 puškomitrailjeza, 4 teška mitraljeza, 2 laka

bacača, kamion. Gubici brigade: tri poginula i 21 ranjeni borac.

ŠEMOVAČKA BITKA — ISPIT ZRELOSTI BRIGADE

Pošto su zauzete Varaždinske Toplice, štab Druge operativne zone planirao je da snage NOVJ iz zagrebačke oblasti znatno prošire oslobođeni teritorij. Na redu za oslobođenje bio je Ludbreg, centar iz kojega je neprijatelj kontrolirao Podravinu od Varaždina do Koprivnice. U sklopu tog zadatka Sedamnaesta udarna brigada dobila je zadatak da uništi neprijatelja u Ludbregu i oslobodi to kotarsko sjedište, a brigada »Braće Radić« trebala se postaviti kao osiguranje na pravcu Varaždin—Ludbreg, i to na liniji Šemovac—Jalžabet i da s te linije onemogući neprijateljski prodor prema opkoljenim snagama u Ludbregu. Ostale pravce oko mjesta osiguravale su Dvadeset i prva brigada i partizanski odredi koji su u to vrijeme operirali u Podravini, na Kalniku i Bilogori.

Prema procjeni štaba Druge operativne zone, očekivalo se da će napadnutom Ludbregu priteći u pomoć jedinice iz garnizona Varaždin i Koprivnice, pa je posebna pažnja poklonjena pravcu Varaždin—Ludbreg, jer se tada u Varaždinu nalazilo više tisuća Nijemaca, ustaša i domobrana. Brigada je imala točne podatke o tim snagama pa je to ozbiljnije shvaćala svoj zadatak, tj. ni po koju cijenu ne dopustiti intervenciju u Ludbregu. Prema planu štaba brigade Drugi bataljon, koji je brojio oko 130 boraca,

imao je najteži zadatak: onemogućiti neprijateljski prodor na glavnom pravcu Varaždin—Ludbreg. Sa tri čete bataljon je trebao zaposjesti obrambene položaje od sela Šemovac do rijeke Drave, čime bi zatvorio i pomoći pravac koji bi, eventualno, vodio Dravom prema Ludbregu. Prvi bataljon zaposjeo je položaje između Jalžabeta i Šemovca, a treći je bio u Jalžabetu.

Napad na Ludbreg počeo je u noći između 2. i 3. listopada. Drugi bataljon morao se noću brzo prebaciti na neoslobođeni teritorij Podravine i tu se pravodobno ukopati i pripremiti da odbije eventualni napad s pravca Varaždina k Ludbregu. Krećući se noću i kroz gustu šumu, zaobilazeći naseljena mjesta, bataljon je lutao i zastajkivao pa je i zakasnio sa zaposjedanjem položaja puna dva sata. Tako je u Šemovac stigao kad se borba za Ludbreg već bila razgorjela. Dok se Drugi bataljon približavao označenim položajima, i neprijatelj iz Varaždina hitao je u pomoć. Njegove snage stigle su pred sam Šemovac i bio je to posljednji čas da mu bataljon preprijeći put. Borci i rukovodioci našli su se oči u oči s neprijateljem. Došlo je do susretne borbe.

Sprijeda su išli tenkovci ulazeći u Šemovac. Pratili su ih ustaše i domobrani u streljačkom stroju. Bataljon je načas zastao da predahne, da borac borcu pogleda u oči, a svi — u komandanta Miloša Koraća. Lako su pogađali da je neprijatelj u očitoj prednosti, da je nastojao iskoristiti situaciju, tj. u jednom naletu, potpomognut tenkovima, probiti još neutvrđene položaje Drugog bataljona i s leđa napasti Sedamnaestu udarnu brigadu zanesenu borbom u Ludbregu. Moralo se raditi brzo.

Komandant bataljona, naoružan protutenkovskom puškom, pošao je u susret tenkovima. Cilj mu je bio da ih zaustavi dok se bataljon ne sredi i ne zauzme položaj. Uspio je. Šest tenkova je zaustavljeno. Uviđajući da putem neće moći prodrijeti, barem ne bez znatnijih gubitaka, neprijateljska pješadija promijenila je težište napada vršeći pritisak na desno krilo bataljona koje je povezivalo Šemovac s Dravom. Ni tu nije postigao značajniji uspjeh. Zauzimajući položaj u najvećoj žurbi, po mraku, borci su se raspoređivali oko kuća, po oranici. U isto vrijeme od strane Varaždina tutnjali su motori, što je najavljivalo da pristižu pojačanja i tenkovskom odredu i pješadiji. Tako je borba nastavljena, ali bez većeg uspjeha za napadača pa se on iznenada povukao, što pripadnici bataljona nisu mogli vjerovati. Bila je to kratka i oštra bitka iz koje je neprijatelj očito izvukao neke zaključke. Međutim, bataljon je bio veoma oprezan.

Borci su i dalje ostali ležati u zaklonima s prstom na obaraču i gledali u pravcu kuda su, kroz tamnu noć, odstupili napadači. Za vrijeme tog primirja čula se žestoka paljba u Ludbregu. Na momente su odjekivale i jake eksplozije. Lako je bilo izvesti zaključak da borci Sedamnaeste udarne brigade miniraju objekte iz kojih je neprijatelj davao otpor.

Na frontu Drugog bataljona bilo je samo prividno mirno. Svi su napeto iščekivali što smjera neprijatelj. A on je pripremao veoma opasan manevar. Desant dobro naoružanih ustaša spustio se čamcima niz Dravu da bi zaobišao desno krilo bataljona i iskrcao se u pozadinu fronta. Taj neprijateljski manevar djelomično je i uspio. I dok su se ustaše iskrcavali,

Brigada na maršu 1944.

*Narodni heroj Izidor Štok,
Prvi komandant brigade*

*Ivo Robić, prvi politički
komesar brigade*

*Omladinci Drugog bataljona. U sredini petnaestogodišnji
Ivica Berta, mitraljezac, poginuo kod Varaždinskih Toplica,
svibnja 1944.*

neprijatelj je glavnim snagama preuzeo nov napad s fronta, pa se tu, naročito na desnom krilu bataljona gdje se neprijatelj iskrcao razvila ogorčena borba.

— Sve nas je u tom trenutku opkolila smrt. Osjećali smo to. Slušali smo njezin zvižduk. Gledali smo ustaše, gađali su s raznih strana. Meci su letjeli oko nas. To nije više bio običan fijuk, već je zujalo kao u košnici. Borci su padali oko mene. Neki su se dizali, ali ubrzo zauvijek ostali priljubljeni uz zemlju. Kraj mene drhtao je borac. Od straha za život. Nisam ni ja bio miran. Bio sam uzbuđen, a ne znam da li sam drhtao. Mi nismo bili od čelika, već obični smrtnici koji su se zatekli u vrtlogu ispunjenom krvlju, željezom, mesom, zemljom i zrakom...

Tako se danas prisjeća tog kritičnog trenutka jedan od učesnika događaja Momčilo Peleš.

Napad nije prestajao. Naprotiv, nasrtali su tenkovi. Jedan za drugim. I odbijani su — jedan za drugim. Zapravo samo jedna protutenkovska puška i svežnjevi ručnih bombi kojima su borci zadržali tenkove bili su jedino protutenkovsko naoružanje bataljona.

Mitraljeskom vatrom iz tenkova i vatrom iz pješadijskog oružja neprijatelj je ostvarivao sve gušću vatrenu zavjesu puštajući rafale na nišandžiju na protutenkovskoj puški. Tako se dogodilo ono čega su se svi bojali — nišandžija je pao izrešetan ustaškim rafalom. Bila je to jedna zapreka manje za ustaše pa su tenkovi krenuli naprijed. Otvarajući vatru, ustaše su se brzo približavali. Jedan od mitraljezaca iz bataljona, postavljen na prozoru kuće, kosio je iz mitraljeza ne dopuštajući neprijatelju da priđe.

Napadač je shvatio važnost tog mitraljeza pa je vatru usredotočio na njega. Tako je nišandžija ranjen u rame, i to na nekoliko mjesta. Ali je i dalje pucao. Odjednom je mitraljez ušutio i tijelo nišandžije nagnulo se preko prozora. Tenkovi d pješadija prodri su do prvih kuća. Put prema Ludbregu bio je napola otvoren. Tada je jedan od boraca iznenada izbio iz tame i bacio svežanj bombi pod gusjenicu. I taj je borac bio pogoden. Tenk s prekinutom gusjenicom vrtio se na mjestu. Bilo je to dovoljno da zaustavi tenkovsku kolonu u napadu. Kratkim protunapadom boraca Drugog bataljona ustaše su potisnuti. Dvije bombe, ubaćene kroz prorez oklopa, utišale su posadu u tenku. Tako je uništen i četvrti tenk.

U zoru su bojištem odjekivale eksplozije, jauci, različni zvukovi. Sve je to bitki davalо pečat strave. Šemovačko polje nalikovalo je na uzavreli kotao. U to su, u zoru dvije ustaške bojne krenule naprijed mnogo opreznije, razvijene u streljački stroj, gađajući iz mitraljeza i šmajsera. Taj novi napad počeo je zapravo na cijelom frontu obrane, ali je glavni udar neprijatelj ponovo usmjerio na položaje Drugog bataljona, prilično iscrpenog višesatnom borbom i već prorijeđenog. Bataljon je pustio napadača na bliski razmak. Onda su borci plotunima obasuli guste redove i ustaše su polegali. Zatim su se u grupama počeli prebacivati tamo odakle su po sluhu zaključivali da je gustoća vatre slabija. Na položaju bataljona nitko se nije uskomešao, pomaknuo. To im je olakšao i istureni mitraljez koji je veoma efikasno tukao u bok. Na desnom dijelu bataljona došlo je do borbe prsa u prsa. Ustaše su ustuknuli. Dio boraca gonio ih je sve dok nije položaj bio takav da su mogli udariti u bok glavnim snagama. I udarili su stvorivši

zbrku među ustašama, pa je počelo povlačenje na cijelom frontu.

Sat je pokazivao jedanaest sati. Položaj bataljona ostao je dotad netaknut, premda je za sve vrijeme borbe neprijatelj ubacivao rezerve, dovlačio svježe snage iz Varaždina koristeći se tenkovima i artiljerijom. Bataljon je odahnuo uvjeren da će im neprijatelj ostaviti koji trenutak za predah, da teže i ne može biti nego što je bilo. Međutim ono što je počelo poslije jedanaest sati prešlo je sva očekivanja.

Prvo je počela snažna artiljerijska priprema na cijelom frontu brigade, čime je najavljen nov napad. Novo je bilo i to da su i artiljeri mađarske armije sudjelovali u pripremama napada tukući s položaja preko Drave. Usljedio je i napad pješadije, ali ne više onako žustar, samouvjeren. Očito su neprijatelja dotadašnji gubici opominjali na oprez. Odjednom se iz daljine začuo zvuk avionskog motora. Gotovo istovremeno ustaše su se počeli povlačiti na oko dvjesti metara i tu su zauzeli položaje. U to su počeli pristizati avioni: jedan, dva, tri, pet, sedam. Sve — bombarderi. Letjeli su sve niže k položajima Drugog bataljona i počeli ga zasipati bombama. U isto vrijeme i sa zemlje su počele padati granate ispaljene iz raznih kalibara topova. Grmljede su eksplozije. Avioni su bacali bombe, zatim nestajali i za nekoliko minuta ponovo se pojavljivali da bi sručili dio svog ubilačkog tereta. Nitko nije brojio koliko su puta nadlijetali položaje prorijeđenog bataljona.

U grmljavini topovskih granata i avionskih bombi uho je jedva moglo raspoznati štektanje mitraljeza i pucnjave pušaka. Zemlja se tresla od eksplozija. A kad bi bomba pala samo koji metar od plitkih rovova

iz kojih se borio bataljon, braneći pristup Ludbregu, ponovila bi se slika užasa: po nekoliko metara dizala se u vis zemlja, a s njome dijelovi raskomadanih tijela boraca.

Poslije osamsatne borbe Sedamnaesta udarna brigada zauzela je Ludbreg zarobivši 400 domobrana, žandara i njemačkih policajaca, među kojima i 12 oficira. Ubijeno je 60 neprijateljskih vojnika, a 15 je ranjeno. Iako je Ludbreg oslobođen, borci brigade »Braće Radić« i dalje su vodili borbu na starim položajima. I tek kad je Sedamnaesta udarna brigada utvrdila položaje i pripremila se za obranu, Drugi bataljon je napustio položaje. Ustaše su ušli u Šemovac, ali se nisu usudili krenuti dalje pa su se vratili u Varaždin.

U šemovačkoj bitki brigada »Braće Radić« imala je 63 poginula, oko 30 ranjenih i 10 nestalih. Od toga je samo Drugi bataljon imao 48 mrtvih i 10 ranjenih. O šemovačkoj bitki i gubicima u njoj štab Druge operativne zone pisao je 8. listopada Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske:

»Gubici brigade »Braće Radić« dosta su veliki. Razlozi: štab brigade nije izvršio dovoljno pripreme (sat i pol prije pokreta na izvršenje zadatka štabovima bataljona dostavljena je zapovijed, iako je naš štab dan ranije dostavio štabu brigade svoju operativnu zapovijed), tako da su bataljoni zakasnili. Prvi bataljon koji se nalazio na desnoj i lijevoj obali rječice Plitvice u šumi zvanoj Lug, kota 160, nije izvršio udar s boka, iako je to bio glavni zadatak tog bataljona.

Da je Prvi bataljon izvršio sa svim snagama ili barem sa dvije čete napad s boka, uz potporu Drugog bataljona sa čela, neprijatelj bi još u toku noći bio

razbijen. Ni ovaj put veza nije zadovoljila jer bataljoni nisu bili međusobno i sa štabom brigade čvrsto povezani.«

U noći između 16. i 17. listopada brigada je izvršila marš prema selu Margečana. Duljina marša iznosila je 20 kilometara. Brigada je marširala u tri napadne kolone i u svitanje je Prvi bataljon napao selo Ivanec, Drugi — ugljenokop lignita Ladanje, a treći se rasporedio prema Lepoglavi. Prvi i Drugi bataljon zauzeli su napadnuta mjesta zarobivši 170 žandara i domobrana. Pri tom je postignuto potpuno iznenađenje i brigada nije imala žrtava.

Uvečer je Treći bataljon napao Lepoglavu koju je branilo blizu 200 dobro naoružanih i utvrđenih ustaša, žandara i domobrana. Zapravo 18. listopada čete Trećeg bataljona neprekidno su vodile borbu s neprijateljem u Lepoglavi. Bataljonu je u neko doba, kao pojačanje, upućena četa iz Drugog bataljona. U toku noći te snage napadača potisnule su neprijatelja s istočnih obrambenih položaja. Cijeli dan avioni su u niskom letu bombardirali i mitraljirali položaje napadača. Slijedećeg dana situacija oko Lepoglave promijenila se utoliko što je štab brigade smijenio Treći bataljon koji je već dva dana vodio uporne borbe, i to snagama Prvog bataljona koji je cijelog narednog dana nastavio borbu za oslobođenje Lepoglave. Međutim konačan rezultat je izostao, prije svega zbog utvrđenosti neprijateljske pješadije i izuzetne aktivnosti avijacije. Uz to je 20. listopada oko podne neprijatelj izvršio protunapad na brigadu sa pet tenkova i pet oklopnih kola. Borba je trajala do noći, ali se ni jedna ni druga strana nisu pomakle s položaja.

Sutradan je neprijateljska pješadija, potpomognuta artiljerijom i tenkovima, napadala brigadu od pravca Jerovca, zbog čega je brigada poslije više-satnih borbi napustila Ivanec. Neprijatelj je zauzeo grad, ali ga je ubrzo napustio i povukao se u Varaždin.

U toku noći između 21. i 22. listopada brigada je usiljenim maršem preko Ivančice zaposjela položaje u širem rajonu Golubovec—Veternički—Laborski. S tih položaja osigurala je desni bok Sedamnaestoj udarnoj brigadi koja je napadala Zlatar. U toj akciji bataljoni su rušili komunikacije, naročito željezničku prugu za Varaždin, sprečavajući tako neprijatelja da se služi cestama i prugom i brzo prebacuje snage u pomoć napadnutim garnizonima. Time je brigada znatno otežala položaj posadi Zlatara koja je mjesto napustila 25. listopada i prepustila ga slavonskim brigadama.

Potkraj listopada privedene su kraju, i to vrlo uspješno, šire ofenzivne akcije jedinica NOVJ u Hrvatskom zagorju. Značajnu ulogu u tim operacijama imala je brigada »Braće Radić« koja je nakon završetka te serije akcija krenula preko Ivanačice u selo Sveti Ilijan porušivši više od četiri kilometra željezničke pruge Zagreb—Varaždin.

Posljednjeg dana u listopadu 1943. borcima i rukovodiocima brigade »Braće Radić« saopćena je naredba Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske koja je glasila:

»Narodnooslobodilačka brigada »Braće Radić« od svog formiranja do danas i u svim borbama za oslobođenje Hrvatskog zagorja naročito se isticala svojom borbenošću i požrtvovanjem, zbog čega je

proglašavamo narodnooslobodilačkom Udarnom brigadom »Braće Radić«. Uvjereni smo da će borci, komandiri, komandanti i politički komesari to časno zvanje svoje brigade s ponosom nositi iz borbe u borbu, još žešće tući okupatora i izdajnike do konačnog oslobođenja naše domovine.«

Naredba je pročitana pred strojem, a potpisali su je komandant i politički komesar Glavnog štaba drugovi Ivan Gošnjak i Vladimir Bakarić. Radost je bila neopisiva. Proglašenje udarnom brigada je shvatila kao priznanje i obavezu. A to svečano raspoloženje zbog proglašenja brigade udarnom istog je dana nastavljeno novom radošću: formiran je i Četvrti bataljon udarne brigade »Braće Radić«.

MINSKA POLJA PRED KOPRIVNICOM

Uoči praznika oktobarske revolucije, 7. studenoga, brigada je — zajedno sa 21, 17. i 1. moslovačkom brigadom te s Kalničkim i Bjelovarskim partizanskim odredom — počela dvodnevnu borbu za Koprivnicu. Točnije: udarna brigada »Braće Radić« zaposjela je Ludbreg i kompleks ludbreških vinograda zatvarajući glavni pravac Varaždin—Koprivnica. Drugi bataljon koji se utvrdio u Ludbregu zatvarao je pomoćni pravac što je vodio od Svetog Đurđa preko Ludbrega u Koprivnicu. Prema zapovijesti što ju je dobila brigada oba ta pravca trebalo je dobro osigurati, naročito od tenkova čuvajući zaleđe jedinicama koje su direktno napadale Koprivnicu.

Jedan od učesnika tih borbi, Ivan Bulić, ovako se prisjeća priprema za tu upornu, odsudnu borbu.

— Razmišljali smo kako minirati cestu prema Ludbregu. Imali smo zapravo samo pet protutenkovskih mina, a bile su dvije ceste. Donesena je odluka da tri protutenkovske mine postavimo na glavnu cestu, a preostale dvije na onu što vodi iz Sv. Đurđa u Ludbreg. Ali kada smo ukopali mine u ceste i maskirali ih, uvidjeli smo da je to premalo. Najednom je naš duhoviti borac Vid Perklec, nasmiješen kao uvijek, predložio: »Drugovi, bumo si napravili velika minska polja. Polja kojih se ustaše budu bojali.« »Kak to misliš, Vid?« On odgovori: »Pa to je lako. Bumo otišli u polje pa burno načupali repe i burno je zakopali i maskirali na cestama. Nek ustaše iščeju gdje je prava mina, a gdje je repa, a za to vrijeme bumo ih mi potukli.« Nastao je smijeh i odobravanje. Pristupili smo poslu i napravili oveće »minsko polje«.

U zoru je neprijatelj krenuo iz Varaždina i stigao pred Ludbreg. Tenkovi su zastali ispred naših »minskih polja«. Iz pozadine je jurnuo jedan veliki tenk i zaustavio se. Osuo je vatru, a mi smo šutjeli. Poslije prekida vatre neprijateljski vojnici i oficiri počeli su izlaziti iz tenka i skupljati se oko naših »minskih polja«. Vidjeli su da je tu prekopavana cesta, da su te rupe vješto maskirane, a na našu sreću prvo su nabasali na jednu od pravih mina. I počeli su razbijati glavu kako da razminiranju tako veliku dionicu. U to je i naš nišandžija na teškom mitraljezu osuo vatru po zabrinutim tenistikima. Počela je žestoka borba. I trajala je, uz manje prekide, puna dva dana. Pred sam kraj prvog dana

borbe borci i rukovodioci brigade primili su od boraca i rukovodilaca Dvadeset prve (slavonske) brigade pismo u kojem su, između ostalog, pisali:

»Znamo, dragi drugovi, da vas neprijatelj napada tenkovima, među njima teškima i 25 tona, ali znamo da će borci vaše brigade izdržati i omogućiti našoj brigadi da u toku noći uništi posljednju otpornu tačku neprijatelja — oklopni vlak koji smo već blokirali na željezničkoj stanici.«

To je pismo po mraku čitano u štabovima bataljona, u komandama četa, među borcima desetina, između juriša neprijatelja. Sa svakom njegovom riječju upoznat je svaki borac brigade. Ono je bilo poticaj, ohrabrenje, obaveza.

Odgovor na pismo sročila je također cijela brigada a ono je bilo — obaveza. Pred drugovima iz Dvadeset prve brigade, pred sobom. Taj odgovor drugovima Slavoncima glasio je:

»Neprijatelj preko živih boraca brigade »Braće Radić« neće proći do Koprivnice!«

Brigada je održala riječ. I Koprivnica je zauzeta. Tom prilikom zarobljeno je 400 a ubijeno 100 ustaša i domobrana. S druge strane, oko 600 neprijateljskih vojnika prebacilo se preko Drave — u Mađarsku.

Poslije obrambenih borbi oko Ludbrega brigada je na liniji Kelemen—Sveti Ilij, u stalnom vatrenom dodiru s neprijateljem. Braneći te položaje, uspjela je odbiti sve pokušaje da neprijatelj iz Bjelovara i Križevaca prodre u Koprivnicu. Na tom terenu ili po kalničkom gorju ona će se boriti s neprijateljem cijelih deset dana, ne nalazeći vremena za predah bilo kojega od četiri bataljona.

Dvadesetog studenog brigada se prebacila na jugoistočni dio kalničkog gorja gdje je narednih pet dana sa dva bataljona rušila prugu od Sokolovca do Carevdara, a štab brigade sa dva bataljona razmjestio se u selima kalničkog gorja. Tu su borci i rukovodioci, zajedno s političkim radnicima okruga Varaždin i Zagreb, održavali sastanke s narodom. Razmatrali su vojnu i političku situaciju u svijetu i u našoj zemlji.

Od 25. studenoga do 11. prosinca brigada nije vodila veće borbe, premda su dijelovi tako reći svakodnevno vodili manje okršaje. Ipak, glavni politički zadatak boraca i rukovodilaca glavnine brigade bio je tada politički rad među mještanima, a borbeni — rušenje pruge Križevci—Koprivnica, Ludbreg—Varaždin. U tom rušenju pruga masovno su sudjelovali i seljaci s kalničkog gorja i iz Podравine.

BOJNIK ŠTEGER: PARTIZANI SU SVE JAČI

Dvadesetog prosinca brigada se u svojim pokretima izrazitije orijentirala prema Podravini i dva dana kasnije Prvi je bataljon na dravskom mostu kod sela Botova razbio dijelove koturaške bojne. Tako je i prijelaz preko Drave bio slobodan, pa se brigada hitro prebacila na lijevu obalu Drave. U naletu je oslobođila dva uporišta — Golu i Ždalu. Uspjeh je bio potpun. Neprijatelj je imao desetak mrtvih, a zarobljeno je 14 žandara.

Čim se brigada pojavila i preko Drave, prelila se čaša žuči i moral neprijatelja postajao je sve slabiji, a oružane snage sve nemoćnije. O tome svjedoči i izvještaj bojnika Štegera o situaciji kod prvog zbornog područja za mjesec studeni 1943. godine. Između ostalog, bojnik piše i priznaje:

»Padom Koprivnice cijela Podravina, od Ludbrega do Virovitice, nalazi se u rukama i pod vlašću partizana. To jako utječe i na duh i moral domobrana, osobito onih koji su iz tih krajeva te sada nemaju vijesti o svojima kod kuće. Zbog toga takvi domobrani, nagnani znatiželjom za svojima kod kuće, često bježe. Tako se brojčano stanje naših postojbi sve više smanjuje, dok, suprotno tome, odmetnici, popunjavajući se iz tih krajeva koje drže pod svojom vlašću sve više jačaju.«

U kasnu jesen 1943 — u vrijeme tzv. šeste neprijateljske ofenzive protiv jedinica NOVJ na Kordunu, u Baniji, Lici, Sandžaku i istočnoj Bosni — brigada se u suradnji s jedinicama Šestog (slavonskog) korpusa i partizanskim odredima zagrebačke oblasti, svojim stalnim ofenzivnim djelovanjem vezala za velike neprijateljske snage, kakav je zadatak tim jedinicama i dao drug Tito. To je vrijeme kada je, 15. prosinca, u selu Mali Poganec formirana i Prva divizija NOV zagrebačke oblasti. Bila je to Trideset druga divizija a u njen sastav ušle su: udarna brigada »Braće Radić« i brigada »Matija Gubec« (formirana tri dana prije toga u selu Lipovčani u Moslavini).

Za komandanta i komesara divizije postavljeni su Izidor Štok i Ivo Robić, do tada komandant i politički komesar udarne brigade »Braće Radić«.

Time je izvršena i izmjena najvišeg rukovodstva brigade, pa je za komandanta brigade postavljen Stjepan Kučić, a za politkomesara Zlatko Rukavina.

Od 18. do 24. prosinca brigada je izvršila pokret i u tih pet-šest dana prošarala gotovo cijeli istočni dio kalničkog gorja da bi se zaustavila i nešto dulje zadržala u Jalžabetu. Odatle ju je ratna staza odvela u Hrvatsko zagorje. Tamo je stigla da bi u borbama proširila oslobođeni teritorij i u dodiru s narodom popunila se novim borcima.

Jedan od prvih borbenih zadataka brigade bio je ponovno oslobođenje Zlatara koji su ustaše ponovo zaposjele. Oslobođenjem Zlatara stvorila bi se povoljnija veza slobodnog Kalnika sa Zagorjem. Time bi se jače snage NOV približile Zagrebačkoj gori gdje se već nalazio Zagrebački partizanski odred.

U svom nastupanju brigada je 27. prosinca prošla kroz Varaždinske Toplice i napala ustaše koji su se bili utvrdili na Varaždin-bregu. Poslije višesatnih borbi ustaše su se povukli u Varaždin.

SLOBODA — PRVA ŽELJA U NOVOJ 1944.

Posljednjeg dana 1943. godine brigada je, zajedno sa štabom i štapskim dijelovima Trideset druge divizije, raspoređena u Novom Marofu, Ključu, Oštrici, Remetinecu i Kalničkoj Kapeli. Dan je, što se borbi tiče, bio relativno miran pa su se mještani i borci spremali da što svečanije dočekaju 1944. Prevladavale su misao i želja da nova godina bude

godina oslobođenja od okupatora i njihovih suradnika.

Brigade Trideset druge divizije dobine su zadatak da krenu u Hrvatsko zagorje — radi širenja borbe i prihvaćanja novih boraca. Na tom maršu brigada je imala nekoliko okršaja s neprijateljem, među kojima je — od 6. do 9. siječnja — bila borba za Zlatar. U prvom naletu brigada »Matija Gubec« i Treći bataljon brigade »Braće Radić« zauzeli su dio Zlatara, ali se nekoliko stotina ustaša utvrdilo u najčvršćim zgradama koje zbog nedostatka eksploziva i teškog oružja nisu mogle biti zauzete. Za to vrijeme tri bataljona brigade »Braće Radić« vodila su uspješnu borbu s ustaško-domobranskim bojnama koje su hitale od Zagreba u pomoć svom garnizonu u Zlataru. Te bojne nisu uspjеле probiti položaje brigade, i tek kada je štab dobio naređenje da bataljoni zaposjednu nove položaje, brigada se povukla sjeverno od Zlatara, u Lober. Odatle se, dobivši od obavještajne službe podatke da neprijatelj jačim snagama priprema ofenzivu, povukla na povoljnije položaje koji gravitiraju kalničkom gorju.

U duhu plana za osujećenje ofenzive brigada je 18. siječnja zaposjela položaje Hrašćina—Hum—Brežnica. Tu je sudjelovala u borbama u kojima je neprijatelj želio da svojoj glavnini stvori što povoljnije uvjete za ofenzivnu aktivnost pogotovu prema Kalniku.

Na Kalniku se tih dana nalazila i prihvatna bolnica u kojoj je ležalo dvjesta ranjenih i bolesnih boraca. Njihove živote trebalo je osigurati jačim snagama i ne dopustiti da neprijatelj prodre do ranjenika koje su s početka osiguravale manje snage.

Rano ujutro 21. siječnja krenula je ustaška kolona, otprilike jedna bojna, iz Svetog Ivana Zeline prema Novom Marofu. U tom nastupanju neprijatelj je kod sela Huma imao žestok okršaj s Trećim bataljonom koji je zapravo bio zaštitnica brigade dok se prebacivala prema Kalniku.

Neprijatelj je silovito navaljivao pokušavajući da svakako i brzo probije položaje Trećeg bataljona. S obzirom na brojčanu nadmoć i riješenost da poštoto probije položaje, neprijatelj bi, vjerojatno, i uspio da se u borbu nisu umiješali Prvi i Drugi bataljon. U tim veoma žestokim borbama odbijeno je nekoliko neprijateljskih juriša čiji je jedini cilj bio — proboj prema Novom Marofu.

Noć koju su borci proveli na položajima bila je veoma hladna. Vatra se nije smjela ložiti. Bilo je naređeno da nitko od boraca ne ulazi u kuće. Drugi bataljon zaposjeo je položaje iznad sela Radešića. Desno od njega bio je Prvi bataljon, a Treći je noć proveo na polažajima kod sela Breznički Hum. Patrole su poslane u izviđanje prema Zagrebu. Znalo se da je neprijatelj krenuo iz Zagreba s jačim snagama, a u brigadi nije bilo protutenkovskih mina kojima bi se zapriječila cesta. Borci su se cijelu noć ukopavali. Većina se ukopavala samo za ležeći stav. Neki bi se borci s vremena na vrijeme i zagrijevali.

OTPOZDRAV FRKOVIĆU NA PISMO

Zora je najavila nov neprijateljski napad. Čula se huka tenkova i motoriziranih kolona. U to je stigao

kurir iz patrole upućene u izviđanje. Onako zadihan, izvijestio je komandanta bataljona:

— Neprijatelj kreće od Zagreba prema Varaždinu, i to tenkovima, oklopnim kolima i kamionima. Čelo kolone i njen dio, dug oko 2 kilometra, osmotrili smo ali joj začelja još nema ...

Izvještaj patrole bio je točan, što se ubrzo potvrdilo.

U prvom naletu snage jednog bataljona, potpomognute tenkovima, sručile su se na vod s kojim je bio i komesar čete Medjenik. U početku borbe pao je komesar izrešetan kuršumima. Odmah nakon njega, u slijedećem naletu, poginuo je delegat voda Antun Čavlek. Pao je upravo u trenutku kada je iz šmajsera i klečeći tukao ustaše. Ipak, vod je spriječio daljnje nadiranje ustaša i omogućio brigadi da se bolje pripremi za borbu.

Vod koji se prvi našao na udaru postepeno je i organizirano napuštao položaje. Tada je glavnina neprijatelja, u gustom napadnom poretku, napala položaj brigade. Borci s obrambenih položaja pustili su napadača da se približi na stotinjak metara.

Neprijatelju nisu pomogli ni tenkovi ni artiljerijska priprema kao ni avioni koji su neprestano tukli pozadinu brigade.

Ustaše su snažnom vatrom bili prikovani za zemlju. A zatim su bataljoni krenuli u protunapad.

Neprijatelj je bio protjeran. U bijegu je ostavljao mrtve i ranjene, a ostali su se razbjegzali po polju i šumarcima. Zaplijenjeno je mnogo oružja i municije.

U toj borbi ranjen je i puškomitrailjezac Božo Grediček. Međutim, Božo je i dalje gađao neprijatelja.

Vidjevši to, jedan od njegovih drugova dozvao je bolničarku koja je Boži pružila prvu pomoć rekavši mu:

—Sad odmah idi iza brda, u bataljonski sanitet!

—Kamo, kamo? Čekaj, drugarice — dok se ne obračunamo s neprijateljem.

Ostao je u borbenom stroju. Do kraja. Poslijepodne sve se smirilo. Zavladalo je zatišje. Jedan osmatrač jejavljaо:

—Putem nailazi civil i nosi na štapu bijelu maramu.

Pustili su ga da priđe. Došljak je predao pismo koje je pročitano naglas.

Ustaše su tražili da se partizani predaju. U pismu su obećavali da će im velikodušno oprostiti što su zavedeni od Rusa koji su im — oficiri. I posljednji borac znao je da je to laž. Jer u brigadi je postojao samo jedan oficir ruskog porijekla, i to Žorž, operativni oficir Prvog bataljona. Pa i on više nije bio među živima — hrabro je poginuo koji sat prije tog pisma.

Na kraju pisma — ako branilac ne položi oružje — napadač je prijetio nadmoćnošću oružja, silom. U pismu je stajalo da će sutradan sve zarobiti i proći Kalnik.

Poruku je potpisao zloglasni ustaški pukovnik Frković.

Brigada im je odgovorila porukom da ih čeka preko nišana. A ako se boje prići, brigada će k njima na juriš.

Brigada je održala riječ. I kada je pao mrak, zatišje je prekinuto. Borci su preuzeли potpunu inicijativu. Čitavu noć tukli su napadača oružjem koje su od njega preoteli u toku dana. Napadali su neprijatelja, uznemiravali njegove dijelove ne dajući mu da predahne. Tako su odlično iskoristili prednost koju pruža noć.

Ujutro 22. siječnja neprijateljski su avioni u niskom letu bombardirali i mitralijirali položaje brigade. Zatim je uslijedio juriš pješadije. Međutim, i taj je juriš odbijen. Ustaše su se povukli na polazne položaje. Zatim se ponovilo: prvo avioni, pa tenkovi, pa juriš pješadije. I ponovo: vraćanje neprijatelja na položaje s kojih je i krenuo na juriš.

Pukovnik Frković nije održao riječ. Brigada je pobijedila.

Poslije tih borbi brigada se prebacila u selo Kalnik. Zaposjela je nove položaje osiguravajući 29. siječnja formiranje Desetog (zagrebačkog) korpusa. Sačinjavale su ga Trideset druga i Trideset treća divizija, zatim svi partizanski odredi s teritorije zagrebačke oblasti i vojna područja.

Borbe po Zagorju još su više zbližile borce brigade s mješanima čijih je najbližih bilo na desetke u brigadi. To je stare borce brigade podsjetilo na jednog Zagorca koji je bio veoma hrabar borac i koji je, istina izvan borbe, hrabro umro ostavši bezimen.

ZAGORAC JE UMRO USPRAVNO

Vjetar je šibao po zgrčenim licima. Snijeg se smrzavao na odjeći stvarajući sitne sige. Na prostranoj ravnici snježna magla i vjetar sve čvršće stezali svoj zagrljaj grupicu ljudi. Držali su se za ruke. Ivan Omega pratio je snijeg. Uz velik trud vukao je kolonicu.

Nigdje stabla ni zavjetrine. Pustom poljanom hoda osam ljudskih prilika — bez glasa, bez snage.

Omega je grčevito držao ruku najslabijeg. Uporno je podizao Milana kad god bi pokleknuo. I glasno je ponavljaо: »Drugovi, još malo. Izdržite do pruge. Onda će sve biti dobro.«

Te riječi kao da su prkosile zimi, vjetru, gladi. Kolona bi krenula nešto sigurnije. Činilo se da je kriza prošla. Ali tada je Milan pao. Bez riječi i širom otvorenih očiju. Koje se više nisu zaklopile. Ljude je nešto vuklo da »se okupe oko njega. Promatrali su ga.

Dok je šest ljudi stajalo oko Milana, Mirko Horvat, najjači u grupi, prislonio je glavu na Milanove grudi. Zatim se podigao i rekao: »Čovjek zaista može dugo živjeti.«

Kao ledene figure, u kojima još tinja iskra života, poredali su se u kolonu. Na čelo je stao Mirko. Poveo ih je naprijed. Vjetar nije više tako šibao u lice. Kao da se smilovao. Grupica se kretala sporo, sve češće se spotičući. Padali su jedan za drugim. Dizali su se i koračali.

Na slici lijevo: članovi štaba bataljona na Kalniku listopada 1943. Slijeva nadesno: komesar bataljona Đuro Srnec, zamjenik komesara Ivo Karasanov i zamjenik komandanta Šime Hudek; na slici desno: politički mesar bataljona »Matija Gubec« Zlatko Rukavina, Ljubica Žardin i komandant bataljona Mate Škrljan Varaždinskim Toplicama

1943.

U Đurđevcu 10. ožujka 1944. - omladinke, borci Radićeve brigade

*Rukovodilac SKOJ-a u brigadi Mirko Musić govor na
proslavi brigade u Srpskoj Kapeli 4. rujna 1944.*

*Brigadni zbor u Srpskoj Kapeli 19. travnja 1944. Dirigent je
Martin Levak*

»Da nam je nešto da pojedemo, bilo bi nam lakše. Dokle će trajati ova ofenziva? Ako ovo proživim, nikad i nikud više bez komada kruha u džepu...«

Posljednji u koloni, Dragan, stropoštao se. Kolona je stala. Vodič se okrenuo, došao do Dragana, podigao ga. Snijegom mu je protrljaо oči i lice. Uzeo mu je ruku i pružio јe najbližem kako bi mu pomogao da se odmah okrene naprijed. Ruka je bila ukočena. Šaka je ostala bez jedinog prsta.

S vremena na vrijeme Omega bi ih zvao. Poimence. Hrabrio ih je skorim dolaskom. A mislio je kako je tvrdoglav odbio savjet pri susretu s jednom partizanskom kolonom. Komandir te kolone uvjeravao ga je neka ide s njima, jer ako krenu naprijed, naići će na neprijatelja. Vidjevši da ga neće poslušati, savjetovao mu je neka se čuva da ne zaluta. Oglušio se na sva njegova nagovaranja i uvjerenja. Ipak, poslušao ga je djelomično. Krenuo je dolje, u nizinu, da bi izbjegao susret s neprijateljem. Još uvijek su mu se nametale riječi onog komandira: »Bolje da idete s nama, jer ako ne uspijete prijeći prugu, što onda?« Te su ga riječi pekli i neprestano mučile. Sam je sebi predbacivao: »Bolje da sam ga poslušao...«

Što se više približavala noć vodič je hvatao sve veći strah da do noći neće stići do pruge, da će mu netko umrijeti na putu.

»Pred nama je još nekoliko sati hoda. Ipak — bit će lakše. Put mi je poznat. A tamo prijeko možda

ćemo na nekoga naići. Stići ćemo. Mi moramo stići. Ja sam zdrav i snažan i čemu da sumnjam. Moram ih bodriti, pomoći im. Ja sam njihov vodič. Tako — stići ćemo. Kako će biti divan susret s drugovima. Ispunili smo svoje dužnosti. Da samo onaj malo prije nije umro...

»Naprijed, drugovi, požurite još malo« — bodrio je kolonu.

Dvojica posmuše i padose. Kolona ponovo zastade. Voda priđe Milanu i podiže ga. Malo ga prodrma, a ostalima naredi da tapkaju na mjestu. Priđe Stevi iz Turčevića Polja, podiže ga, ali se Stevo opet stropošta u snijeg. Okrene ga licem prema nebu, stade ga trljati koliko je najbrže mogao. Malo zastade da odahne i zagleda se u polusmrznutog druga.

Grupica se pokrenu, kao stroj kad se iz njega pusti neka poganska energija. Čak i Milan i Crni, što su pali, kao da su dobili novu snagu.

Vodič podigne Crnoga. Ruku mu prebací preko svojih ramena i naredi neka se krene. Tek što je krenuo, spotakne se i padne zajedno s drugom u snijeg. Glavom je udario u nešto tvrdo. Opipa čelo. Krvi nije bilo. Tada u snijegu zapazi nešto crno. Rukom odgrne snijeg i ugleda se željezo. Bila je to pruga. Sva sumnja koja ga je već počela nagrizati razbila se u jednom trenu. Osjeti u sebi snagu. Vikne punim glasom:

—Pruga, drugovi!

Kolona je oživjela. Požuriše se da se uvjere je li to zaista pruga. Pipali su smrznutim rukama kao da se radi o toplini, kruhu. Bio je posljednji čas. Noć se spuštala nad sedmoricom koji su sada išli nekako

ravnomjernije, sigurnije, življe. Vodič je pokušao nekoliko puta zapjevati, ali mu pjesma nije išla. »Svejedno, razmišljao je, sada smo sigurno spašeni. Za sat, sat i po bit ćemo na cilju, kod Čiće. A tamo: med i rakija. Jesen je nahranio moj vod. Koliko se smijao kad se Mate napio kuhane rakije. Koliko me samo mučio svojim peckanjem: »Hajde, komandiru, strijeljaj ga što se opio!« Svi su se smijali mojoj zbumjenosti. Kako da strijeljam takva junaka. Popio koliko i ostali, pa što? Zar je on kriv ako ne podnosi alkohol. Uostalom, on je samo malo veseliji od ostalih. Ipak, može hodati. Što je to strašno, rekao sam mu, ako se partizan napije među svojim drugovima i ne čini nikakve gluposti. Drugo je to u selu, ili pred akciju. Onda čovjek može napraviti glupost. Ovo je sasvim nešto drugo. Eh, medenjača, uvijek stari spremi to za nas. Tri puta su ga opljačkali, popalili, ali je on uvijek imao. Mudar je stari. Sve zakopa u zemlju, a kuća, kao — sirotinjska, prazna. Da doživi još stotinu godina. Ne, ne — to su sve samo sni, puste želje ...«

Iz kolone je do njega dopirao žagor.

Negdje u daljini odjeknula je snažna eksplozija. Kolona je zastala.

—Ne brinite — daleko je to, nije na našoj strani.

Hajde, još malo — potakne ih vodič i krene naprijed.

Iz daljine je do njih doprlo zavijanje pasa. To im da novu snagu. Selo nije bilo daleko. Još petnaestak minuta do Čičine kuće.

—Ipak smo preživjeli — reče jedan iz kolone promuklim glasom.

Posljednjim snagama dospjeli su do brijege na kojem je bila Čičina kućica. Vodič uđe prvi. Uskim hodnikom ušao je u kuću. U sobi — potpun mrak. Onako zbunjen, tražio je prozor. Napipao je ručicu unutrašnjeg krila i širom otvori prozor. U sobi sa svježim zrakom prodro je mlaz mjeseceve svjetlosti. U kutu sobe ležao je — Ciča. Iako je, vidjevši praznu kuću, podsvjesno očekivao nešto strašno, slika ga je ipak zapanjila. Dok se malo pribrao, ostali su već ulazili u sobu. Prišao je mrtvacu. Uhvatio je Čiču ispod ramena i počeo ga izvlačiti iz sobe. Ispod starca ostala je zgrušana krv. Glava mu je bila razmrskana.

Iznijeli su ga pred kuću s namjerom da ga ujutro pokopaju. Vodič se vratio u sobu, uzneniren, zbunjen. Svi, bez riječi, polijegali su po podu. Neki su već spavali dubokim snom. I on je legao.

Smrznuti dijelovi tijela boljeli su do ludila. Šaka jednog druga počela je i kvariti. Od isprane košulje napravili su zavoj i omotali ruku. Dragan je legao u kut na dva šinjela koje su ostali skinuli. Protrljali su mu noge. Mirko je sjeo kraj njega. Za sve vrijeme ranjenik je neprestano, bolno jaukao. Kad je ugledao vodiča, procijedio je:

—Hoću li...

—Šta si se uplašio? Znam da boli, ali ne gubi glavu. Znaš i sam da je najteže prošlo.

Tako je govorio, a u sebi je mislio: »Da, jedan dio je prošao. A sada? Što ćemo jesti? Kako da dođem do vatre? Dalje se ne može s tim ljudima. Trojica bi možda i mogla. Ali ostali? Moram što prije u selo.«

Vodič je prišao ranjeniku i uhvatio ga za ramena.

Bolesnik se pridigao, uzeo ga za ruku i prislonio svoj obraz na nj.

Osvanulo je jutro. Zimsko sunce probijalo se kroz krošnje i zasipalo svojini zrakama tugu u kući. Vodič se podigao praćen pogledom ljudi koji su skapavali od gladi. »Znam«, pomislio je, »trebalo je da već odem za hranu.«

—Idem, drugovi, da nabavim nešto hrane.

S karabinom i u dolamici vodič izađe. U glavi mu se motala misao koja ga je mučila. »Ako u selu nikog ne nađem? Što će onda biti? Pomrijet ćemo svi od gladi! Što se kolebam? Što čekam? Moram žuriti! Uvijek se poslije ofenzive seljaci vraćaju u selo! Kako mi samo pade na pamet takva glupost da nikoga neću naći u selu. Moram žuriti. Prokleta glad što učini od nas ...«

Zurio je pošumljenom kosom koja ga je uvela ravno u selo. Ulazeći u potpuno zamrlo selo, odjednom je shvatio da će se njegove zle slutnje obistiniti. Uputio se prvoj kući. Gurnuvši vrata nogom i držeći objema rukama karabin, viknuo je:

—Ima li tko u kući?

Nitko se nije javio. Ušao je u kuhinju. Ni ovdje nikoga. Oprezno je ušao u sobu, ali uzalud. Tako je obišao nekoliko kuća. Vikao je selom, dozivao. Uzalud — nigdje nikoga. Sreo je samo psa koji je za njim išao do kraja sela. Selo je potpuno prazno. Od hrane ništa.

Ima časova kad čovjek počinje ispitivati i koriti sama sebe, premda zna da ništa nije skrivio. Takvo

raspoloženje obrvalo je i vodiča: »Kako sam se ovako ludo uputio, a da nisam predvidio što moram raditi ako mi se dogodi ovako nešto. Kamo će sada? Mogao bih dalje u ravnicu gdje gospodare fašisti. Ali to je daleko, najmanje tri sata. Da sam barem to rekao nekome iz grupe. Pomrijet će svi od gladi. A možda će se i razići. Kamo? Oni ne mogu na put. Ako, pak, odem, tamo će se prilično zadržati i dok se vratim...«

Odlučio je da krene u dolinu. Ipak ima neke nade da nešto nađe, a ako se vrati, reći će mu drugovi da je kukavica i da je iz straha dopustio da pomru od gladi.

U tom razmišljanju prešao je na glavnu cestu. Ona je bila nepisana granica slobodnog i okupiranog teritorija. Odmah, prijeko nalazilo se Staro Selo u kojem je živio Pero Podravac (učesnik oktobarske revolucije, umro 1961). »Dobar čovjek, stara partizanska veza. Kako će se začuditi kad me ugleda«, pomicli. »A prije dva-tri dana ovuda je prošla velika vojska fašista. Hoće li se uplašiti? Ne — on je već svašta proživio.«

Zaokupila ga je misao da li će Podravac biti kod kuće. Nije li u ova tri mjeseca stradao.

Ušao je u selo. Perina kuća bila je na osami. Brzo je stigao da nje i pokucao. Na vratima se ukaza mladić duguljasta lica, a iza njegovih leđa lijepa djevojka. Bila je to Mara, Perina kći, visoka ljepotica crne kose i još crnjih očiju.

—Koga tražite? — upita Mara ne prepoznavši vodiča.

—Je li Podravac kod kuće? — upita došljak.

—Uđite! — prekrati djevojka.

Vodič uđe u sobu i njih dvoje za njim. Nastala stanka koju vodič prekine riječima:

—Gdje je Pero? Moram što prije s njim razgovarati.

—Odmah će doći. Otišao je da nahrani svinje — odgovori Mara.

Na vratima se pojavi Pero. Trgnu se kad ugleda vodiča ne krijući zbumjenost.

—Što tebe nosi ovamo? Kako si živ došao ovamo? — osu ga pitanjima domaćin, jasno pokazujući svoju uznemirenost što mu ovaj dolazi u tako opasnom času.

—Glad me dovede. Ljudi mi umiru od gladi, tamo su gore. Eto, to me dovede k tebi, Pero — reče vodič.

Podravac mu pruži ruku. Ponudi ga da sjedne, a Mari reče neka donese nešto za jelo.

Vodič ispriča Peri posljednje događaje. Za to vrijeme Mara pripremi hranu koju vodič brzo strpa u vojničku torbicu i podiže se da ode.

—Hvala ti, Pero. Nemam vremena da šire razgovaramo. Oni moji skapat će ako ih još malo ostavim.

Putem je neprestano mislio na drugove. »Što sada misle? Možda i to da sam ih ostavio na milost i nemilost, dok se ja negdje davim jelom. Eh, da znate...«

Razmišljanje presiječe reski uzvik:

—Stoj!

Na pedesetak koraka ugleda grupu naoružanih vojnika. Bila je to ustaška patrola.

—E, nećete me! — poviče.

Jednim trzajem skine karabin i opali. Oni polegaše. Vodič odjuri udesno prema šumi. Istovremeno začu nekoliko pucnjeva. Nije se obazirao. U mislima je ponavljao: »Moram stići gore.« Posrćući, jario je ne osvrćući se. Do njega su dopirali glasovi: »Stani, luđače, ubit ćemo te ako ne staneš.«

Trčao je i dalje i kad se već gotovo dohvatio šume, osjeti bol u desnoj ruci. Bio je ranjen. Ruka mu klonu i karabin pade u snijeg. Brzo ga podiže drugom rukom i nastavi trkom dalje. Dohvati se šume. Pucnjevi zaređaše. Ustaškoj se patroli, očito, nije išlo u šumu.

Torbicu s hranom prebací na drugu stranu. Bila mu je teška, veoma teška. Smetala mu je pri trčanju. I sam počne sve više osjećati bolove od rane.

»Moram stići do njih! Što će reći ako se ne vratim? Kukavica, pobjegao je. Živog me ne smiju, neće uhvatiti! Ne smijem im pasti u ruke. Ne, moram se živ vratiti. Šta bi mi rekli drugovi koji su mi povjerili bolesnike: bio je hrabar komandir voda dok su se drugi tukli za njega, a sad je u prvoj većoj teškoći pokazao pravo lice. Kakav čovjek? Da, reći će netko: u svima nama ima crv slabosti koji rovari našim mislima i živi u našim osjećanjima. Zato nije čudo što čovjek lakše postane slab nego dobar. Ne, ljudi su bolji nego što mislimo. Ne, drugovi! Varate se. Al' je teška ova torba. Kao da je u njoj olovo, a ne kruh i sir. Tri dana ništa nisu jeli, pa kako da se bez ičega

vratim? Rana — što je to rana? I kukavica može biti ranjen...»

Krv mu je kapala niz rukav. Sjeo je kraj stabla i zdravom rukom omotao šal oko ranjene ruke.

Nošen posljednjom snagom, nastavio je prema Čičinoj kući. Prebacivao se od stabla do stabla. Kad se uspeo na brdo odakle će krenuti prema selu, naglo ga zaustavi piskavi glas:

—Druže, stani!

Na dvadesetak koraka od sebe ugleda seljaka. Priđe mu bliže. Seljakovo lice bilo je iscrpeno i zaplašeno.

—Ja sam iz ovog sela — reče seljak pokazujući prema Maloj Peratovici koja se vidjela u daljini. — Prije tri dana bili su tamo fašisti. Seljaci su se povukli s našima, a ja sam ostao ovdje. Ne znam ima li bande u selu.

—Nema, druže. Idemo zajedno — odgovori mu vodič.

Pošli su. Iscrpeno vodičovo tijelo kretalo se sve slabije. Seljak mu uze torbicu s hranom i jače mu zategnu šal oko rane. Putem je seljak podržavao vodiča koji je sve češće posrtao. Krv mu je i dalje tekla iz rane. Neprestano je pogledavao prema Čičinoj kući. Kao da će prije stići. Napokon stigoše.

—Gdje si, kud nestade, kako si, imaš li što za jelo? — bezbroj pitanja obasu vodiča kad je stupio u sobu.

—Ranjen sam — reče im vodič. — Eto, ovdje, u ruku. Kost, čini mi se, nije ozlijedena jer mogu micati. Donio sam vam nešto hrane. Najkasnije sutra doći će

po nas. Odvest će nas i skloniti po kućama dok se ne oporavimo. Tako je rekao Pero.

Odjednom zastade. Zagledavši se u kut gdje je stavio ranjenika, upita:

—Kako mu je?

—Umro je — odgovoriše u jedan glas gledajući u mrtvog druga koji je još ležao u kutu sobe. Nepomičan. Među živima.

Vodič je stajao nasred sobe umoran i blijed. Promatrao je mrtvog druga. Oči mu se i poslije svega što je toga dana proživio orosiše. Zaboravio je i na svoju ranjenu ruku. Skinuo je »titovku« i sjeo do nogu mrtvoga druga. Mislio je o njemu. Nije znao ni odakle je rodom. Najvjerojatnije iz Zagorja. Kako je i kada došao u Slavoniju — nije znao. Samo, iz pričanja je znao da je bio veoma hrabar borac.

Svi se okupiše oko torbice. Izvadiše kruh i sir.

Vodič se podiže i izađe. Poslije nekoliko minuta donese nešto suhih drva. Složi ih kraj ognjišta. Naloži zemljani peć i potpali šibicu koju mu je dao Pero. Vatra je brzo zahvatila suho granje.

DOPREMA LOKOMOBILA NA KALNIK

Početkom veljače preko teritorija zagrebačke oblasti, i to preko Kalnika i Hrvatskog zagorja, prošla je Četrnaesta (slovenska) divizija na svom pohodu u Štajersku. Jedinice Desetog korpusa osiguravale su marš Slovencima, u čemu je sudjelovala i brigada. Sedmi veljače uvečer štab brigade primio je izvještaj

da ujutro započinje velika neprijateljska ofenziva na slobodni teritorij i zapovijed za akciju brigade u takvoj situaciji.

Rano ujutro 8. veljače neprijateljske snage — oko 10.000 ustaša, »Crne legije«, PTS (Pavelićev tjelesni sdrug), Nijemaca i drugih — napale su snage NOVJ koje su brojile jedva 2500 boraca. Napad je neprijatelj usmjerio u tri pravca: Križevci—Ivanec — Apatovac—Rasinja, Varaždinske Toplice—Poljana ——Ludbreg i Križevci—Lepoglava—Koprivnica.

Za početak brigada je bila raspoređena na položajima oko Ludbrega, a dio njenih snaga dodan je Kalničkom partizanskom odredu koji se nalazio oko Apatovca.

U toku dana brigada je vodila borbu s pukom PTS koji je bio pojačan tenkovima. Borba se vodila i slijedećeg dana i tada je neprijatelj, potpomognut, avijacijom, počeo napadati na svim pravcima. U svom nadiranju ustaše su klali civilno stanovništvo i zapalili sela Batinovac i Mali Poganac. Predvečer su ustaše zauzeli Koprivnicu i Ludbreg.

U takvoj situaciji bilo je prijeko potrebno da se preko Bilogore u Slavoniju prebaci oko 250 ranjenika. Međutim, situacija se veoma brzo mijenjala, pa je otpala i mogućnost da se ranjenici prebace preko Podravine u Slavoniju. Stoga je odlučeno da se pokušaju prebaciti preko Moslavine.

Bolnice na Papuku i Psunjku obaviještene su da se pripreme za prihvat većeg broja ranjenika s Kalnika. Da bi oslobodile što više kreveta za ranjenike koji su pristizali s Kalnika, uprave bolnica

otpuštale su iole pokretljivije rekonvalescente. Među takvima bilo je i više boraca koji su ranije iz kalničke bolnice upućeni u bolnicu, a takvih je bilo i iz brigade »Braće Radić«. Zapravo, svi koji su se osjećali sposobnim da se kreću javljali su se dobrovoljno da prepuste krevet ranjenima i da se vrate u svoje jedinice, u borbu.

Ranjenici s Kalnika su spašeni. I sklonjeni u bolnice na Papuku i Psunj.

Ofenziva na Kalnik bila je u toku.

Da bude i gore, napadao je i dubok snijeg, sve veze osim kurirskih bile su prekinute zbog neprijateljske ofenzive, a borci su se vraćali u svoje jedinice, često lutajući, pa i padajući u ustaške ruke.

Poslije zauzimanja Koprivnice, Ludbrega i Kalnika ustaše su uništili sve što bi moglo koristiti jedinicama NOVJ. Pored Malog Poganca i Batinovca ustaše nisu poštedjeli ni Veliki Poganac i ostala sela kroz koja su prošli. Palili su kuće, uništavali hranu, ubijali mještane koji nisu uspjeli da im izmaknu.

Ustaška strahovlada nije bila duga vijeka. Točnije: nije trajala ni jedan dan. A kada su idućeg dana na Kalnik ponovo došli partizani, trebalo je, kao prvo, brzo obnoviti ono što je neprijatelj uništio. Organi narodnooslobodilačke vlasti i komanda kalničkog vojnog područja brzo su se okupili da se organiziraju, da rade. Ali nitko od njih nije imao gdje da se smjesti. Nisu imali gdje ni da se smjeste štabovi, bolnica, zbjeg. Za obnovu kuća bila je potrebna građa i ljudi. Istina, u kalničkom vojnom području postojalo je više stručnjaka, među kojima i desetak inženjera pa im je štab Desetog

(zagrebačkog) korpusa dao zadatak da preuzmu rukovođenje obnavljanjem popaljenih sela i stvaranjem kakvih-takvih uvjeta za funkcioniranje najvažnijih ustanova.

Hitno je valjalo osposobiti mjesnu pilanu da bi se dobila građa. Ubrzo je dobiven podatak da se u Maloj Subotici, na okupiranom teritoriju, nalazi lokomobil koji bi mogao poslužiti za pogon pilane. Jedan od inženjera, s grupom boraca i po noći, demontirao je lokomobil. Ujutro je stigao još jedan inženjer s desetinom boraca da lokomobil odvuku na Kalnik. Međutim, duboki snijeg otežavao je izvršenje zadatka. Kako je sve bilo hitno, izlaz se morao naći.

Pronađena su tri para volova. Zahvaljujući tome što je grupa boraca lopatama prtila put, ta čudna jedinica poslije mnogo sati napornog i veoma sporog kretanja dopremila je lokomobil u selo Prkos na oslobođeni teritorij Kalnika. Bilo je to u noći između 27. i 28. veljače. Koji dan kasnije lokomobil je proradio a time i pilana. Građa se počela sjeći. Izuzetan napor oko prebacivanja lokomobila na Kalnik nije bio uzaludan.

DIVERZANT MATO LONČARIĆ

Razvitak narodnooslobodilačkog pokreta u Međimurju počinje prvih dana kad su taj kraj okupirali mađarski fašisti. Pokret se počeo jače razvijati u proljeće i ljeto 1943. godine. I dotad su se Međimurci veoma oslanjali na Kalnik kamo su najčešće odlazili u jedinice NOVJ. U jesen 1943. godine na Kalniku je

formirana i Međimurska četa s komandirom Jankom Cigrovskim na čelu, a politički komesar bio je Ernest Mezga. Četa je na početku brojila 34 borca, a mjesec dana kasnije porasla je na 45 boraca naoružanih sa 35 pušaka, 3 puškomitraljeza, 5 šmajsera i 9 pištolja.

Među više značajnih akcija u kojima je sudjelovala ta četa pripada i napad na Donji Miholjac koji su branili mađarski vojnici te napad na Podbrest, na 150 mađarskih vojnika koji su čuvali židovski logor.

U proljeće 1944. godine sve više dolazi do izražaja aktivnost međimurskih diverzanata pod vodstvom komesara Ivana Kerovca. Jedan od poznatih međimurskih diverzanata Mato Lončarić prisjeća se nekih akcija:

— U lipnju 1943. dobio sam zadatak od Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Varaždin da u Međimurje prenesem veću količinu partizanske štampe. Ustaše su baš tada zaposjeli Dravu i naredili da se svi čamci izvuku iz nje i otpreme u Ludbreg. Tako se i dogodilo, a ja sam morao svoj zadatak izvršiti pošto-poto. U Dubovici sam od jednog seljaka posudio korito za pranje svinja i u njemu se sretno prebacio preko Drave u selo Oporovec gdje sam svu štampu razdijelio terencima. Tim koritom služio sam se dva mjeseca. Nakon toga dobio sam iz Moslavine gumeni čamac. U njemu sam prevozio dobrovoljce iz Međimurja. A prevozio sam i diverzantski materijal, kurire, partijske »veze«. U čamacu sam odjednom mogao prevesti 30 ljudi... Oni koji ne bi stali u čamac uhvatili bi se za uže oko njegova gornjeg ruba i lagano bi plivali. Znali su za tu

moju aktivnost i ustaše i Mađari, vrebali su, postavljali mi zasjedu, ali me nisu mogli uhvatiti ...

U srpnju 1944. godine prešao sam u Međimurje sa još dva druga. Jedan od njih bio je Mijo Magić iz Donjeg Miholjca. Usprkos gustim zasjedama pored obje obale Drave uspjeli smo prijeći rijeku. Nosili smo dvije mine pomoću kojih smo trebali minirati željezničku prugu Čakovec—Kotoriba. Prugu su čuvale jake mađarske straže, ali smo mi ipak izvršili zadatka. Postavili smo dvije mine, i to u razmaku od dvjesta metara. Prvi vlak naletio je na minu dolazeći iz Čakovca, a na drugu je naletio vlak koji je prvome dolazio u pomoć iz Kotoribe.

Još smo jednom minirali tu prugu, i to u vrijeme borbi oko Pešte. Naime, saznali smo da prugom Čakovec—Kotoriba treba da prođe transportni vlak kojim su Švabe slali pojačanje u Peštu. Trebalo je osujetiti njihove namjere, usprkos tome što je željezničku prugu čuvala veoma jaka straža. Bilo je to doba poplava. Mjestimično je voda bila tako duboka da su tračnice jedva virile iz nje. Na jednom od takvih mjeseta, koja okupator nije strogo osigurao misleći da je za osiguranje dovoljna i duboka voda, postavili smo minu. Braća Antun i Đuro Sklepić iz Novakovca i ja približili smo se željezničkoj pruzi. Preko duboke vode došuljali smo se do željezničke pruge i neopaženi postavili mine, opet u razmaku od 200 metara. Tom prilikom uništen je transportni vlak u kojem su bila 72 oficira i 383 vojnika. Loše je sreće bio i vlak koji je transportnomete dolazio u pomoć. Tu diverziju izvršili smo između Donjeg Miholjca i Kotoribe.

Potkraj ožujka 1944. godine, po naređenju štaba Desetog korpusa, prikupljeni su borci iz Međimurja na Kalnik. Većim dijelom raspoređeni su u brigade NOVJ, među kojima i u brigadu »Braće Radić« te u Kalnički partizanski odred.

Početkom lipnja 1944. godine štab Desetog korpusa ponovo je formirao međimursku četu. Četiri mjeseca kasnije Kalnički partizanski odred uputio je jedan svoj bataljon u Međimurje, čime je značajno doprinio razmahu oslobodilačkog pokreta na tom području.

ČETVRTI BATALJON U BORBI ZA RANJENIKE

Osmog ožujka borci brigade bili su raspoređeni po bilogorskim selima očekujući nova naređenja od štaba Trideset druge divizije. Predvečer je stiglo prvo naređenje. Trebalo je prebaciti grupu ranjenika u bolnice na Papuku i Psunj. Brigadu je trebalo pripremiti za brže i energičnije pokrete i borbenu dejstva. Zbog toga je Četvrtom bataljonu povjereno da prenese i otpremi ranjene i bolesne drugove u Slavoniju. Slijedećeg dana bataljon je u Gornjim Sredicama prihvatio ranjenike smještene u školama i kućama. Zima je bila jaka. U nekoliko zadnjih dana napadao je dubok snijeg. Za ranjenike se moralo osigurati dovoljno toplih pokrivača i tople hrane. Seljaci su, zapravo, dali posljednje tople odjevne predmete i pokrivače samo da bi ranjenici što

udobnije prebrodili put. Prijevoz ranjenika zbog dubokog snijega bio je znatno otežan.

U noći između 9. i 10. ožujka puhalo je jak jugo pa se i snijeg počeo topiti. I trebalo je odlučiti: da li ranjenike prevoziti kolima, jer su putovi nalikovali na bare, ili saonicama koje će na poljanama gdje se snijeg zadržao znatno olakšati prijevoz. Upravo zbog vremenskih prilika nije se mogao precizirati put kojim će se kretati bataljonska kolona s ranjenicima. Mještani, određeni da voze ranjenike i bolesne, bili su u nedoumici kuda da krenu. Konačno je riješeno da se uzme približno podjednak broj saonica i kola, pa će se štab putem, prema mogućnostima, i orientirati. Iz Gornjih Sredica kolona je krenula prema Podravskom Kloštru gdje su ranjeni i bolesni preneseni na unaprijed pripremljena vozila sa svježim zapregama. Nije se dugo čekalo na pokret. Iste noći kolona je krenula prema Gakovu gdje su ranjenici smješteni u školu. Tu su dobili toplu hranu, a borci su se prvi put na tom zadatku malo odmorili. Dio boraca tražio je nova prijevozna sredstva kako bi zamijenili one koji su zbog slabih kola ili konjske vuče bili nesposobni za daljnji pokret. Tokom noći ranjenici su bili otpremljeni u selo Dulovec gdje su ih uhvatile slavonske jedinice i otpremile na Papuk i Psunj.

Ivan Karažinec, jedan od učesnika tog marša, referent saniteta bataljona, sjeća se da je cijeli bataljon nekoliko noći i dana bio neprestano u maršu ili na položaju štiteći ranjenike dok su se odmarali. A kad su izvršili borbeni zadatak i predali ranjene i bolesne, štab bataljona odlučio je da se borci dobro odmore i nahrane. To je učinjeno u rodnom mjestu komandanta Spasoja Relića — u selu Šibenik.

Odmor je trajao puna tri dana. Poslije toga Četvrti bataljon krenuo je na put u Hrvatsko zagorje. U stvari, i bataljon je krenuo na sjeveroistočne padine Bilogore, u pravcu Vukosavljevica—Velika Trešnjevica gdje je došlo do borbe s ustašama. Nakon uspješno završene borbe bataljon je krenuo prema Kataleni gdje je zatekao Okružni komitet KPJ za Bjelovar i Komandu bjelovarskog vojnog područja. Odatle je slijedio pokret prema Šandrovcu. S bataljonom, Okružnim komitetom i Komandom vojnog područja kretali su se i mještani iz krajeva oko Križevaca i Koprivnice koji su se povlačili pred neprijateljskom ofenzivom. Zadržavajući se nekoliko dana u trokutu Prepelica—Kozarevac—Đurđevac, bataljon je vodio više borbi s Nijemcima. Odatle se uputio u Zagorje, na teren okruga Krapine, gdje se nalazila brigada »Braće Radić«.

Međutim, za vrijeme marša bataljona u Hrvatsko zagorje štab Desetog (zagrebačkog) korpusa naredio mu je da promijeni pravac i krene u Moslavini. Tako je bataljon u selo Vučane stigao 30. ožujka 1944. godine. Do te promjene došlo je zbog toga što je neprijatelj pripremao novu ofenzivu na partizanske snage u zagrebačkoj oblasti, pa je štab korpusa povukao Četvrti bataljon brigade k sebi, u rezervu. Zbog toga je bataljon i vodio upornu borbu protiv ustaša u rajonu Samarica—Šimljak—Petrička osiguravajući partizansku bolnicu u Moslavini. U tim borbama za ranjenike poginuo je komesar jedne čete, operativni oficir bataljona te omiljeni borac i drug Katica Ivančić.

Nekoliko dana kasnije Četvrti bataljon vodio je borbu između Čazme i Grabrovnice što je

predstavljalo završnicu neprijateljske ofenzive. Poslije toga štab korpusa uputio je bataljon u sastav matične brigade koja je tih dana vodila jake borbe sa znatno jačim neprijateljem, na prostoru jugoistočno, južno i istočno od Ivanšćice. U neprekidnim borbama brigada se postepeno povlačila na prostor Zlatara gdje je čitav dan 27. ožujka vodila borbu s feldžandarima. Naredne noći krenula je prema Krapini gdje ju je također čekala borba. Jer, prisutnost brigade u Hrvatskom zagorju neprijatelj je shvatio veoma ozbiljno. Zato nijedan dan brigadu nije puštao na miru. Bilo s većim ili manjim snagama, on je napadao, uz nemiravao i činio sve da brigadu otjera s tog područja kad je već ne može uništiti. To je i bio dio velike i dobro smišljene neprijateljske ofenzive u kojoj su ponovo okupirana sva veća mjesta i gradovi u zagrebačkoj oblasti. Time je situacija postala mnogo teža nego u jesen 1943. godine, jer su sada njemačke, ustaške i domobranske jedinice bile i jače i iskusnije u borbi, osobito u obrani. Koristeći se svojom izrazito brojčanom i tehničkom nadmoći, neprijatelj nije ostavljao ni dana predaha jedinicama koje su ponovo došle u Zagorje. Time nije dopuštao da se ponovi 1943. godina kada su jedinice NOVJ zauzimale garnizon za garnizonom. I sada, u proljetnim danima, obronci Ivanšćice postali su veliko ratište. Cijeli zagrebački korpus bio je u sukobu sa neprijateljem. (Na saslušanju 1945. godine ustaški pukovnik Moškov izjavio je o tim borbama, između ostalog:

— Partizani su bili ugrozili čitavo područje Podravine i Hrvatskog zagorja. Zbog te opasnosti bio sam digao sve raspoložive snage PTS, pa i samu dočasničku školu iz Zagreba ...)

»GRGA«, PRVI TENK BRIGADE

Početak travnja nagovještavao je novu neprijateljsku ofenzivu da bi se Hrvatsko zagorje očistilo od partizana. Sve do 11. travnja brigada »Braće Radić« vodila je borbe, i to u sastavu Trideset druge divizije — čas u napadu, čas u obrani, već prema situaciji u kojoj se zatekla. U toku 12. i 13. travnja divizija se pomakla prema Ivanščici. Pri tom je brigada zauzela položaje na Petrovoj gori i Veternici zatvarajući pravce Radovoj—Veternica i Mihovljani—Petrova gora. Tek što je brigada zaposjela te nove položaje, neprijatelj je počeo aktivno djelovati. U čvrstoj suradnji s ostalim jedinicama divizije bataljoni su bili aktivni u obrani. Kulminacija borbe bila je 2. travnja kada je neprijatelj sa sjeveroistoka i sa zapada i ojačan sa sedam tenkova napao položaje divizije.

Brigada »Braće Radić«, u suradnji s dijelovima bataljona brigade »Matija Gubec« uspjela je kod sela Peca i sela Podrute razbiti neprijateljske kolone, a između ostalog zaplijenila je i tenk. Tada je brigada držala položaj Podrute—Kamena Gorica—Mačkovac.

Umorni i neispavani borci sjedili su ili ležali, ali uvijek oprezni i budni. Najednom je u štab brigade upao izviđač.

—Neprijatelj nastupa sa tri strane — izvijestio je zadihano.

Tri bojne sastavljenе od ustaša i domobrana, ojačane tenkovima i oklopnim kolima, približavale su se položajima brigade. Svaka jedinica, svaki borac znali su svoje zadatke. Čekali su samo na komandu.

A očekivalo se da će biti teže nego (ikad, jer je trebalo dati otpor na tri strane.

Ustaške kolone su se približavale. Huk tenkovskih motora zaglušivao je, prijetio.

Kada je neprijatelj stigao na dvadesetak metara odjeknula je komanda:

—Pali!

Sve se zatreslo, uzburkalo. Huka motora i oklopnih kola izmiješala se s fijukom, s treskom granata. Nad položajima bataljona izvijali su se oblaci plavičastog dima izmiješanog s prašinom. Plotunska vatra branilaca. Precizna, odlično pripremljena. Zatim spontani juriš, bez komande. To je iznenadilo napadača pa je počeo bježati, a borci bataljona gonili su ga u stopu. Zaustavili su se na rubu šume iza Podruta. Oni koji su bježali ostavljali su ranjene i mrtve, oružje. Gonioci su plijenili puške, mitraljeze, topove.

U tom jurišu vodnik Janko Jutriša i zamjenik komandanta jednog od bataljona Kocijan stigli su i do jednog tenka i skočili na nj. Lupali su po oklopnu vičući: »Predajte se, junaci!« Odjednom se poklopac otvorio. Kocijan je dohvatio jednog ustašu za vrat i tenk je oslojen. Jutriša je sjeo u nj i upravljao njime. Bio je vješt u rukovanju vozilom. I krenuo je na neprijatelja. A ovaj misleći da je tenk njegov, nije se sklanjao, nije se predavao. Jutriša je usmjerio tenk još dublje među neprijatelje gazeći ih i otvarajući vatru na njih. Padali su i ustaše i domobrani.

U panici neprijatelj se razbježao ostavljajući 47 mrtvih i 70 ranjenih.

Borba je završena. Brigada je ostala s tenkom i dala mu ime »Grga«.

»Grga« je u narednim akcijama dobivao posebne zadatke. Njime je upravljao Janko Jutriša. Prilikom napada na Ivanec Jutriša je dobio zadatak da s »Grgom« prodre u zoru u samo mjesto, i to iz smjera Varaždin i da pomogne u likvidaciji onih otpornih tačaka koje ne bi bile likvidirane u toku noći, u napadu pješadije. Međutim put od Varaždina do Ivanca nije bio slobodan pa je prvo trebalo uništiti neprijatelja u Stražnjevcu.

U toku noći borci Drugog bataljona zauzeli su sve otporne tačke i zaposjeli položaje oko bunkera koji nisu mogli osvojiti. Istina dospjeli su do samog bunkera i pokušali su ubaciti u nj ručne bombe, ali ga nisu mogli osvojiti. Bataljon je s nestrljenjem očekivao svitanje i »Grgu« — da pomogne uništiti ustaše u bunkeru.

Od šest sati ustaška bojna iz Varaždina pokušala je više puta probiti položaje brigade kod Cerja Tužnog i stići u pomoć obrani Ivanca, ali je svaki put bila odbijena. Odmah nakon toga naišao je i »Grga«. Ustaše su se obradovali. Iz bunkera se oglasila pjesma: »Bježi, Jovane, — evo ti tenkova.«

Ustaše zapravo nisu znali da je to partizanski tenk pa su se radovali i oni, ali i bataljon. U to se i »Grga« približio bunkeru. Nastao je tajac. Odjednom su ustaše primijetili petokraku na kupoli, ali bilo je kasno. »Grga« je »prošpartao« oko bunkera i uništilo žičane prepreke. Zatim je, namjestivši svoj top na otvor puškarnice, jednom granatom nazvao ustašama »dobro jutro«.

Nakon zaglušne eksplozije začuli su se jauci ustaša.

Na sličan način »Grga« je dočekan i u Ivancu. Gradić je, osim škole, već bio oslobođen. Iz školske zgrade ustaše su davali ogorčen otpor. A kad se »Grga« pojavio pred školom, ustaše su pohitali k njemu kao svome oslobođiocu. »Grga« ih je dočekao mitraljeskom i topovskom vatrom. Tada su pješaci pošli na juriš i likvidirali posljednje žarište otpora. Ali u prvim popodnevnim satima neprijatelj je pristigao od Lepoglave i to u tri kolone. Želio je opkoliti brigadu i uništiti je. Ali naišao je na veoma jak, neočekivan otpor. I bio je najuren natrag, u Lepoglavu.

Slijedećeg dana dvije ustaške bojne uz jaku podršku artiljerije i tenkova pokušale su u više navrata probiti položaje brigade, ali im nije uspjelo. Između ostalog tu su ustaše ostali i bez tenka koji je brigada uništila.

Jednomjesečna aktivnost jedinica NOVJ u Hrvatskom zagorju imala je za posljedicu i to da je neprijatelj izgubio pet svojih jakih uporišta. To ga je prisililo da u Novom Marofu hitno grupira jake snage kako bi zatvorio najvjerojatniji pravac povratka Trideset druge divizije na Kalnik. Time bi stvorio uvjete za zbijanje divizije na uzak i nepovoljan prostor, čime bi joj mogao nanijeti osjetne gubitke.

Iz Novog Marofa krenule su dvije ojačane ustaške bojne na položaje brigada »Braće Radić« i »Matija Gubec«. U isto vrijeme jače neprijateljske snage krenule su iz Varaždina i Lepoglave, s namjerom da s boka i s leđa napadnu jedinice brigada koje su branile položaje od Peca do Završja. Bila je to susretna borba, jer je toga dana divizija

dobila zadatak da — zajedno s Prvom moslavačkom brigadom, udarnim bataljonom zapadne grupe partizanskih odreda i Zagrebačkim partizanskim odredom — zauzme neprijateljsko uporište Novi Marof. I dogodilo se da su u isto vrijeme kad su partizani krenuli u napad na Novi Marof i ustaše krenuli u napad na partizanske položaje. Tako je kod sela Mađarevo došlo do borbe u susretu. Time je osujećena neprijateljeva ofenziva, ali su i napad na Novi Marof i njegovo osvajanje bili osujećeni, barem za kraće vrijeme. Bila je to samo jedna od devetnaest borbi koliko ih je, samo u travnju, brigada vodila nalazeći se svakoga dana u vatrenom kontaktu s neprijateljem.

Šestog svibnja brigada je napala ustaško uporište Ivanec i u toku dana zauzela ga. Sutradan, pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga, brigada je napustila Ivanec. Naredna dva dana vodila je borbe s ustašama u okolini Ivanca, na Ivanšćici i u njenoj okolini, uspješno se odupirući neprijateljskim snagama koje su nastojale da je opkole i unište. U to vrijeme neprijatelj koncentririra jače snage u uporištima Novom Marof u i Zlataru te u dolini rijeke Bednje. Namjera mu je da napadne i opkoli Trideset drugu diviziju i Prvu moslavačku brigadu, da ih nabaci na Ivanšćicu i tamo uništi.

Uočivši tu opasnost, štab Desetog korpusa naređuje Trideset drugoj diviziji da se prebaci s položaja na kojem se dotad nalazila, i to preko glavne ceste Varaždin—Zagreb, i da s brigadom »Braće Radić« zaposjedne položaje Vinično—Radešić—Hum i sprječi neprijateljske napade iz Zlatara i Komina, a s brigadom »Matija Gubec« zaposjedne Moždanec i

Velišće sa zadatkom da brani i obrani pravac od Novog Marofa.

Neprijatelj je napadao od jutra. Ne izdržavši jak pritisak napadača, moslavačka brigada se povukla s dotadašnjih položaja zadržavši jedan bataljon na Humu, a ostale jedinice brigade na položajima Trgovišće—Hrašćina.

Uskoro je uslijedio jak neprijateljski napad iz Novog Marofa. Četvrti bataljon udarne brigade »Braće Radić« uspio je da se s ranjenicima prebaci na drugu stranu ceste Zagreb—Varaždin. Kako je neprijatelj probio položaje Prvog bataljona moslavačke brigade i zauzeo kotu Hum koja je dominirala prijelazom, to se Četvrti bataljon morao povući u sastav Prve moslavačke brigade. Dok je napadao na Hum, neprijatelj je nastupio i iz pravca Komin. Toj je koloni Prvi bataljon u početku nanio znatne gubitke.

Ipak, i ta se kolona probila na Hum. Tako je odsječena odstupnica Prvoj moslavačkoj brigadi i Drugom bataljonu. Te dvije jedinice bile su opkoljene. I obje su cijeli dan vodile borbu s veoma upornim neprijateljem. Pod teškim uvjetima i po cijenu velikih gubitaka predvečer je probijen neprijateljski obruč. Jedinice su se probile na istočnu stranu ceste. U probijanju obruča opkoljenim jedinicama pomogao je dio brigade »Matija Gubec« koji je, prebacivši se u prvim popodnevним satima preko ceste Varaždin—Zagreb, napao ustašku satniju koja se upravo pripremala za uvođenje u borbu i nanio joj znatne gubitke.

NEŽMAHEN, PERNJAK I DRUGOVI OPKOLJENI

Probojem i izvlačenjem jedinica na povoljnije položaje brigada je još jednom nadigrala lukavog, upornog, pa i borbenog neprijatelja. Nema sumnje da su joj i u tim borbama, kao i uvijek, značajnu pomoć pružili stari i provjereni suradnici obavještajne službe s terena, pripadnici skojevske i omladinske organizacije te mještani koji su u političkom smislu bili neorganizirani, ali su voljeli svoju vojsku, bili su spremni da je obavijeste o namjerama neprijatelja, njegovim pokretima, sastavu, slabim mjestima u borbenom poretku. Time su se i aktivisti i svi drugi izlagali realnoj opasnosti. Kad bi, naime, poslije ofenzive na jedinice NOVJ neprijatelj stigao u naselja, koristeći se uslugama svojih suradnika, hapsio bi terence i sve suradnike partizana, izlagao ih maltretiranju, strijeljao ih.

Terenski radnici, budući da su radili na oslobođenom i na neoslobođenom teritoriju, u narodu gdje je bilo dosta simpatizera i suradnika, ali i protivnika, izlagali su se velikim opasnostima. Tako je njihov pozadinski rad često bio složeniji, teži pa i opasniji od ratovanja, od fronta. O tome ima dosta primjera. Jedan je i onaj kada se s jednog savjetovanja organiziranog u Moslavini u Zagorje vraćala grupa članova KPJ za Krapinu, Klanjec i Pregradu i na putu gotovo sva izginula. Tog događaja Stjepan Nežmahen ovako se sjeća:

—Rano ujutro, 23. svibnja 1944, krenuli smo iz Gornje Rijeke prema Zagorju. Bilo nas je petnaest. Samo četvorica od nas bili su dobro naoružani. Ostali smo bili bez oružja. S nama je iz Moslavine krenuo i

jedan mladić rodom iz sela Peščeno. Htio je on još prije u Narodnooslobodilačku vojsku, ali ga je komisija odbijala zbog opće slabosti. Oko 11 sati stigli smo u šumicu kraj Peščena, nedaleko od Konjčine. Omladinac koji je bio rodom iz tog sela smjesta je krenuo u nj da nabavi duhana. Brzo se vratio. I baš u času kad je počeo dijeliti cigarete, dotrčao je drug Ignjac Zidarić koji je bio postavljen kao stražar na vrhu brda. Vlknuo je:

—Drugovi, banda!

Nastala je zabuna. I dok smo se snašli, ustaše — koji su dolazili sa svih strana — otvorili su paklenu vatru iz mitraljeza i pušaka. Oni koji su od nas imali oružje počeli su uzvraćati. Ostali su se spašavali kako je tko znao. Ja sam hitno krenuo sa Zidarićem prema nekoj šikari. Bacio sam torbicu s hranom i rubljem i još neke manje potrebne stvari. Uskoro sam se sakrio iza grma. Zidarić je, međutim, iščeznuo. Nedaleko od mene ležao je Alojz Debeljak. Pritajili smo se i čekali što će biti. Ubrzo sam iza leđa začuo nečiji glas.

—Lijevo krilo — više udesno!

Bio je to ustaški oficir. Malo sam proškiljio iz zaklona. Opazio sam ustašu kako s puškom na gotovs hitrim koracima promiče pored mene. Na sreću, nije me primijetio. Ni Debeljaka. Spasilo nas je to što je šuma bila dobro olistala.

Prije nego što je neprijatelj zalomio svojim lijevim krilom udesno, video sam Tončeka Pernjaka kako se penje na povisok hrast. Pomislih u sebi: penje se kao mačak. Bojao sam se da će ga ustaše opaziti, jer je krošnja hrasta bila rijetka, a grane gole.

Da nevolja bude veća, Pernjaku je, kad se tako reći popeo na vrh drveta, ispaо pištolj i otkotrljaо se ispod hrasta. Ustaša koji je za koji tren tuda naišao opazio ga je i podigao, spremio u torbu i krenuo dalje. Na krošnju se nije ni osvrnuo.

Sve je to trajalo nekoliko minuta. Vatra je postepeno utihnula. U šumi je nastala tišina. Mene je svladao san pa sam zaspao kao klada. Probudio me nečiji glas:

— Sto tu radiš, Stjepane?!

Spazio sam Zidarića. Ovog puta — sa šeširom na glavi! Pomislih, onako bunovan: dobro je maskiran. Bila je već večer. Pošli smo šumom prema selu. Malo podalje naišli smo na leš Ivice Božića, profesora iz Krapine. Prepoznali smo ga po naočalamama i kaputu. Desetak koraka dalje ležala je mrtva drugarica Makar, član Kotarskog komiteta KPJ za Pregradu. Zidarić mi reče da su Branka Klasića ustaše živa uhvatili.

BORBE U SVIBNU

Neprijatelj je 17. svibnja izišao iz Ludbrega i Koprivnice i napao položaje brigade. Nakon kraće borbe ustaše i domobrani su odbijeni. Povukli su se u polazne garnizone. Bio je to samo dio neprijateljskih napada na Kalnik u kojima je upotrijebio najelitnije jedinice: Pavelićev tjelesni sdrug (PTS), pukove »Crne legije«, bojnu feldžandara, oklopni sklop PTS i pukovniju domobranskog sdruga.

Nekoliko narednih dana brigada se, zajedno s ostalim jedinicama Trideset druge divizije, prebacivala na Bilogoru. Već 22. svibnja, u duhu naređenja štaba divizije, brigada je prešla u napadne akcije. U međuvremenu neprijatelj je prebacio svježe snage u uporišta koja su dominirala Bilogorom i iz kojih se, u taktičkom smislu, teren lako kontrolirao. Zbog toga su i borbe brigade bile teže nego što se očekivalo. Ispalo je tako da su u toku tog mjeseca borci brigade i ostalih jedinica divizije vodili 27 borbi s neprijateljem.

Borbe u Hrvatskom zagorju i na Kalniku prilično su iscrple borce. Slabo su se hranili i veoma malo odmarali. Osim toga, brigadi je ponestajalo municije jer se izvjesne zalihe, skrivene u bunkerima, zbog stalnih borbi i pokreta nisu mogle koristiti. Otuda je brigadi očito trebalo malo predaha. Ali neprijatelj nije mirovao pa je zaključeno da brigada samo ofenzivom može sebi stvoriti povoljnije uvjete za život i borbu. Zbog toga se brigada ponovo prebacila prema Kalničkom gorju. Koji dan kasnije nalazila se na prostoru koji neprijatelj nije mogao kontrolirati, barem ne u tom trenutku kada se, nakon svoje ofenzive, nije nadao tako brzom povratku partizanskih jedinica na Kalnik.

Čim se brigada vratila na Kalnik, neprijateljske snage iz Koprivnice napale su položaje Prvog bataljona. Od početka — bez uspjeha.

U prvoj polovici lipnja brigada je rušila komunikacije Križevci—Bjelovar i Varaždin—Koprivnica. Usred tih akcija, 6. lipnja, brigada se popunjavala. U njen sastav ušli su Prvi i Treći bataljon Kalničkog partizanskog odreda.

U ljetnim mjesecima brigada je svakoga dana vodila borbene akcije. Pretežni dio vođen je iz zasjeda koje su pojedini bataljoni ili čete organizirali i izvodili. A najveća borbena aktivnost osjećala se na spletu komunikacija koje su Koprivnicu povezivale s Križevcima. Najznačajnija od tih akcija bila je dan duga borba s Bobanovom »Crnom legijom«. Ta po zlu poznata legija napadala je položaje brigade na Turčin briješu s namjerom da se preko Topolovca prebaci u Bjelovar. Daljnja namjera neprijatelja bila je da s oko 500 ustaša zauzme Sredice, Gornji Križ, Široko Selo i Malu Mučnu. Takav plan bio je, bez sumnje, lukav i smion, ali je ispaо i nerealan. I nerealiziran.

Brigada je 11. lipnja imala važan razlog da se raduje: iz Moslavine su se vratili Prvi i Drugi bataljon s transportom vojnog materijala i municije. Borci su se posebno obradovali municiji. Znali su da će se sada lakše izlaziti na kraj sa satnijama, pukovnjama, sklopovima, bojnama. Njihova su se nadanja ostvarila: već slijedećeg dana Prvi bataljon iz neposredne je blizine napao ustašku bojnu na cesti Ludbreg—Čakovec. Nakon tog iznenadnog napada uspjeh nije mogao izostati. Bataljon se povukao u sastav brigade i mogao je raportirati: poginulo je 12, a ranjeno 36 ustaša.

Svakodnevni borbeni kontakt s neprijateljem postao je nepisano pravilo u životu brigade. Ispadalo je: umjesto da ustaša, domobrana, vlasovaca, žandara, Nijemaca, bjelogardista itd. bude sve manje, ono ih je — barem na prostoru zagrebačke oblasti — bilo sve više. Stizali su ovamo iz krajeva koje su jedinice NOVJ odavno oslobostile ili bar kontrolirale, a

stizali su i zbog toga što su bili prisiljeni da zbog rastućeg pokreta u tom dijelu Hrvatske pokušaju osigurati vlast tzv. NDH. Otuda su i borbe s neprijateljskim tenkovima bile sve češće i žešće. Jedna od takvih borbi odigrala se na širem području Severina, nedaleko od Bjelovara. Tada su borci natjerali jaku ustašku kolonu, ojačanu sa tri tenka, u paničan bijeg u Severinski Potok. Tu se razvila borba koja je trajala nekoliko sati. Borci su željeli zaplijeniti tenkove, ali ih je neprijatelj uspio nekako prebaciti preko potoka da ih skloni u Bjelovaru.

Poslije te akcije brigada se 21. lipnja okupila u Gornjim Sredicama. Bilo je krajnje vrijeme za predah, za odmor. Ispred brigadnih položaja nalazila se brigada »Matija Gubec«. Naizgled, bataljoni su mogli u miru predahnuti. Međutim u zoru narednog dana jedna četa ustaša iz Koprivnice napala je Drugi bataljon. Namjera joj je, očito, bila da nasilno iz vidi položaj radi priprema napada širih razmjera. Bataljon je jurišem odbio ustaški napad i gonio ustaše do Jagnjedovca. Odatle su se povukli u Koprivnicu.

Bilo je očito da neprijatelj, poslije ovog nasrtaja na položaje dijela brigade, namjerava početi napad širih razmjera. Zbog toga su po hitnom postupku pregrupirane snage divizije. Brigada je zaposjela nove položaje.

Sutradan rano ujutro 900 ustaša napalo je položaje Prvog i Trećeg bataljona s boka i s leđa i to iz pravca iz kojeg se tog jutra očekivao dolazak Dvadeset osme udarne (slavonske) divizije. Neprijatelj je u isto vrijeme napao i iz pravca Donje i Gornje Velike. Zbog tako jakog pritiska brigada se povukla prema Gornjoj Sredici gdje je vodila oštru

borbu na bliskoj udaljenosti. Poslije više juriša i protunapada povukla se prema Jakopovcu.

Kraj lipnja zatekao je brigadu na sjeverozapadnim padinama Bilogore, u neposrednoj blizini Koprivnice.

U toku tzv. sedme neprijateljske ofenzive jake njemačke i ustaške snage, podržane tenkovima i artiljerijom, koncentrirale su se između Save i Drave. Cilj im je bio da poduzmu ofenzivu i unište jedinice korpusa koje su se nalazile na području Bilogore—Kalničkog gorja—Moslavačke gore. Neprijatelj se brižljivo pripremao za obračun s tim jedinicama koje su u stalnim uspješnim ofenzivnim akcijama proširivale oslobođeni teritorij i ugrožavale linije snabdijevanja dolinom Save.

NIŠANDŽIJA JEFTO PRERADOVIĆ PROLETER

Posljednjeg dana lipnja čete Prvog bataljona zaposjele su položaje iznad Segovine, na brežuljkastom i pošumljenom zemljištu. I tek što su borci zauzeli položaje, ustaše su krenuli iz Ludbrega. Namjeravali su protjerati snage brigade. Napadač je odbijen pa se vratio u Ludbreg.

Nešto prije podne kompletna ustaška bojna napala je, iz pravca Ludbrega, položaje brigade. Prvi bataljon držao je položaje istočno od Segovine i Ivančeca. Težište svog napada neprijatelj je usmjerio na položaje Treće čete. Ustaše su napadali u dva reda, poredani kao šahovske figure. U hodu su

otvarali vatru iz pušaka i puškomitrailjeza, artiljerija i minobacači gađali su i prilično precizno pogađali naše položaje.

Velika želja da se neprijatelj uništi, želja potaknuta mržnjom i teškim položajem u kojem su se zatekli borci bataljona bila je uzrok dosta neorganiziranoj vatri branilaca. Svaki borac gađao je sam za sebe trudeći se, dosta nervozno, da što prije ispali metak.

Pucnjava je bila sve žešća, ali i dalje neprecizna.

U gustom dvoredu ustaše su se kretali prema položaju bataljona, osobito prema Trećoj četi. Premalo ih je padalo, izostajalo iz stroja. Bio je to ipak razmak od oko 300 metara. I to shvaćanje da su oni ipak još na priličnoj udaljenosti utjecalo je na borce, na četu, da obustave neorganiziranu paljbu.

Nastalo je zatišje, ono koje se mjeri sekundama. Samo se tu i tamo čuo pokoji pucanj. To je pojedinačnom paljbom, po pravilu točno nišaneći, gađao Jefta Preradović čuven u cijeloj brigadi. Znalo se: svaki je njegov metak najčešće pun pogodak. Po preciznosti bio je najpoznatiji u brigadi, čim bi ga sreo komesar brigade Zlatko Rukavina, upitao bi ga:

— Koliko imaš ustaša, Jefto? — misleći, razumljivo, na metke.

Jefto se uvijek žalio kako ih je malo, pri čemu je, znalo se, i pretjerivao. Ali iz najbolje namjere.

Tek kada se stišala pucnjava, ustaše su shvatili svoj položaj. Požurili su. Gotovo polu trčeći, uz pojačanu paljbu, nasrnuli su na položaje što su ih držali borci Prvog bataljona.

Treća četa, koja se nalazila na desnom krilu i najbliže neprijatelju, bila je pod najžešćom neprijateljskom vatrom. Sve rjeđe se čuo pokoji usamljeni pucanj branilaca.

Ustaše su išli dalje. Bilo ih je pet puta više nego branilaca. Na lijevom krilu bili su toliko brojčano jači da je odnos snaga najavljivao neizbjegjan poraz Treće čete koja im se prepriječila na putu. Takav zaključak bio je logičan.

Neprijateljska artiljerija prestala je tući položaje čete. Bilo je očito da su ustaše izbjegavali gubitke od vlastite vatre. S druge strane, minobacačke granate kao da su učestale, a i jauci ranjenih boraca. Bolničari su ih izvlačili ispred vatre i odnosili u pozadinu. Ponekog bi načas izdala i hrabrost. Jefto se, opet, kao obično — smijao. I »skidaو« ustaše.

Žute uniforme bile su oko 150 metara od položaja čete i bataljona. Uto je iz štaba bataljona stiglo naređenje da se čete povuku na nove položaje. Do takvog zaključka došlo se, vjerojatno, na osnovi procjene situacije na položaju bataljona, i šire.

Pod zaštitom vlastite vatre desetine su se povlačile. Samo se Jefto nije micao, već je otvarao vatru i opominjao drugove:

—Povlačite se, ja će vam držati odstupnicu!

Ostao je posljednji.

Uza nj je ostao i njegov pomoćnik. Kad su se desetine već izvukle na koliko-toliko povoljnije položaje, pomoćnik je opominjao Jeftu neka se povlači, a on je odgovorio:

—Čekaj još malo, još samo metak.

I tako — metak po metak, minuta po minuta.

—Još samo ovaj metak — bile su i posljedne riječi Jefte Preradovića, zvanog »Proletera«, borca koji je iz rodne Dervente stigao na Kalnik. Iz rupe na čelu tekao je mlaz krvi.

Borci su ga izvukli ispod neprijateljske vatre. Na žalost, mrtvoga.

Poslijepodne četa ga je sahranila na groblju u Velikom Bolfanu. Bio je to dirljiv oproštaj od ratnog druga. Četa mu je plotunom odala posljednju počast.

KOMUNISTI NA ČELU JURIŠA KOD JAKOPOVCA

Prvog srpanjskog dana brigada je glavninu svojih snaga prebacila u jugoistočni dio Kalničkog gorja. Poslijepodne marširala je blizu 20 kilometara. Dan kasnije, u noći, našla se na položajima istočno od Varaždinskih Toplica, u selu Svibovec. Te noći ustaški trup od pedesetak ustaša neopaženo se provukao između Prvog i Trećeg bataljona i napao štab brigade. Taj prepad bio je ipak na vrijeme opažen i osujećen. Njegov zadatak bio je da pobije članove štaba brigade i olakša glavnini ustaških jedinica uspješan napad iz Varaždinskih Toplica. A taj napad uslijedio je odmah nakon napada trupa. Napad na položaje ustaše su ponovili u osam sati, tog puta potpomognuti sa dva tenka, ali su ponovo bili odbijeni.

Koji dan kasnije obavještajna služba je javila da se u Podravini i oko Kalnika primjećuje koncentracija

jačih neprijateljskih snaga. Primijećeno je okupljanje i motoriziranih i tenkovskih jedinica. Čim su podaci provjereni, namjere neprijatelja bile su jasnije: opkoliti i uništiti partizane na Kalniku. Da bi se izbjeglo opkoljavanje jedinica Trideset druge divizije, one su pravovremeno prebačene s Kalnika na Bilogoru.

Dan-dva kasnije razvoj događaja pokazao je da je takva procjena situacije bila opravdana, jer je neprijatelj 8. srpnja oko podne izvršio jači pritisak na položaje: Malo Branjsko—Kamenik. Pri tom je potisnuo dio Prve zagorske brigade što je, protunapadom dijela jedinica udarne brigade »Braće Radić«, znatno popravljeno.

Drugom bataljonu bilo je naređeno da najpogodnjim manevrom presječe neprijatelju odstupnicu prema Bjelovaru.

Prvi bataljon imao je zadatak da u nastupanju prema Gornjem Križu sudjeluje s Prvim bataljom zagorske brigade. Međutim, kako nije bilo dovoljno suradnje u jednom momentu Drugi bataljon, napadajući neprijatelja u Gornjem Križu, napao je i Prvi bataljon zagorske brigade. Zbog slabe koordinacije u borbi triju spomenutih bataljona neprijatelj se uspio na vrijeme izvući prema Bjelovaru. Nije uspjela ni zamisao da se neprijatelj koji je izašao iz Koprivnice propusti između položaja jedinica i pusti među jedinice divizije. Ipak, i u toj je akciji pretrpio znatne gubitke: ubijeno je 25, a ranjeno 35 ustaša.

Poučeni najsvježijim iskustvom da je bez većih snaga nemoguće »očistiti« širi teren, fašisti su pripremili veliku ofenzivu koja je bila dio općeg njemačkog plana za uništenje jedinica NOVJ u zagrebačkoj oblasti. Za tu priliku Nijemci su

organizirali štab korpusa u Varaždinu. Štab je trebalo da rukovodi svim njemačkim, ustaškim i domobranskim snagama. Tu ofenzivu planirali su zloglasni komandanti Moškov i Boban i u njoj su sudjelovale najelitnije ustaške snage.

Kombinirane okupatorske i kvislinške snage tog su puta stavile sebi za cilj da opkole i uniše Trideset drugu diviziju. Za tu priliku rukovodstvo operacije okupilo je brojniju živu silu i veće i snažnije naoružanje. To je uvjetovalo i psihičke prednosti učesnika operacije, bio je to i razlog više da rukovodstvo kombiniranih snaga predviđa brz uspjeh. Koristeći se prohodnim zemljишtem za pokret tenkova i teškog oružja, partizanske snage trebalo je zbiti na usko i nepogodno zemljишte i lišiti ih mogućnosti da poduzmu bilo kakvu inicijativu, osobito da izbjegnu opkoljavanje.

S druge strane, jedinice Trideset druge divizije imale su svoje planove djelovanja za buduće borbe. Lukavost i smjelost nije se smjela poreći ni tim planovima.

Od 9. do 12. srpnja brigada je pregrupiravala svoje snage. Pri tom su istureni dijelovi stalno bili u vatrenom kontaktu s napadačem.

Trinaestog srpnja oko 8000 neprijateljskih pješaka ojačanih avijacijom i tenkovima počelo je ofenzivu na diviziju, u čijem su sastavu tada bile brigade »Matija Gubec« i »Braće Radić«. Prva zagorska, dijelovi Moslavačke brigade i Bjelovarski partizanski odred.

Udarna brigada »Braće Radić« nalazila se na položajima Gornji Križ—Široko Selo. Ispred nje su se nalazili Prva zagorska brigada i Bjelovarski partizanski odred. Lijevo od nje bila je brigada »Matija Gubec«. Cijela divizija bila je na prostoru širokom oko pet kilometara i dubokom oko dva kilometra.

Glavninu neprijateljskih snaga činile su jedinice iz garnizona u Bjelovaru, Koprivnici, Križevcima, Rovišču, Novigradu i Đurđevcu. Koncentrično nastupanje sa deset strana jasno je odavalo namjere neprijatelja: da opkoli i uništi diviziju, što im je i potpuno uspjelo. U takvoj situaciji štab divizije odlučio je da prikupi snage i da se probije do Gornjih Gredica prema Bilogori, zatim da razbije glavnu neprijateljsku kolonu i izvuče diviziju iz obruča.

Prema toj odluci dva bataljona trebala su zaposjeti položaje južno od Križa, a jedan u Križu.

Zbog veoma oštih borbi na tom sektoru bile su prekinute sve veze između štabova bataljona, između jedinica divizije. A neprijatelj je vršio neizdržljiv pritisak na sve jedinice. Shodno zamisli štaba divizije, lijevo krilo brigade »Matija Gubec« trebalo je pojačati Trećim bataljonom brigade »Braće Radić«. Međutim, taj bataljon nije stigao na vrijeme da zauzme predviđene položaje, pa je neprijatelj stigao prvi i zaposjeo Gornje Gredice. Istovremeno je potiskivao dio snaga divizije prema sjeveru.

*Olga Šatalić,
borac brigade*

*U borbi kod Pčelića 10. ožujka
1945: bolničarka Slavica
Dončević previja ranjenog borca
Martina. U sredini komesar čete
Bihler*

Druga četa Trećeg bataljona, početak 1945.

Grupa boraca i rukovodilaca brigade. Zdesna: komandant brigade Stjepan Kučić, Jeka Novak, Milivoj Gluhak, Martin Ocvirk, Stevo Tepšić, Žarko Milićević i Valent Đuričić

Razvoj događaja utjecao je na to da prvobitna zamisao o proboru prema Sredicama postane nerealna. Donesena je nova odluka: probor će se izvršiti k jugu, na pravcima Tvrda Rijeka—Lipovčani. A da bi se spriječio brz prodor neprijatelja, upućen je Treći bataljon da zaposjedne položaje na Jakopovackom groblju i štiti diviziju dok se ne probije iz obruča. Prvi i Drugi bataljon povlačili su se iz Gornjeg Križa i naletjeli na neprijatelja koji je nastupao prema Jakopovcu. Nanijeli su mu znatne gubitke. Nakon toga povukli su se prema Tvrdoj Rijeci.

Nakon probora Prvog i Drugog bataljona neprijatelj nije krenuo u gonjenje na tom pravcu. Bio je valjda, iznenađen probojem.

Ogorčenu borbu, čiji se ishod s početka nije mogao sagledati, brigada je vodila kod Jakopovca. Na čelu jedinica za probor nalazili su se komunisti i uži dio štaba divizije. Svojom hrabrošću borci i rukovodioci odlučno su, potpomažući jedni druge, uspjeli razbiti četverostruko jačeg neprijatelja i izvući se bez većih gubitaka na vremenu i na pravcu koje im nije nametao neprijatelj. I kad je neprijatelj u 13 sati dovukao rezerve na cestu Bjelovar—Đurđevac, začelje divizije već se nalazilo u Čurlovcu. Brzina i odlučnost jedinica brigade i divizije u proboru iz obruča potpuno su obeshrabrili i dezorientirali neprijatelja.

Četrnaestog srpnja brigada je raspoređena u sjevernom dijelu Šandrovca. Pri tom je isturila i jača osiguranja. Predvečer je ustaška bojna započela nastupanje iz Katalene k Šandrovcu. Dijelovi brigade prihvatali su borbu, dok se glavnina povukla na nove,

povoljnije položaje, a sutradan krenula prema Staroj Raci. Dan kasnije oko 2000 ustaša, Čerkeza i feldžandara krenulo je u nov napad. Brigada je vodila stalnu, upornu borbu pa se neprijatelj koji je napadao povukao u Bjelovar. Otuda je bio i krenuo.

PRIZNANJE BRIGADI: ORDEN NARODNOG OSLOBOĐENJA

Na prijedlog Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita 22. srpnja 1944. godine Predsjedništvo AVNOJ-a odlikovalo je Ordenom narodnog oslobođenja udarnu brigadu »Braće Radić«.

Vijest o tom priznanju stigla je u brigadu koji dan kasnije. Borci i rukovodioci svečano su i radosno proslavili primanje visokog odlikovanja.

Nakon pet dana odmora brigada se vratila na prijašnje položaje u područje Stare Rače, a desetak narednih dana u bilogorskim selima i u dijelu Podravine brigada se popunjavalala.

Osamnaestog kolovoza Drugi i Treći bataljon napadali su ustaško uporište Pitomaču. Mjesto je branila ustaška bojna. Ujutro je gotovo cijela Pitomača bila zauzeta. Ustaše su se utvrdili u nekoliko jačih zgrada i davali jak otpor. Vidjevši da se zgrade ne mogu zauzeti bez teškog oružja i većih žrtava, brigada se povukla na polazne položaje.

Posljednjeg dana kolovoza Vrhovni štab NOV i POJ uputio je domobranima i svim zavedenima

posljednji poziv neka napuste okupatora i prijeđu na stranu oslobodilačke vojske. Kao krajnji rok određen je 15. rujan.

Ocjenjujući opću i veoma povoljnu vojno-političku situaciju, maršal Tito izdao je opću direktivu za rušenje komunikacija, naročito od 1. do 7. rujna. Provodeći tu direktivu Vrhovnog štaba i naređenje Glavnog štaba Hrvatske, štab Desetog korpusa naredio je Trideset drugoj diviziji da se prebaci u rajon Zagreb—Varaždin i da glavne snage angažira na rušenju željezničkih komunikacija. U duhu tog naređenja brigada je 1. rujna, i u sklopu divizije, izvršila pokret i zaposjela položaje u blizini ceste Sudovec—Moždjanec. Iste noći porušila je dionicu željezničke pruge Zagreb—Varaždin. U noći između 4. i 5. rujna osiguravala je brigadu »Matija Gubec« koja je porušila 6 kilometara pruge Zagreb—Varaždin. Tada su porušena i dva mosta na putu Vinično—Komin, što je neprijatelju znatno otežalo manevar, opskrbu i položaj u cjelini.

Vijest da su jedinice Crvene armije izbile do Kladova u brigadi je proslavlјena — ratnički. Štab je odlučio da brigada uništi neprijateljsko gnezdo u Svetom Ivanu Zelinu. To kotarsko mjesto udaljeno je 30 km od Zagreba i prema podacima kojima je raspolagao štab brigade u uporištu se nalazilo oko 100 domobrana i žandara. Obrana mjesta bila je pojačana i armirano-betonским bunkerima.

Zapovijedi za napad na Sveti Ivan Zelinu izdane su telefonski ili usmeno — na terenu.

Nakon brižljivih priprema brigada je u 21 sat krenula iz Salnika na zadatak.

Napad je počeo pred samu ponoć prodom grupe boraca. Naime, iz cijele brigade izabrano je 20 dobrovoljaca pod komandom operativnog oficira Drugog bataljona. Grupa je imala zadatku da napada i osvaja neprijateljske bunkere na pravcu napada glavnih snaga brigade. A težište napada bila je crkva. Zapravo, toj grupi dan je zadatku da što prije prodre u mjesto i zauzme crkvu koja je dominirala svim ostalim otpornim tačkama u uporištu.

Dok se grupa boraca probijala na pravcu glavnog udara brigade, dotle su Prvi i Drugi bataljon napadali južnim, a Treći bataljon istočnim dijelom uporišta.

Borba je bila žestoka. Neprijatelj se uporno držao u utvrđenim zgradama i bunkerima. Preciznom vatrom iz »john-bulla« i vrećicama eksploziva razarani su, jedan po jedan, neprijateljski bunker i utvrđene zgrade.

Za vrijeme samog napada, kada je tri četvrtine mjesta već bilo zauzeto, komesaru brigade prišao je neki mještanin i rekao mu, između ostalog, da je baš tog dana ubran porez i da se novac nalazi u blagajni poreznog ureda.

Komesar je sa dvojicom vojnika otišao u zgradu ureda. Budući da kasu nisu mogli otvoriti, komesar je pozvao trojicu inženjeraca da je miniraju. Nitko od boraca nije imao iskustva -u tome koliko treba postaviti eksploziva. Nastalo je nagađanje: da li je dosta pola kilograma, kilogram ili više. Blagajna je bila čelična, visoka oko metar i pol.

Kada se upalio eksploziv, nastala je zaglušna detonacija. Gust oblak dima pokrio je više susjednih

kuća čiji su zidovi od eksplozije popucali. Kad se zrak pročistio, od zgrade poreznog ureda ostala je samo hrpa opeka. Jedna desetina boraca otkopala je blagajnu na kojoj je bila tako mala rupa da se kroz nju jedino ruka mogla provući. No i to je bilo dovoljno. Tako je nekoliko milijuna kuna postalo pljen brigade.

Borba za mjesto trajala je do pet sati ujutro. Tada je komandant divizije Rade Bulat naredio brigadi da krene na nove položaje, u selo Zajstovac.

Napad na Sveti Ivan Zelinu našao je mjesta i u jednom izvještaju u kojem se kaže da su neprijateljski gubici bili: ubijeno 50, a zarobljeno 32 domobrana, podoficira i oficira.

»Od oružja je zaplijenjeno: 2 puškomitrailjeza, 2 pištolja, 30 pušaka, 11.000 metaka, 100 ručnih bombi i 70 civilnih pušaka.

Naši gubici: 4 poginula i 16 ranjenih. Utrošak municije: 13.870 puščanih metaka, 118 ručnih bombi, 51 mina za »john-bull« i 250 kilograma eksploziva.

U toj borbi hrabrošću i umješnošću u rukovođenju istakao se komandant brigade Marko Lučić koji je tom prilikom i ranjen. Istakao se i operativni oficir Drugog bataljona koji je svojom smionošću, pred grupom dobrovoljaca, ovlađao crkvom i tako omogućio likvidaciju neprijateljskog uporišta.

I komandant Prvog bataljona Lovro Sušić iskazao se hrabrošću i umjesnim rukovođenjem. U toj borbi Sušić je ranjen — na 18 mjesta. Izvučen je iz borbe s malo nade da će preživjeti.

U Prigorju brigada se zadržala sve do 17. rujna. Za to vrijeme javilo se oko sto novih boraca iz pri-

gorskih sela. Osim toga, pojedinačno ili grupno, javljali su se u partizane i domobrani. Tako je samo 17 i 18. rujna došlo iz Zagreba 125 domobrana i avijatičara.«

Tako je upisano u izvještaj. A kad je riječ o masovnom prelasku domobrana u jedinice NOVJ u zagrebačkoj oblasti, treba reći da je to bio odziv na poziv maršala Tita pripadnicima kvislinških formacija da napuste fašiste. O tom pozivu i amnestiji brzo se pročulo širom neprijateljskih uporišta. Uz to su i antifašističke organizacije u okupiranim mjestima izdale letke u kojima su pozivale domobrane i sve one sa suprotne strane koji nisu okrvavili ruke neka se prebace na oslobođeni teritorij i pridruže borcima za oslobođenje zemlje.

Rezultat akcije bio je očit. Tako 12. rujna satnija domobrana napušta garnizon u Božjakovini, a dva dana kasnije sedam kamiona prebacilo je 40 avijatičara iz Zagreba. Koji dan kasnije još 130 avijatičara iz Zagreba prelazi u oslobodilačku vojsku. Među tim pridošlicama bilo je više takvih s kojima su partizanski obavještajci držali vezu.

Dio tih dobrovoljaca ostao je u brigadi, a većina je raspoređena u ostale jedinice Desetog (zagrebačkog) korpusa.

PROSLAVA DANA BRIGADE U SRPSKOJ KAPELI

S malim zakašnjenjem 12. rujna je u Srpskoj Kapeli održana proslava godišnjice formiranja

brigade. Proslavi su prisustvovali i borci brigade »Matija Gubec«, moslavačke jedinice, dijelovi Sedme banijske divizije, štab Trideset druge divizije, štab zapadne grupe odreda, član engleske vojne misije pri štabu Desetog korpusa, komandant korpusa general-major Vlado Matetić i politički komesar pukovnik Ivan Šibl.

Na proslavi su govorili predstavnici svih spomenutih jedinica, predstavnici NO odbora i političkih organizacija.

Kor sastavljen od drugarica i drugova iz brigade izveo je program. Otpjevane su pjesme »Crvena zvijezda«, »Žetelačka«, »Vintovačka« i »Ljatički Avijatička«. Anica Vukotić, uz pratnju kora, recitirala je »Dolazi nam Crvena armija« i »Grob u žitu«. Nakon kulturnog izveden je kraći sportski program i natjecanje u više različnih disciplina.

Deset dana nakon proslave borci Prvog i Drugog bataljona zaposjeli su položaje ispred Svetog Ivana Žabnog očekujući ustašku kolonu za koju su dobiveni podaci da će ujutro krenuti na brigadu. Ujutro je zaista i krenula. Kako je zasjeda postavljena pred samim mjestom, neprijatelj se nije nadao tako skorom sukobu pa je išao prilično bezbrižno. Kad je kolona stigla pedesetak metara ispred položaja Drugog bataljona, komandant je naredio:

— Pali!

Iznenađeni ustaše brzo su se razbježali. Pred položajem bataljona ostalo je pet ubijenih ustaša.

Narednog dana brigada je primila zapovijed da krene na područje Velike Trešnjevice. Tek što je stigla na određene položaje, na nju je krenula

ustaška bojna. Neposredno pred samim mjestom Prvi bataljon napao je bojnu s boka pa se počela povlačiti. Nešto kasnije izvršen je ponovni napad na glavninu brigade na položajima u Velikoj Trešnjevici. I taj je napad odbijen. No opet je po zlu poznata bojna iz Bobanove »Crne legije« napala Prvi bataljon kojemu je u pomoć krenuo Četvrti bataljon. Razvila se žestoka borba prsa o prsa. U tim jurišima poginuli su komandant i komesar Četvrtog bataljona Mato Malinček i Rudo Bronec.

Brigada je uspjela potisnuti bobanovce pa su se povukli u Pitomaču, ali čim je pao mrak, zasuli su jakom artiljerijskom vatrom položaje koje su držale jedinice brigade. Poslije polusatne artiljerijske vatre, zapravo artiljerijske pripreme, ustaše su ponovo napali brigadu. Ova se povukla na nove, povoljnije položaje s kojih je 29. rujna zajedno s brigadom »Matija Gubec« počela napad na »Crnu legiju« razmještenu u Velikoj Trešnjevici. Borba je trajala pet sati. Velika Trešnjevica nekoliko je puta prelazila iz ruku ustaša u ruke brigade. Na kraju su se ustaše povukli u Pitomaču; jedinice divizije gonile su ih sve do njihova uporišta.

Četvrtog listopada, u noći, bataljon Trideset druge divizije izvršio je nasilno izviđanje neprijatelja i njegovih položaja u Pitomači, Kloštru i Đurđevcu. Izviđanjem je potvrđeno da se u tim garnizonima nalazi oko 2500 ustaša. Slijedeće noći borci brigada »Brace Radić« i »Matija Gubec« krenuli su u napad na Pitomaču u kojoj se nalazila ustaška bojna. Nakon trosatne borbe, uglavnom na periferiji Pitomače, Drugi bataljon probio je neprijateljsku užu obranu i prodro u središte, sve do crkve. U tom proboru ranjen

je i komandant bataljona Ivan Jurman Boltek. Treći bataljon vodio je borbu iz pokreta, jer je neprijatelj stalno vršio protunapade.

Našavši se opkoljen od jedinica dviju brigada, neprijatelj se, iskoristivši maglu, neopaženo probio prema Podravskim Sesvetama. Pitomača je tako oslobođena i sutradan se u njoj odmarala glavnina brigade.

PROPUSTI U ORGANIZIRANJU NAPADA NA KOPRIVNICU

Primivši zapovijed, brigada je u bataljonskim kolonama krenula prema Koprivnici. Na maršu je nailazila na manje grupice ustaša koji su pokušavali da joj uspore kretanje. Tako su se, na primjer, Prvi i Drugi bataljon sukobili s kolonom od sto ustaša kod Vladislava. Oba su se bataljona iz pokreta i veoma brzo razvila i napala ustaše koji su se razbjegzali ostavljajući petoricu mrtvih.

Trinaestog listopada brigada je, u sklopu zadataka Desetog i Šestog korpusa i Sedme (banjiske) divizije, dobila zadatak da napadne Koprivnicu u kojoj su bile koncentrirane glavne ustaške snage. Uoči napada u gradu su se nalazile jedinice 1, 20. i 37. bojne »Crne legije«, zatim dvije satnije PTS ojačane artiljerijom i jedinice koje su se povukle pred ofenzivom naših jedinica u Podravini.

Poslije artiljerijske pripreme brigade »Braće Radić« i »Matija Gubec« krenule su u noći u napad. Udarna brigada »Braće Radić« napadala je mjesto s

južne strane, s desne strane napadale su jedinice Sedmog korpusa, a lijevo — brigada »Matija Gubec«.

U početku napada sve napadačke jedinice dočekane su jakom i dobro organiziranom vatrom. To je donekle iznenadilo borce, a i komandni kadar.

Četvrti bataljon, unatoč jakom otporu, probio se u sam grad. U naletu potisnuo je dio braniočevih snaga i zaplijenio više pušaka i puškomitraljeza te jedan ručni bacač. Dok su napadačevi borci, prikupljajući oružje i prebrojavajući ga, bili zaokupljeni uspjehom, snage »Crne legije« izvršile su protunapad i izbacile bataljon iz grada. Zaplijenjeno oružje borci su ostavili na ulicama, jedva se spasivši.

Ni ostale jedinice nisu imale uspjeha. Stoga je napad odgođen za sljedeći dan u jedanaest sati. Međutim i taj je napad odbijen, jer je počinjeno više evidentnih propusta, pogotovu u prva dva napada. Bila je slaba koordinacija artiljerije i pješadije, naročito u vrijeme kakve-takve artiljerijske pripreme napada, zatim slaba povezanost i koordinacija između pješadijskih jedinica itd.

Brigada je napadala groblje u kojem je neprijatelj imao jaka utvrđenja, ali nije uspjela, pa se nakon većih gubitaka povukla na polazni položaj.

Petnaestog listopada uslijedio je nov napad na Koprivnicu. Zauzeti su neprijateljski položaji oko ciglane, a nešto kasnije i ciglana. Ovamo se odmah premjestio štab brigade. I napadi su nastavljeni na centar grada. Više ih je uslijedilo i na inicijativu nižeg starješinskog kadra.

Slijedećeg dana, poslije pola noći, provedena je artiljerijska priprema i ponovni napad, ali i ovog puta

bezuspješno. U zoru brigada se, po naređenju štaba Desetog korpusa, povukla iz grada.

RANE DRUGARICE BOŽE PETROVIĆ

Na prilazima Koprivnici, u vrijeme jednog od napada u ta tri dana, drugarica Boža Petrović, borac u brigadi, doživjela je osobnu dramu. U jurišu. Svjedoci su pojedinosti sačuvali od zaborava.

U sumrak s uzvisine su promatrali pravac napada koji je vodio ravnim zemljишtem s rijetkom šumicom i gdjekojom voćkom. Tuda je prolazio put koji se spajao s glavnom cestom za Koprivnicu. Na ulazu u grad, na povećoj izbočini, stršao je usamljeni jednokratni bunker, a nešto podalje, u zavoju, stisla se hrpa kuća koju je trebao napasti Prvi bataljon. Napad je imao početi u 21 sat.

Do jurišnog položaja prešli su kriomice. Komesar je legao iza povećeg kamena. Nekoliko koraka od njega bila je Boža Petrović. U svijetloj noći katkad bi primijetio njenu siluetu.

Šutjeli su i čekali znak za napad. Čekanje im je bilo najteže. Željeli su da već jednom započne, pa što bude. Čuli su se povici iz mesta, a i pokoji pucanj ili kratki rafal. To su ustaše hrabrili sami sebe.

Boža je čvrsto stegnula karabin i pogled uprla prema kućama koje su bile cilj napada. Minute se pretvaraju u sate. Komandiri su izdali posljednja, dopunska naređenja. Šapatom su se provjeravali zadaci. Bilo je sve tiho, kao i uvijek pred buru.

Bljesnula je zelena raketa, znak za početak juriša. Zagrmjeli su ručni bacači, zaklopotale »brede« i »šarci«. Tu buku dopunjavalii su fijuci zrna pušaka i automata.

Komande se više nisu mogle čuti. Nekoliko je boraca s bombama i zaobilaznim putem prišlo jednokratnom bunkeru. Ali snop zrna iz ustaškog mitraljeza zauvijek ih je prikovao za zemlju.

Odjednom su svi krenuli u napad. Komesar je skočio iz zaklona, pojurio ne zna ni sam kako, prema bunkeru, iz kojeg je sipala vatru. Prvi bataljon krenuo je na zadatok. Desno krilo već se probilo do prvih kuća. Neke su i zauzete.

Iz grada, u kojem se nalazila ustaška artiljerija, dopirala je sve jača huka. Granate su zasipale bataljonski stroj. Po fijuku se lako pogađalo da se neprijatelj brani raznim oružjem. Načas je bataljon prilegao ne bi li se situacija na desnom krilu povoljnije razvila. Kad je ponovo krenuo u napad, između Bože i komesara prohujao je snop granata brzometnog protutenkovskog topa.

Noć je postajala sve vidljivija. Obrisi stabala su se više raspoznavali. Načasak, kao što u borbi poslije prvih plotuna često biva, nastala je tišina. Bilo je to vrijeme kad se i jedni i drugi pripremaju za odlučujući udar.

S lijeve strane čuo se šum potočića. Komesar je dopuzao do obližnjeg zaklona tik kraj potoka. Iz sjenke polomljene jabuke dopro je do njega promukao, isprekidan ženski glas.

—Druže, vode ...

Pod jabukom u jaružici i zaklonjena ležala je drugarica. Prišao joj je. Imala je razbarušenu kosu, a ruke i noge ispružila je na stranu. Na prsa je priljubila karabin. Činilo se da se odmara.

—Jesi li ranjena? — upita komesar.

Nije se ni pomakla pa joj se još više približio. Kresnuo je upaljačem. Slab plamičak osvijetlio je Božu. Tako blijedu nikada je nije vido. Neiskaziva, duboka i neodoljiva tuga stegla mu je srce.

Umjesto odgovora pogled joj je prešao preko nogu.

S najvećim oprezom pokušao ju je obuhvatiti, tako da ne dodirne bolna mjesta. Pratio je pažljivo svaki i najmanji njezin pokret. Trudio se da smisli što da joj kaže. Bojao se da joj ne nanese još veći bol. Kako da joj izrazi svoje osjećaje, čime da joj ublaži muke? Da je hrabri? Da je sažalijeva? Da je podsjeća na lijepе dane koje će doživjeti u životu...

— Boža, boli li te jako? — upitao je sasvim tiho.

Osjetio je da to nisu prave riječi. Čemu samilost, sažaljenje, strah. Ona to nikad nije voljela. Sav njezin život bio je ispunjen ponosom i prkosom. Zagledao se u njezine oči.

Učinilo mu se da se njezino blijedo lice grči, steže. Njezine uvijek širom otvorene plave oči sklopile su se nekako čudno i teško, kao da se sklapaju zauvijek.

Gledajući ranjenu drugaricu, misli su ga nosile u njihov grad, u doba zajedničkog djetinjstva. Jedna za drugom pred njim su se munjevitom brzinom smjenjivale slike iz bosonoge Božine mladosti.

Prije desetak godina Boža je, zajedno sa tri sestre, ostala bez majke. Ponovo je gledao malu učenicu čiju je dojučerašnju nebrigu i igru zamijenio naporan kućni rad, briga o sestrama i ocu. Oživio je u njemu i onaj jesenski dan uoči rata koji je za Božu i sve njezine drugarice bio velik događaj. Bio je to dan kada je Boža završila trogodišnju šegrtsku školu i položila pomoćnički ispit.

Učinilo mu se da opet vidi njen osmijeh, da čita njezinu radost zbog nove i skromne crvene bluze, kupljene od prve pomoćničke plaće.

Nizale su se slike iz njezina života. Učini mu se da sluša njezine priče susjedima u Barutanskom jarku o svojim prvim demonstracijama. »Išli smo, zahtjevali smo svoja prva, a policija, kao iz obijesti udarila po nama, tukla nas, gurala, odvodila...« Tako je pričala o demonstracijama. A onda su je jedne noći uoči ratne godine primili u sindikat. Sjetio se i njezina zapaženog rada na organiziranju krojačkih radnika.

Donio je u rukama vode. Ovlažio joj je usta. Popila je gutljaj i teško uzdahnula.

Pokušala se i nasmiješiti, ali su joj samo usne zadrhatile.

Ponovo je otpuzao do potoka. Umočio je kapu u vodu, napunio je i požurio do ranjenice. Ono malo vode što je ostalo u kapi prollo je na Božine rane.

Božu je na vrijeme sklonio u zaklon. Zvižduk metaka postajao je sve glasniji, bliži. Mjesec je izišao i njegova je svjetlost padala poput tanke srebrne niti, između prorijeđenih krošnji tamnog drveća i na blijedo Božino lice. Kroz granje je s vremena na vrijeme dopirao miris baruta. Niz razderane nogavice

hlača sve je jače i jače tekla krv. Krpe, natopljene krvlju, slijepile su se za slomljene djevojčine noge. A malo prije još je ponosno jurišala sa svojim drugovima. Tu, pod mladom jabukom dostigla ju je zapaljiva granata pa se slomljena grana nadvila nad njezine polomljene noge. Djevojačke grudi nadimale su se sve snažnije kao da žele upiti posljedne trenutke mladosti.

Nastala je mučna tišina.

Boža se pokrenula. Disala je sve teže i gledala oko sebe, šuteći. Samrnički pogled njezinih plavih očiju netremice je i ispitivački gledao čas komesara čas borca koji joj je priskočio u nevolji.

Razrezali su nožem desnu nogavicu. Iznad koljena visio je komad ranjenog mišića. Stršila je i kost. Lijeva noga također je bila prelomljena u listu.

Komesar je klečao uza nju. Srce mu se stislo. Sav se ukočio. U glavi mu je nešto snažno šumjelo. Odjednom je uz koljeno na kojem je klečao osjetio toplinu. Trebalо je što prije zaustaviti krv! Odlučio je da odreže remen sa svojega automata i stegne joj nogu iznad prijeloma.

Zgrabio je remen, ali drhtavi prsti nisu mogli otpetljati kopču. Što je brže pokušavao otkopčati, sve je manje imao nade da će mu to poći za rukom. Napokon su zgrčeni prsti popustili i automat je pao na zemlju. Remen je bio slobodan.

Prignuo se, položio ruku i remen na topao, vlažan uzdrhtali mišić. Kad mu se učinilo da je napipao Božino koljeno, povukao je remen i zategao što je više mogao. Njegov drug, borac, podvezao je lijevu nogu. A noge su visile na tankim neoštećenim

dijelovima kože i mišića. Boža ih je gledala suznih očiju.

Zvijezde su počele blijetjeti. Proletjelo je i jato ptica. Dan se rađao kad su je ponijeli u ranjeničku prihvratnicu. Teško je disala. Kad je sunce provirilo kroz jutarnju izmaglicu, ona je već bila daleko od mesta gdje je teško ranjena.

U svitanje bataljon se polako povlačio. Jutarnji zrak punio je pluća. I misli su bile pune nade.

Komesar je Božu vidio još jedanput kad je svanulo. Ali tada je već izgledala nekako drukčija, bila je sasvim tiha. Učini mu se i manja nego što je bila. Referent saniteta brigade već ju je operirao.

— Ti si junak — rekao joj je.

Ona još čvršće stisnu zube. Komesaru se učini da joj se pojavila blijeda rumen na desnom obrazu. Osmijeh je bio tužan, nejasan, zagonetan.

Blag jesenji vjetar igrao se Božinom kosom i milovao njezino lice zariveno u slamu seljačkih kola koja su se polako kretala vijugavim putem.

NAPAD NA PRAG ZAGREBA

Početak studenoga brigadu je zatekao na novim položajima — u selu Zajstovac. Odatle je izvršila marš u Hrvatsko zagorje i već 2. studenoga napala Hrašćinu — Trgovišće. Zapravo brz i energičan napad Trećeg bataljona omogućio je da se relativno brzo slomi neprijatelj i osvoji garnizon u kojem se nalazilo 180 domobrana i oko vod ustaša. U toj borbi

zarobljeno je 146, a ubijen 21 neprijateljski vojnik. Tek nekolicina se probila iz obruča i izbjegla sudbinu većine. Tu su borci brigade doživjeli nesvakidašnju pojedinost: dok su napadali i osvajali uporište, glazba Trideset druge divizije, koja je za tu priliku bila dodana štabu brigade, svirala je partizanske pjesme i marševe. To je veoma povoljno utjecalo na raspoloženje, na držanje napadača.

Poslije te akcije brigada se povukla u Prigorje, u selo Poganec. Naredna dva dana vodila je borbu u okolini Donje Zeline, a slijedećih nekoliko dana usmjerila je svoju aktivnost na rušenje pruge Zagreb—Beograd. Otuda ju je ratni put odveo na noćni marš k Sesvetskom Kraljevcu koji su napala dva njena bataljona. U tom uporištu nalazili su se Nijemci. Ostali bataljoni osiguravali su napad koji je bio dobro pripremljen i silovito izveden, ali unatoč tome njemački garnizon nije bio potpuno zauzet. Ipak, sam napad tako reći na periferiji grada Zagreba snažno je odjeknuo u cijeloj zagrebačkoj oblasti.

Poslije više akcija u Prigorju brigada je 17. studenoga ponovo napala Donju Zelinu. U trosatnoj borbi Prvi bataljon likvidirao je gotovo cijelo neprijateljsko uporište. Međutim neprijatelj se bio tako utvrdio u školi da je to iziskivalo još nekoliko sati borbe, pa se od toga odustalo.

Ubrzo je (14. studenoga) Četvrti bataljon krenuo u Podravinu kako bi, zajedno s bataljonom iz brigade »Matija Gubec«, poslužio kao jezgre za formiranje nove brigade Trideset druge divizije.

Borci i rukovodioci Četvrtog bataljona veoma su žalili što odlaze od svojih drugova, pa su svog komesara bataljona Tomu Brezovečkog nagovorili

neka intervenira u štabu kako bi ostali u sastavu brigade. Štab brigade, razumljivo, nije popustio jer je znao da u Podravini treba formirati još jednu jaku i samostalnu brigadu, čija je jezgra sastavljena od prekaljenih boraca. Tako su se borci i rukovodioci Četvrtog bataljona 18. studenoga rano ujutro našli u kotarskom mjestu Đurđevcu. Narod ih je dočekao s najvećim počastima, sa zastavama i glazbom. Počasni vojnički doček organizirao im je Podravski partizanski odred koji je također ušao u sastav brigade »Pavleka Miškine«. Tako je Trideset druga divizija dobila i treću brigadu, a Podravina još jednu krupnu jedinicu koja je razvijena iz dijela i udarne brigade »Braće Radić«, a ova je, opet, popunjena novim borcima.

Neprekidna aktivnost brigade na najvažnije komunikacije znatno je poremetila planove neprijatelja. Zbog toga je odvojio još jednu dobro opremljenu diviziju i dao joj zadatak da razbije snage Trideset druge divizije i time je onesposobi za dalju borbu.

Upućujući te snage iz garnizona Zagreba, Zeline i Križevaca, neprijatelj je namjeravao da u snažnom naletu razbije jedinice divizije i po grupama ih uništi. Tako je 28. studenoga oko 2000 neprijateljskih vojnika krenulo iz Dugog Sela, Križevaca, Svetog Ivana Zeline i Donje Zeline i napalo položaje brigade u Zajstovcu. U toku dana vođene su ogorčene borbe, uglavnom prsa o prsa. Pri tom je neprijatelj stezao obruč oko Zajstovca. Opasnost je postajala sve veća i zbog toga što se u Zajstovcu nalazilo nekoliko desetaka ranjenika koje je iz takve situacije trebalo premjestiti na sigurnije.

Borba je potrajala i tek slijedeće noći probijen je obruč pa su ranjenici i zbjeg prebačeni na teritorij slobodne Moslavine. Bila je to samo jedna od 16 borbi koliko ih je brigada vodila u studenome.

UZDANICA REPAŠKOG MOSTOBRANA

Petog prosinca brigada je u sastavu divizije marširala kroz Virje. S Drave je do boraca dopirao tutanj topovskih eksplozija Crvene armije. Od toga bi zatreptala srca i prekaljenih boraca. Smiješak i radost ogledali su se na njihovim licima. Željeli su da i sami što prije stupe u taj boj, mnogi su vjerovali i posljednji. Istoga dana brigada je stigla u Đurđevac i odmah počela s pripremama za doček jedinica Crvene armije. Bila je to sovjetska divizija koja je, prodirući lijevom obalom rijeke Drave, 8. prosinca ušla u oslobođenu Viroviticu i spojila se s našim jedinicama koje su u tom kraju dotad vodile borbe, između ostalog oslobađajući više puta i Viroviticu. U to je vrijeme zapravo bila slobodna cijela Podravina i Bilogora, osim Bjelovara. Na tom širokom prostoru obrazovan je mostobran. Držanje tog mostobrana bilo je veoma značajno za trupe trećeg ukrajinskog fronta koje su nastupale prema Budimpešti i Beču. Držanjem tog mostobrana jedinice NOV osiguravale su bok sovjetskih snaga. Značenje mostobrana bilo je to veće što se nalazio u dubljoj pozadini jakog neprijateljskog fronta u Srijemu.

Da bi ojačala svoje snage u Mađarskoj, odnosno da bi zaustavila daljnje nastupanje boraca

trećeg ukrajinskog fronta i likvidirala uspostavljeni mostobran, njemačka komanda čini značajne pokušaje. Znala je da joj s uspostavljenog mostobrana prijeti realna opasnost od snaga NOVJ i sovjetskih snaga koje su mogle zaposjeti i komunikacije u dolini Save i tako spriječiti prebacivanje njemačkih snaga iz Bosne. Zbog toga 1. kozačku diviziju upućuje usiljenim maršem prema Dugom Selu—Križevcima— Koprivnici sa zadatkom da se s dijelom snaga prebaci u Đekeneš u Mađarsku, a dijelom da produži nastupanje i prodor pravcem Koprivnica—Virovitica. Kako je u to vrijeme ofenziva boraca trećeg ukrajinskog fronta nešto jenjala, čitava kozačka divizija orijentirala se prema Virovitici da bi likvidirala virovitički mostobran. Čim je divizija došla u Koprivnicu, ojačana je jakim ustaškim snagama i produžila je s nastupanjem prema virovitičkom mostobranu.

Rano ujutro 9. prosinca Trideset druga divizija krenula je kroz Virje i Molve. Cilj joj je bio da stvori manji mostobran kod Repaša kako bi djelovala iza leđa jedinicama koje su pružale jak otpor borcima Crvene armije.

Pred ponoć brigada »Pavleka Miškine« forsirala je Dravu i osigurala mostobran razjurivši jedinicu »bijele garde«. Da bi se taj mostobran osigurao, poslan je preko Drave bataljon brigade »Braće Radić«, a štab se sa dva bataljona razmjestio u selu Molve.

Slijedećeg dana oko podne neprijatelj je snagama ojačanog puka snažno napao mostobran, ali je napad odbijen. Odmah zatim iz Molve je poslan još jedan bataljon da ojača repaški mostobran.

Nišandžija teškog mitraljeza Josip Rusek, poginuo u Šemovcu

Štab brigade (slijeva nadesno) stoje: komandant Ivan Vulić i komesar Ivan Baćun; sjede: načelnik štaba Vjekoslav Smeh, pomoćnik komesara Vlado Skupnjak i zamjenik komandanta Božo Kušec

Štab brigade sa štabovima bataljona u Zagrebu 25. svibnja 1945.

Neprijatelj je poduzeo ponovni napad na mostobran i ponovo je odbijen. S druge strane, od Brijega i Sigheteca, nadirali su dijelovi 1. kozačke divizije i ustaša iz Koprivnice. Produžili su prođor prema Molvama u kojima se nalazila brigada »Matija Gubec«, dok su se na repaškom mostobranu nalazile kompletne brigade »Braće Radić« i »Pavleka Miškine«. Njihov je zadatok bio ne samo da održe osvojeni mostobran već da ga i prošire. A za proširenje trebalo je uništiti još neko od neprijateljskih uporišta na lijevoj obali Drave. Zbog toga je brigada, ojačana baterijom minobacača Crvene armije, napala Repaš u kojem se branila satnija ustaša iz 1. Cvekove bojne. U dvosatnoj borbi ubijeno je 27 ustaša, a ostali su se povukli u uporišta Golu i Ždalu.

Brigada je ostala u Repašu, na položajima, čime je proširila mostobran na oko pet kilometara.

Dok su brigade »Braće Radić« i »Pavleka Miškine« likvidirale neprijateljska uporišta na lijevoj obali Drave, dotle su dijelovi 1. kozačke divizije i ustaše iz nekoliko podravskih garnizona napali položaje na desnoj obali Drave. Tako se dogodilo da brigada »Matija Gubec« unatoč žilavom otporu napadača nije mogla izdržati na frontu od Molve do Novigrada, širokom desetak kilometara. Time su i jedinice na desnoj obali rijeke došle u veoma delikatan položaj, a ozbiljno je ugrožen i bok virovitičkog garnizona, pa je štab divizije naredio da se obje brigade s repaškog mostobrana hitno prebace južno od rijeke Drave u Podravinu. Time brigada dobiva zadatok da s ostalim jedinicama divizije spriječi neprijateljski prođor prema Virovitici, tj. mostobranu.

TRENUTAK KOMANDANTA MIRKA TOTOVIĆA

Pošto su se obje brigade uspješno prebacile na desnu obalu Drave, divizija je usiljenim maršem dugim oko 45 kilometara zaposjela komunikaciju Koprivnica—Virovitica, a brigada položaje Kalinovica—Kanal Čičevac. Lijevo od nje položaje je zauzela brigada »Pavleka Miškine«, a brigada »Matija Gubec« razmjestila se u rajonu Velike Sječe.

Prva kozačka divizija, zajedno s ustašama iz Koprivnice, nastupala je iz dva smjera: iz Đurđevca prema Kalinovcu i iz Đurđevca prema Kloštru. Tako je 14. prosinca oko 700 Čerkeza napalo položaje brigade. Glavni pravac napada vodio je k položajima Prvog bataljona. Situacija je bila veoma ozbiljno. To je shvaćao prije svih komandant bataljona Mirko Totović koji se sa svojom trećom četom nalazio u rovu. Njemu je bilo najteže. Naređenje je bilo: iz početka izvoditi i upornu i elastičnu obranu, što je značilo da još nije bilo potrebe da se pruža odlučan otpor, da se jedinice izlažu velikim gubicima. Sad je bio trenutak da komandant Mirko izvuče svoj bataljon ispod jače vatre i zaposjedne najpovoljniji položaj. Ali za to više nije bilo izgleda. Takva je bila situacija. I trebalo je ustrajati. Uto je stiglo novo naređenje, kratko, ali veoma precizno:

»Zadržati neprijatelja u nastupanju. Povlačenja nema.«

Neprijateljske minobacačke granate točno su pogađale zaklone i rovove. Do komandanta Mirka ležala je grupa ranjenih boraca. Bilo ih je i mrtvih i teško ranjenih. Lakše ranjeni nisu prestajali s

borbom, nisu dali da ih odvedu na previjanje. A i među teško ranjenima, tu, na položaju, bilo je onih koji nisu htjeli da u tom izuzetno teškom trenutku napuste svoje drugove, pođu u pozadinu, u bolnicu. Tako je gotovo posljednjim snagama smrtno ranjeni mitraljezac Emil Šimić čvrsto držao svoj puškomitraljez ne želeći da se rastane sa njim, sa drugovima, nastojeći da ubije još jednog protivnika, da tko zna po koji put osveti svoj život.

Komandant Totović pritrčao je poznatom nišandžiji Emili, uzeo je njegov mitraljez »englezer«, pritegao ga uz rame i glasno komandirao želeći da nadjača eksplozije granata, fijuk zrna, borbene poklike:

— Plotunom pali!

I oni koji su nakon višesatne, valjda i najteže borbe bili na izmaku snaga, čak i oni koji su suočeni na prvi pogled s bezizlaznom situacijom, pomišljali na najgore — pritisli su obarače. Plotun je bio organiziran, složen, efikasan. Palo je nekoliko Čerkeza, očito pogodenih. To su borci vidjeli. Vidjeli su da je neprijatelj zalegao tik ispred njihovih zaklona, da se dvoumi kako će naprijed, da su ga oni prorijedili, načeli, natjerali da se zalijepi za zemlju. I to kao da je preporodilo borce bataljona, vratilo im vjeru u komandanta, u oružje, u sebe. Kao da se povratilo povjerenje i onima koji su se bili pokolebali, prepali. U rovovima je živnulo. Prvi plotun udario je po najgušćim redovima, u centar jurišem zanesenih Čerkeza. Jasno se čulo kako su ranjeni zakukali, kako se komanduje neka stroj stane, zaledne.

Uslijedili su novi plotuni i ponovo su se čuli jauci. To je borcima dalo nove snage, ulilo im želju da

održe položaje jer je neprijateljski stroj postajao sve rjeđi. A kako su granate i dalje padale na položaj Prvog bataljona i neprijatelj je nastupao, prorjeđivali su se i redovi bataljona, što su borci vidjeli, pa je nastala teška situacija. To je uvidio i komandant; shvatio je da borce ne smije prepustiti same sebi, da situaciju mora čvrsto držati u rukama, pa je komandirao čas plotunsku, čas brzu paljbu, čas je obilazio položaje, borce.

Borci su ponovo otvorili plotunsku vatru. Poslušali su, kao i uvijek, svog omiljenog komandanta. Ali bila je to i posljednja komanda koju je Mirko Totović izdao svom Prvom bataljonu. Bio je to posljednji plotun njegova bataljona što ga je čuo. Pao je smrtno ranjen obilazeći položaj.

Upornom obranom i aktivnim djelovanjem Treći bataljon odbio je neprijatelja ispred položaja. Time je i pred neprijateljem i pred Prvim bataljonom nastalo primjetno komešanje. To je Prvi bataljon uočio, iskoristio i pojačao vatru. Uskoro nakon toga neprijatelj se počeo povlačiti prema Đurđevcu. Prvi bataljon je odahnuo, prikupio se i zbrinuo ranjene. Pripremio se za obranu pred novim nasrtajima.

U toku dana Čerkezi su još triput napadali položaje brigade, prethodno vršeći jaku artiljerijsku pripremu. Svi su ti napadi odbijeni. Međutim, 15. prosinca oko 300 Čerkeza neprimjetno se provuklo između položaja brigada »Braće Radić« i »Pavleka Miškine« i u šest sati ujutro napali su s leđa Prvi bataljon. Dovedeni u veoma tešku situaciju, borci su se morali povući prema Kloštru.

Osjetivši nadmoć ostvarenu iznenadnim napadom Čerkezi su jurnuli za prorijeđenim Prvim

bataljonom. Bila je to njihova fatalna greška jer se time iznenada sve izmijenilo. Goneći Prvi bataljon, Čerkezi su upali u unakrsnu vatru Drugog i Trećeg bataljona. Sada su meci partizana sijali smrt u njihovim redovima Među Čerkezima nastala je panika. I kao jedan, poslije prvog plotuna, dva bataljona sručila su se na Čerkeze koji su spas tražili u bijegu.

KALINOVAC — LEKCIJA ČOVJEKOLJUBLJA

Neprijatelj se nije pomirio s neuspjehom, s porazom pa je pod zaštitom mraka druga grupa Čerkeza iste noći zaposjela sjeverni dio Kalinovca, izbacivši s tog položaja četu brigade. Ta četa uporno je branila položaje, o čemu ovdje govori Ruža Vidrad, bolničarka čete i očeviđac događaja:

— Lukavim neprijateljskim manevrom i iznenadnim napadom našli smo se potpuno opkoljeni u Kalniku. Trebalo se probijati, a to nam je i naređeno. Krenuli smo. Politički delegat voda Stjepan Horvat u proboju bio je jedan od hrabrijih. Riječju i primjerom pokazivao je borcima kako se treba tući. Takav je bio uvijek. Međutim tu, u proboju, bio je ranjen. U obje noge. Smjesta sam mu pritrčala u pomoć. Htjela sam da ga sklonimo, spasimo. Ali neprijatelj je bio sve bliže. Već su se razaznavale i riječi. Pomislila sam: da ranjenog delegata sklonim u kuću.

—Druže — obratila sam se domaćinu prve kuće — pomozi mi da sklonim ranjenog druga, inače će ga banda uhvatiti.

Seljak se spremno odazvao pozivu. Zajedno smo uvukli delegata Horvata u štagalj. Sakrili smo ga u slamu. Kako nisam smjela ostaviti ranjenog druga, trebala sam sebi pronaći zaklon. I seljak, uz pomoć svoje supruge, sakrio je i mene — u gomili repe pripremljene za kiseljenje. Prolazili su sati. Spustio se i mrak. Čerkezi su tumarali selom. Više puta prolazili su tik pored nas. Bojala sam se da će bolovi druga biti sve jači i da će nas njegov jauk odati. Nisam imala razloga za tu bojazan: on je svoje muke podnosio šutke. Oboje smo bili u teškom položaju. Bojala sam se za sebe, ali sam više strepila od pomisli šta bi se dogodilo delegatu da ga neprijatelj nađe, a ja sam pred četom, pred Partijom, odgovarala za njegovu sigurnost. U mislima sam već oboje sahranjivala, razmišljala o tome kako će nas drugovi osvetiti. Iz takvog razmišljanja trguo me glas domaćina:

—Drugarice, drugarice!

Odazvala sam se šapatom.

—Noć je tamna, a banda se po selu izopijala. Sada je vrijeme da vas oboje prebacimo između njihovih redova na sigurnije.

—Prenesite vi njega, a ja ću već sama.

On me poslušao i začas sam čula cviljenje kola i šapat ljudi. Vjerovala sam da će Stjepana prebaciti na sigurno.

Presporo su prolazili noćni sati. S vremena na vrijeme budili su me iz polusna uzvik pijanih Čerkeza,

vrisak žena i djece. Često bi se začuli pucnji, a iza njih je slijedilo kukanje.

Sunce je bilo visoko odskočilo kada se vratio domaćin s kolima. Trebala sam se i ja prebaciti iz tog osinjaka. Nekoliko žena iz susjedstva donijelo mi je dijelove seljačkog ruha. Preodjenula sam se i tako prošla kroz neprijateljske redove. Javila sam se na dužnost u svoju jedinicu. Stjepan je poslan na lječenje ...

Borba za Kalinovac vodila se nekoliko dana i noći. Bilo je i dana i noći da su selom prolazili čas čerkezi čas borci brigade »Braće Radić«. O toj borbi ostalo je više zapisa u brigadnim biltenima, u dnevnicima boraca ili rukovodilaca, u sjećanjima učesnika. Pomoćnik komesara Drugog bataljona drug Dančević u svom je dnevniku, pored ostalog, o borbi za Kalinovac zapisao:

»Poslije ogorčene borbe Drugi bataljon protjerao je neprijatelja iz dijela sela pa se ovaj preko potoka povukao u drugi dio sela. Most je osigurao s nekoliko mitraljeza paleći i kuće u blizini, tako da se mi ne bismo mogli prikrasti.

Borba se malo smirila i mi smo ostali na položajima. Nalazio sam se u štabu bataljona, u jednoj kući. Pomalo sam i drijemao. Pred zoru me iznenadi neka vrlo jaka mitraljeska vatra iz neposredne blizine. Izletjeli smo iz kuće i doznali da su Čerkezi iznenadnim napadom probili položaje lijevo od našeg bataljona i da se već nalaze u selu. Počeli smo se povlačiti. U to primjetih da sam u kući zaboravio čebe koje mi je bilo draga uspomena iz borbe kod Repaša. Potrčah natrag i uzeh ga. Izašavši ponovo na cestu, primjetih da je čerkeski mitraljez

već u susjednom dvorištu. Potrčah što me noge nose za kolonom. Na izlasku iz sela stigoh je. Čerkezi su se već nalazili na cesti koja je išla usporedo s našom, možda oko 150 metara. Mitraljeska vatra tukla nas je s boka. Na sreću, još se nije bilo razdanilo. Čerkezi su opet zapalili nekoliko štagalja radi boljeg pregleda situacije u selu. Naš put za povlačenje išao je ravnicom i tek poslije dva kilometra očekivala nas je šuma.

Najednom primjetih druga kako se tetura i kako mu krv curi iz usta. Bio je teško ranjen baš u usta. Prihvatih ga pod ruku i vukao sam ga pola sata. Prijašnje trčanje, težak teret na leđima, sada još i ranjeni drug bio je prevelik napor za mene. Gotovo nepodnošljiv. Pomišljao sam da će mi oči iskočiti od napora. A morali smo se žuriti jer je neprijatelj i dalje gađao, dosta precizno, a meci su fijukali oko glave. Uspio sam ranjenog druga dovesti do Kloštra, u previjalište.«

Bolničarka Angela Ježek sjeća se pojedinosti iz jednog juriša na Kalinovac:

»Naša grupa prebacivala se preko plota. Naiđosmo pred Čerkeze. Na njihove cijevi. Neprijatelj je pucao po nama iza jednog štaglja. Bili smo tridesetak metara od Čerkeza. Morali smo uzmaknuti u zaklon. Kada smo opet preskakali plot, moju drugaricu Milicu pogodi metak. Morala sam opet natrag, preko plota da spasim drugaricu. U tom stiže i Franjo Borovčak. Došao je da mi pomogne. Nisam ga zvala, nitko mu nije naredio. I pomogao mi je — vatrom iz mitraljeza. Čerkezi su uzmakli toliko koliko nam je trebalo da spasimo Milicu ...«

U brigadnom biltenu zapisana je pojedinost iz Kalinovca. O Mirku Musiću, sekretaru SKOJ-a brigade.

»Tih jutro, sneno, još je mutno. Kao da sve spava, ali ne... Budno prate oči, slušaju uši naših boraca: »Druže, hoćemo li?« Znao sam što je mislio: da otvori vatru. Iz tih riječi boraca izbjjala je sigurnost i odlučnost. Htjeli smo svi zajedno osvetiti pale drugove.

Dolaze izviđači. Javljuju da neprijatelj prelazi u napad. Točnije: privlači se, hoće da nas iznenadi.

»Drugovi, pustit ćemo ih blizu, hvatati ih žive, osvetiti pale drugove.« Čuli smo da tako netko hrabri drugove glasom punom poleta i sigurnosti. Bio je to naš Mirko Musić. Radosno mu je i nasmijano dječačko lice. Onako brz i živahan skače od rova do rova. Bodreći borce.

I baš kada je javio da neprijatelj dolazi s boka, pala je pred nj mina. Teško ranjen u glavu, srušio se. Pomislili smo da će umrijeti.

Pao je osamnaestogodišnji rukovodilac SKOJ-a brigade Mirko Musić ...«

Tokom noći i slijedećeg dana redali su se napad za napadom. I tek 16. prosinca jedinice Trideset druge divizije pomakle su se na nove položaje. Povlačeći se na te nove, povoljnije položaje, u rajonu Grabovnica, jedinice brigade vodile su elastičnu obranu osiguravajući jedna drugu za vrijeme povlačenja. U isto vrijeme obavještajna služba imala je podatke da neprijatelj prikuplja nove snage u Bjelovaru i Šandrovcu. Uz to, koji dan kasnije, neprijatelj je, ojačan novim snagama, probio položaje

Trideset druge divizije i iz pokreta, u naletu, izbio pred Pitomaču. Nastavljena je borba za to podravsko mjesto u kojem su se nalazili i dijelovi Crvene armije. Brojčano jači ustaše i Čerkezi zauzeli su Pitomaču. U vrijeme tih borbi brigada je vodila ogorčenu borbu s mnogo puta brojnijim neprijateljem koji ju je potiskivao prema Bilogori oslobađajući sebi put prema Virovitici, prema mostobranu koji mu je bio kost u grlu, izvor velike opasnosti i komplikacija za snage u Srijemu i Bosni.

CIJELI KOMANDNI SASTAV — U RANAMA

O žestini borbe oko Kalinovca i Velike Trešnjevice svjedoči i ovaj podatak: u njima su, osim pogibije komandanta bataljona Mirka Totovića, ranjeni svi komandanti i svi komesari svih bataljona brigade, zatim svi zamjenici komandanata i pomoćnici komesara bataljona i šezdeset posto nižeg komandnog kadra.

Još u toku borbe imenovani su njihovi zamjenici, tako da jedinice nisu ostajale bez starješina. Brigada je vodila obrambene borbe protiv brojčano jačeg i mnogo bolje naoružanog neprijatelja. Bile su to borbe u kojima neprijatelj nije više imao što izgubiti jer je već bio osuđen na smrt. Bile su to po zlu najčuvenije jedinice: »Crna legija«, »Kozačka divizija«, »Plava divizija«, ustaše koji su okrvavili ruke narodnom krvlju, domobrani koji se nisu odazvali na Titov poziv za predaju jer se ni u čemu više nisu razlikovali od ustaša. Za brigadu nije bilo nikakvo iznenađenje što

takav sastav dan i noć napada, po dva-tri puta na dan juriša na čvrstu obranu brigade. U tim jurišima su ginuli, ali drugog izlaza nisu imali, nego da razbiju virovitički mostobran i da se spoje sa snagama sa srijemskog fronta, čime bi osigurali i snage u Mađarskoj. I tako bi svи izginuli pa se nisu predavalni ni tada kada su bili u bezizlaznom položaju. Nije to bio visoki borbeni moral, već više saznanje da za njih nema milosti. Previše su grijeha imali na sebi. Zato su se i plašili smrti jer su sami donosili smrt drugima, čega se, razumije se, nisu stidjeli. A poneki, koji je tu živ uhvaćen, nije nalikovao na čovjeka. Po svojim kretnjama, po izražaju lica odavao je maltene luđaka. Uostalom, više se nitko iz brigade nije trudio da ih hvata žive. Sva okrutnost rata kao da se slila tu u kalinovačkoj bitki.

Posljednjeg dana ratne 1944. godine ustaše su se, pod sjajem mjesecine, prikrali kroz šumu i iznenada napali Prvu četu Prvog bataljona. Potisnuli su je oko 300 metara, čime je bio ugrožen položaj čitavog bataljona, pa i brigade. Cijeli dan vodila se borba. Neprijatelj je tukao položaje iz teških oruđa i minobacača držeći pri tom nekoliko dominantnih brežuljaka koje je zauzeo u noćnom napadu. Ti brežuljci ne bi predstavljali odlučujuće taktičke pozicije da neprijatelju nisu omogućavali da doveliči pojačanja korištenjem mrtvih uglova koje su stvarali za jedinice brigade. Neprijatelj je takve snage i privukao, što je komplikiralo situaciju u borbama za Čeremušinske vinograde. U tim borbama poginuo je i Josip Škvorc, komandir Druge čete Trećeg bataljona. U istom bataljonu nalazila se i njegova sestra Ljubica. Prije četiri mjeseca bila je poslala majci pismo:

»Draga mama,

Ti si nas svoje troje djece dala u Narodnooslobodilačku vojsku da se borimo za svoj narod, za bolju budućnost...

Majko, Tvoj mlađi sin i moj brat ljubimac Ignjac bio je sa mnom, u četi. Bio je sa mnom u borbi i kada se naša brigada nalazila u Zagorju. Teške su tamo bile borbe. Tanad je sipala kao kiša i na tvog sina Ignjaca i on je tamo bio ranjen. Izvukla sam ga, uz pomoć jedne drugarice, iz borbe. Bolničarke su ga previle. Put do bolnice bio je dug i težak i on je na tom putu umro. Dao je svoj mladi život za narod. Znam, mama, prolit ćeš mnogo suza. Srce će ti se zgrčiti. Ni meni nije lakše.

Majko draga, ostali smo ti u istoj brigadi ja i tvoj stariji sin Josip.

Volimo te i pozdravljamo, draga naša majko, vjerujući da ćemo se uskoro vidjeti, narazgovarati...« Josip nije dočekao slobodu i priliku da se pozdravi s majkom. Ostao je u Čeremušinskim vinogradima. Kao komandir i borac.

Prvog siječnja udarna brigada »Braće Radić«, iscrpljena u petnaestodnevnim borbama, zaposjela je nove položaje. Vjetar je zavijao i nosio snijeg i ledenu kišu u rovove. Tako je brigada provela noć i slijedeći dan u kojem su 1. kozačka divizija i puk 1. ustaške divizije krenuli sa svojih položaja prema Virovitici. Uoči napada na sam grad, oslonac mostobrana, neprijatelj je zauzeo Zidine i Golo Brdo, objekte udaljene svega četiri kilometra od Virovitice. Tako je napadač sebi osigurao desni bok, dok se njegova glavnina nalazila u Špišić-Bukovici. Pred čerkesko-

ustaškim snagama naše su se relativno male snage pripadnika Crvene armije. Zbog toga su jedinice Desetog korpusa, iako iscrpljene i prorijeđene u višednevnim borbama, u noći napale neprijateljske položaje s kojih je on osiguravao glavni pravac udara na Viroviticu.

Brigada je dobila zadatak da napadne neprijatelja na Zidinama, iznad same Špišić-Bukovice, i da zaposjedne te dominantne položaje. Zadatak je izvršen nakon kraće borbe. I ostale jedinice korpusa uspješno su izvršile noćni zadatak izbacivši neprijatelja s položaja zaposjednutih četiri kilometra pred Viroviticom.

Izgubivši položaje na desnom krilu, s kojih je osiguravao prodror u Viroviticu, neprijatelj je izgubio i u tempu, izgubio je ofenzivni duh pa je zbog toga postepeno prelazio u protunapad kako bi povratio prošle noći izgubljene položaje i osigurao zaleđe i bokove u vrijeme razbijanja virovitičkog mostobrana. I u rano jutro 3. siječnja on pokušava protjerati borce brigade s tek oslovojenih položaja. Izvršio je i jaku artiljerijsku pripremu, a zatim je u gustim redovima krenuo u napad na Zidine. Razvila se žestoka borba s ustašama i Čerkezima koja je trajala puna dva sata. Na kraju je neprijatelj odbijen. U noćnom bijegu napustio je i Špišić-Bukovicu ostavljajući veliki broj poginulih i teško ranjenih. Poslijepodne brigada se spustila u samo mjesto. Time je čvrsta odluka neprijatelja da zauzme Viroviticu bila osuđena. Bok jedinica Crvene armije, koje su napadale Budimpeštu, ostao je osiguran, a »Kubanski puk« Čerkeza potpuno je razbijen.

Nagli preokret borbene situacije u korist jedinica NOV prisilio je glavne neprijateljske snage da se povuku iz Špišić-Bukovice, što su i učinile prema Pitomači. Bilo je jasno da je virovitički mostobran sačuvan. Ali borbe nisu prestajale. Vodile su se i dalje, i to na Bilogori i u Podravini, najtočnije — s promjenljivom srećom. No, inicijativu su, uglavnom, držale snage NOVJ.

PODVIZI JANKA JUTRIŠE

Prvih dana 1945. godine na položajima ispred Špišić-Bukovice borci i rukovodioci brigade »Braće Radić« dobili su kratku, tužnu vijest o smrti njihova suborca, znanog druga.

»Prvi bataljon Zagorskog partizanskog odreda držao je položaje kod Sveta Tri Kralja. Janko Jutriša nalazio se u bunkeru. Jednog momenta se digao i bio je pogoden neprijateljskim metkom u trbuš. Odmah je izvučen iz rova i prenesen na Strmec, gdje je umro 20. prosinca.

U podzemnom bunkeru, u šumi iznad Tomaševca, Janko je olovkom pisao pismo. Posljednjom snagom, isprekidano. Javljao se majci i drugovima iz brigade »Braće Radić«. Komesaru odreda predao je svoj prsten, sat i maramicu, zamolivši ga neka to preda i izruči posljednji pozdrav njegovoj majci Amaliji, neka pozdravi njegove ratne druge iz odreda i brigade.

Prije nego što je otišao u partizane, Janko Jutriša bio je šofer velikog župana Prebega. Uživao je

njegovo puno povjerenje. Poznavali su ga gotovo svi ustaški doglavnici, satnici, nadsatnici. Često je vozio i nadsatnika Petranovića, načelnika Pavelićeva ustaškog stana. Tako je bilo i tada kad je Janko vozio tri udarnika i — nadsatnika Petranovića. Kad su se približili središtu Zagreba, nadsatnik reče:

—Gospodo, ja sada moram na Zrinjevac, imam tamo neki posao.

Nitko ga nije pitao po kakvom poslu ide. Uostalom, veoma je često odlazio na Zrinjevac službeno. Kad je izlazio iz auta, Podboj mu reče:

—Gospodine nadsatniče, molim vas, mi treba da idemo u Podsused, jer će doći veliki župan Prebeg. On tamo gradi vilu i s njim smo se dogovorili da se nađemo. Ako nemate ništa protiv, izvolite i vi s nama i vas će to zanimati da pođete s nama pola sata.

Petranović se ubrzo vratio. Ušao je u automobil. Janko je upalio motor i krenuo preko Gajeve u llicu, prema Črnomercu. Na mitnici ustaše su zaustavili auto. Kako su u kolima vidjeli nadsatnika Petranovića, kojeg su dobro poznavali, pozdravili su ga ustaškim pozdravom i ništa nisu pitali. »Packard« je grabio prema Podsusedu. Pred samom brkljom u Podsusedu Joža Štimac (imao je tanak glas) okrenuo se Petranoviću s uperenim revolverom:

—Ruke uvis, nadsatniče. Mi smo narodna vojska!...

Petranović se trgnuo i krenuo desnom rukom kao da će izvaditi pištolj. Međutim, Podboj mu je zadržao ruku i rekao:

—Ne mrdaj, gotov si!

Nadsatnik je pozelenio.

Auto je prošao Podsused prema zaprešićkom mostu. Oko 200 metara pred mostom Štimac reče Janku:

— Stani, Janko, ovdje ćemo sići.

Janko zaustavi auto i sva četvorica iziđu i upute se u šumu. Kad su ušli dublje u šumu, naredili su Petranoviću da sjedne. Odmah uza nj sjeli su Janko i Podboj, a nasuprot Štimac pružajući mu nalivpero i papir:

— Sada ćeš napisati pismo svojoj ženi — onako kako ti mi izdiktiramo — reče mu Štimac.

Nadsatnik poslušno kimnu.

Pismo je bilo ispisano najpogrdnjim izrazima za ličnost Pavelića i njegovih doglavnika, a završavalo se riječima: »Otišao sam u partizane, jer nisam više htio i mogao gledati svinjarije Pavelića i njegove okoline.«

Kada je Petranović završio pismo, tri udarnika saopćila su mu odluku narodnog suda kojoj je zbog zlodjela osuđen — na smrt.

Presuda je bila izvršena. Tijelo ustaškog krvnika bilo je zakopano. Tri udarnika sjela su u auto i vratila se u Zagreb.

Stigavši u grad, bacili su pismo u poštanski sandučić. Još istoga dana njegova žena dobila je pismo i, razumljivo, nije mogla shvatiti kako se to Dane odlučio da ide u partizane. Zato je pismo odnijela na ustašku nadzornu službu. Tamo su ustaški agenti smjesta zaključili da je posrijedi otmica.

Svježe listopadno popodne. Sirene tek što su objavile kraj jedne od čestih uzbuna. Pred artiljerijskim zavodom u Topličkoj ulici zaustavio se crni »Packard«. Raspoznavši oznaku na automobilu (pripadala je ministarstvu oružanih snaga), stražar otvorio vrata i oštro pozdravi. Iz radionice dva domobrana iznosila su pakete i trpala ih u auto. Stražar nije ništa ni pitao. Nije se ni usudio jer kad su prišli automobilu, propisno su pozdravili. Vjerojatno je unutra, mislio je, visoki vojni funkcijer.

Poslije nekoliko minuta »Packard« je napustio artiljerijski zavod izgubivši se na ulicama grada. Već poslije nekoliko dana isti automobil istovario je u Desniču paket s oružjem i municijom za zagorske partizane.

Janko je radio i djelovao po principu — udariti tamo gdje se neprijatelj najmanje nada. Zato je većinu svojih akcija izvodio usred bijela dana kada su vreva i gužva bile najveće, na mjestima gdje se, prema ocjeni ustaša, nitko neće usudititi da čini nešto nedopušteno.

Uspješno hvatanje Petranovića ponukalo je grupu Janka Jutriše da poduzme još jednu sličnu akciju. Odluka je pala na generala Begića.

Točno u 8 sati ujutro »Packard« je stao pred vratima stana ministra oružanih snaga viteza Begića, u Petrovoj ulici. Pred vratima je stajao stražar. Trojica iz automobila uputila su se u stražaru. »Pozvani smo da dođemo gospodinu ministru.« Stražar je kimnuo. Zvono je zazvonilo ali se nitko nije javio. Trojica su pošla hodnikom i susrela dvije žene. Još su jednom pokucali na Begićeva vrata. Nitko se nije javio. Jedna od žena dobacila je: »Pa gospodin vitez nije kod

kuće.« Drugovi su se tobože iznenadili. »Kako to, pa naručio nas je. Nema druge, pričekat ćemo ga.«

Kada su se žene razišle, Liv Crnić otvorio je torbu, izvadio alat i na silu otvorio vrata. »Kada smo ušli unutra, imali smo što vidjeti«, sjeća se Podboj. »Suhu staro cvijeće po sobi, prazne boce piva, opušci, pepeljare. Sve je bilo razbacano. U drugoj sobi — slično. U desnom kutu vitrina puna oružja. Bila su tu dva šmajsera. Na jednom smo pročitali: »Ministru oružanih snaga NDH Vilku Begiću — Führer.« Bilo je još pet pištolja. Sve smo to složili na hrpu i zamotali. Otvorili smo sve ladice. Našli smo mnogo odlikovanja, među kojima i ona što ih je vitez Begić dobio od Hitlera, Horthyja, Mussolinija, Pavelića. Sve smo to pokupili i izašli.«

Sutradan su doznali kako je Begić toga dana slučajno bio pozvan k Paveliću na sjednicu vlade. Trud, smjelost i rizik nisu donijeli rezultate. Ali je zato događaj odjeknuo kao bomba u redovima ustaških glavešina. I poslije te akcije na Begića ustaše su postali mnogo oprezniji. Pokušaj hvatanja ustaškog funkcionera Horvatina završio je obostranom pucnjavom, ali bez posljedica.

Uskoro nakon toga Draškovićevom ulicom opet je jurio crni »Packard«. Plavokosi vozač, koji je upravljaо kolima, malo prije je sam otvorio paljbu na agenta što ga je slijedio. Krug neprijatelja sve se više sužavao oko Jutriše i drugova. »Potkraj listopada 1943. godine u Zagrebu se više nije moglo ostati« — kaže Podboj. »Bili smo otkriveni.«

Joža Štimac podrobnije obrazlaže položaj grupe u Zagrebu u listopadu 1943:

»Možda je naš plan akcija bio malo komplikiran, tako da je onoga dana za koji je bila zamišljena naša najveća akcija, tj. likvidiranje ministra oružanih snaga, došlo do velikih komplikacija pa je došao u pitanje i opstanak ne samo naše već i mnogih drugih grupa. Zbog toga smo predvečer donijeli odluku da Janko definitivno napusti Zagreb jer je već bio veoma kompromitiran kod ustaša. U šest sati toga dana provedena su hapšenja u ministarstvu oružanih snaga, u Jankovoj obitelji i među znancima. Tako je on napustio svoj crni »Packard« pred gostionicom »Ivić«, i to bez ikakva nadzora. zajedno s nama pošao je prema Kustošiji, Habuku Prici, gdje smo održavali sastanke. Jutriša je definitivno napustio Zagreb i prešao u redove jedinica.«

»Kad smo ušli u sastav bataljona,« sjeća se Podboj, »prišao sam komandantu bataljona i pozdravio ga lijevom pesnicom. Međutim, komandant mi je rekao: »Druže komandiru, mi ovdje pozdravljamo sve desnom rukom.« Nasmijali smo se i kasnije je sve bilo u redu.«

Kao i većina zagorskih sela, i selo Martiša Ves razbacano je po brežuljcima, s nešto zbijenih kuća oko ceste. Mala seoska kućica stoji nešto podalje, a nad nju se nadnijela krošnja. Tu je rođen Janko Jutriša. Nekada je u njoj vladala živost. Dolazili su prvi partizani, sakrivali se. Održavali su vezu. Ali otkad su oca Janka Jutriše objesili ustaše, i živost u kući polako se počela gasiti. A kada je poginuo i Jankov brat Mijo, u nju se uvukla tuga. U kući je ostala samo majka Amalija. Tu i tamo bi izlazila, ali bi se brzo vraćala u sobicu noseći se svojim tužnim

mislima. Pokatkad bi joj se vraćala iskrica života — kada bi joj donosili vijest o Janku.

Možda je tih zimskih dana 1944. godine razmišljala o vijesti koju je primila prije godinu dana. Možda je proživiljavala prizor iz Stambolića kada je Zagorski odred napala ustaška posada iz Zlatara, potpomognuta sa još četiri tenka. Tenkove je dočekao Janko sa četom hrabrih boraca i benzinskim bocama. A kad su se ustaše približili, partizani su pošli na juriš. Možda je zamišljala svojega Janka kako baca benzinsku bocu na tenk i kako se ustaše povlače.

Ili je, pak, zamišljala partijski sastanak o kojima su joj borci pričali i na kojima je njezin Janko upućivao svoje drugove kako će izvršiti zadatak, o tome kako će se neprijatelj najlakše izmamiti iz garnizona u najpovoljnije vrijeme da bi naišao na partizansku zasjedu. Možda je vidjela svojega Janka kako presvučen ulazi u selo i gradove pune neprijateljskih vojnika. Vidjela ga je kako obilazi Pušću, Veliko Trgovište, Klanjec, Dubravu, dolinu Sutle, Jakovlje...

Sigurno je starica proživjela čas u kojem je Janko na cesti prema Pregradi u automobilu drsko prelazio pored samih njemačkih straža.

Nije mogla, a da ne razmišlja i o svojem sinu kako u borbi kod Pušće Bistre sa čistine i ispred gestapovskih položaja izvlači dva ranjena druga.

Vidjela ga je u zaplijenjenom neprijateljskom tenku. Zatim kako ga partizani dižu na ruke, bacaju u zrak, kličući: »Živio naš Jankić.«

Kada je Okružni komitet KPH za Krapinu trebao novu štampariju, obratio se, u ljeto 1943, njezinu sinu Janku. Bila je sretna kad je čula da je Janko usred bijela dana i između ustaških agenata, s grupom svojih udarnika i s lažnim ispravama iznio iz ministarstva propagande »geštetnere« i ciklostile. Sve je to donio u Zagorje.

Eto, tih pojedinosti prisjetila se i brigada žaleći u najteže ratno vrijeme jednog svog hrabrog, dragog druga i borca. Ali vremena za oplakivanje poginulih, makar bili i tako izuzetno hrabri kao što je bio Janko Jutriša, nije bilo. Čekali su je Podravina, Kalnik, Jutrišino Zagorje.

IZVOD IZ BOJNE RELACIJE ZA SIJEČANJ 1945.

Petog siječnja brigada je dobila naređenje od štaba divizije da krene u Turnašicu. Izvršila je taj marš. Slijedećih dana neprijatelj iz Pitomače izviđao je položaje. Došlo je i do sukoba. Bio je to znak da se priprema za jači napad.

Brigada se nalazila na osiguranju prema Kloštru. S tih položaja pripremala se za napad na Pitomaču. Ali 8. siječnja po mraku ustaše su napadali položaje brigade na Vargičevom Brežku. Taj napad je odbijen. Poslije te borbe brigada je krenula, u sastavu divizije, prema Bjelovaru. U bojnoj relaciji brigade za siječanj 1945. godine piše o tome:

»Nakon neuspjelog napada jedinica divizije na neprijatelja u Pitomači, na dan 8. ovog mjeseca, naša

brigada, koja je u vrijeme napada bila u zasjedi, dobila je zadatak da se prebaci na prostor Stare i Nove Rače kako bi dijelom snaga zatvorila pravce od Bjelovara, a ostale snage odmarala i sređivala.

Nakon jednodnevnog odmora primijećena je koncentracija »Hrvatske udarne divizije« u Bjelovaru te grupiranje neprijateljskih snaga na široj prostoriji Kutina—Garešnica. Zatim su primijećeni prvi pokreti iz Bjelovara prema Severinu i Garešnici. U vezi s razvojem situacije naša brigada dobila je zadatak da se razmjesti u širem rajonu Velike Peratovice.

Dvije pukovnije iz »Hrvatske udarne divizije« nadirale su komunikacijom prema Velikoj Pisanici. U isto vrijeme 1. kozačka divizija (1. donski i 4. kubanski puk i 69. samostalni divizion) nadirala je od Garešnice prema Đurđevcu kako bi se spojile sa snagama iz Bjelovara ...«

Iz bojne relacije vidi se kako je situacija bila teška i za brigadu »Braće Radić« koja je zaposjela položaje na prostoru Grubišnog Polja. Jugozapadno od brigade, u samom Grubišnom Polju, nalazila se Osamnaesta udarna brigada, a sjeverozapadno, na prostoru Gornje Kovačice, brigada »Matija Gubec«. Budući da je neprijatelj glavnim snagama nadirao na pravcu položaja brigade »Braće Radić«, brigada »Matija Gubec« pomaknuta je na prostoru Zrinska—Mali Grđevac.

Jakim pješadijskim i artiljerijskim dijelovima neprijatelj je zaposjeo zapadni dio Velike Barne. Dijelovi 4. kubanskog puka zaposjeli su Gornju Kovačicu. U takvoj situaciji brigada je dobila zadatak da zaposjedne istočni dio Velike Barne kako bi se povezala s brigadom »Matija Gubec« u Velikom

Grđevcu i sa Osamnaestom udarnom brigadom u Grubišnom Polju.

Zemljište po kojem se manevriralo bilo je i s jedne i s druge strane talasasto, ponegdje šumovito, a time veoma pogodno za prikrivene pokrete. Moral boraca bio je dobar, iako su jedinice bile premorene zbog svakodnevnih pokreta, marševa i borbi.

Moral kod neprijateljskih vojnika, sudeći po izvještajima obavještajaca i po držanju u borbi, također je bio dosta dobar.

I jedna i druga strana bile su dobro naoružane.

Sve zapovijedi jedinica brigade za tu borbu izdane su usmeno i telefonski; sve na terenu.

Nakon rasporeda na položajima jedinice su se, u duhu zapovijedi, počele utvrđivati. Borba je počela 13. siječnja u osam sati. Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu probije linije brigade, ali su svi njegovi napori bili uzaludni, svi napadi odbijeni uz teške gubitke.

Sutradan je neprijatelj nakon kratke i žestoke borbe odbacio jedinice Osamnaeste udarne brigade koje su držale Grubišno Polje, pa je brigada »Braće Radić« dovedena u težak položaj. Morala se povući i zaposjeti položaje za obranu na Velikobaranjskim vinogradima.

Neprijateljski bataljon napao je 15. siječnja položaje brigade iz pravca Grđevca. Nakon četverosatne borbe napad je odbijen, a napadač se morao povući, pa su se jedinice vratile na prijašnje položaje.

Nakon povoljno završene borbe u Malom Grđevcu brigada je dobila zadatak da u suradnji s

brigadom »Pavlek Miškina« napadne na neprijatelja u Velikoj Barni. Tu je sudjelovala napadajući neprijatelja s boka. Međutim on je brzo prebacio 4. kubanski puk u Veliku Barnu. Pošto je u Velikoj Barni brojčano i u oružju bio znatno nadmoćniji, napad nije uspio i brigada se povukla na prijašnje položaje. U toku naredne noći poduzet je opći napad na Malu Barnu u kojem su sudjelovali jedan bataljon brigade, cijela brigada »Pavlek Miškina« i dva bataljona Osamnaeste brigade. Ali zbog slabe povezanosti jedinica na više pravaca napadači su se u zoru povukli na polazne položaje. Ipak, izložen stalnom pritisku, neprijatelj se 18. siječnja povukao prema Velikom Grđevcu i Pavlovcu. Brigada je u tim višednevnim borbama nanijela neprijatelju znatne gubitke: 52 ubijena, 101 ranjeni. Gubici brigade: 12 poginulih i 27 ranjenih.

U navedenoj bojnoj relaciji ističe se da su se u tim borbama hrabrošću i umješnošću u rukovođenju jedinicama istakli komandant Prvog bataljona Lovro Sušić te Božo Milinković.

Brigada je 19. siječnja pošla u napad na neprijatelja u Velikoj Barni. Ustaše su se pod jakim pritiskom počeli povlačiti prema Velikom Grđevcu. Brigada je nastavila pokrete prema Velikoj Jasenovači. Slijedećeg dana već se nalazila u selu Grabovcu, a do kraja siječnja dan i noć se borila s neprijateljem.

DOBRODOŠLICA MLADIM DRUGOVIMA

Da bi odbacila snage NOVJ i Crvene armije s desne obale Drave — iz rajona Virovitice, Donjeg Miholjca i Valpova — njemačka komanda počela je na početku veljače prikupljati jače snage kako bi prešla u napad na cijelom frontu mostobrana. Poslije toga, računala je, mogla bi u suradnji s grupom »E« početi planiranu protuofenzivu u Mađarskoj. Cilj joj je bio da znatno skrati front u Panoniji i čvrsto ga poveže s istaknutim lijevim krilom grupe armije »E« koja je bila angažirana na jugoslavenskom ratištu.

Šestoga veljače jake njemačko-ustaške snage na cijelom frontu mostobrana prešle su u napad. U teškim borbama zauzele su Feričance, Mikleuš, Voćin i Podravsku Slatinu, a na pravcu od Bjelovara prema Virovitici — Turske Grobove i Siječicu. Da bi se izbjeglo krajnje i odsudno angažiranje u frontovskim borbama snaga NOVJ i to sa znatno nadmoćnjim i tehnički opremljenim neprijateljem, štab Treće armije, u suglasnosti s Vrhovnim štabom, donio je odluku da se Šesnaesta, Trideset šesta i Pedeset prva divizija (vojvodanske) prebace preko Drave u Mađarsku, a Šesti (slavonski) i Deseti (zagrebački) korpus — u neprijateljsku pozadinu.

Budući da je 6. veljače neprijatelj zauzeo i selo Gornju Kovačicu, koncentrirajući u njoj veoma jake snage, očekivalo se da će težište napada usmjeriti u pravcu Zrinske i Malog Grđevca gdje se, nakon povlačenja s položaja u Gornjoj Kovačici utvrdila brigada »Braće Radić«. Sad su se njeni glavni obrambeni položaji nalazili u jugozapadnom dijelu Zrinske i u Malom Grđevcu. Zadatak brigade bio je

da zatvara neprijateljske pravce nadiranja od Velike Pisanice i Velikog Grđevca. Na tim položajima brigada je izradila solidne utvrde od priručnog materijala. U isto vrijeme neprijatelj se utvrdio na polaznim.

Prostor ikoji je razdvajao borce brigade od neprijateljskih snaga bio je valovit, na nekim mjestima i pošumljen. Istina, obrambeni položaji brigade donekle su dominirali neprijateljskim položajima i bili su prilično pogodni za obranu.

Sedmoga veljače ujutro neprijatelj je počeo napad iz Velike Pisanice na predstraže brigade. Sutradan je ponovo krenuo u napad iz pravca Velike Pisanice i poslije desetosatne borbe izbacio Drugi bataljon s položaja u Grđevačkoj šumi. Međutim, u dva uzastopna protujuriša Prvog i Drugog bataljona neprijatelj je odbačen na polazne položaje, ali se pred noć uspio zabit u položaje Drugog bataljona i doći do crkve u Malom Grđevcu. Snažnim protujurišem jedinica brigade odbijen je i vraćen na polazne položaje. Istoga dana, poslije jače artiljerijske i minobacačke vatre, počeo je napad na Kovačicu i Zrinjsku. Poslije teških borbi za Bubanj i sjeverozapadni dio Zrinske zaobilaznim putem zašao je za leđa jedinicama brigade na prihvatnim položajima i tako ovladao šumom Gornjom Kovačicom. Sat kasnije Prvi i Drugi bataljon idu u protunapad da povrate izgubljene položaje. U ponovnom napadu bataljoni su odbijeni i odbačeni na glavne položaje. Pritisak je rastao sa svih strana. Pred noć neprijatelj se probio šumom do crkve u Malom Grđevcu. Unakrsnom vatrom i nepokolebljivim držanjem boraca na položaji-ma taj je prodor

lokaliziran. Treća četa Drugog bataljona u silovitom jurišu odbacila je neprijatelja, pa ponovni pokušaj da prodre u Mali Grđevac opet nije uspio, a i toga puta iza njega su ostali krvavi tragovi.

Bili su to dani defenzivnih borbi u kojima je brigada obranila svoje glavne položaje i pokazala svoju borbenu sposobnost i moralnu čvrstinu. U tim borbama neprijatelj je imao 50 poginulih i 150 ranjenih. Gubici brigade: 6 mrtvih i 4 ranjena. Među poginulima bio je zamjenik komandanta bataljona poručnik Uroš Platiša koji je držanjem u borbi, umješnošću u komandiranju i odnosom prema borcu bio primjer.

Moral jedinica brigade unatoč izuzetno lošem vremenu, nezapamćenoj zimi i nadčovječanskim naporima bio je na zavidnoj visini. Popuna municijom bila je redovita, što se ne može reći i za neprijatelja, osobito kad je riječ o artiljerijskoj municiji.

Dvanaestoga veljače neprijatelj je poduzeo akciju prema Daruvaru, ali je napad odbijen. Slijedećeg dana brigada je smijenila dijelove Četrdesete divizije s položaja Bastaje—Škodilovac. Tu je brigada šest dana vodila borbu, a potom se povukla na Vrani Kamen. S tih položaja prebačena je na Bilogoru gdje je potkraj veljače razvila jaku aktivnost, naročito na jugoistočnim padinama Bilogore i u širem rajonu Bjelovara. Sve su to bile borbe najuže vezane za plan Nijemaca da osvoje virovitički mostobran. Nakon dvomjesečnih borbi za očuvanje virovitičkog mostobrana, u kojima su vezane značajne neprijateljske snage, brigada se povukla s ostalim jedinicama Desetog korpusa u Moslavinu i razmjestila se na cesti Bjelovar—Čazma.

Ostale jedinice divizije također su zatvorile pravce Bjelovar—Čazma, Bjelovar—Berek, sve na desetak do 15 kilometara od grada. Bio je to razlog da neprijatelj 8. ožujka izade iz grada i napadne položaje jedinica divizije, i to sa tri pravca.

Pred snažnim naletom ustaša jedinice divizije prebacile su se na nove položaje. Brigada se povlačila samo dijelom snaga, a glavninom je izvršila protunapad. U toku noći brigada je odbila neprijateljski napad i od Kutine.

Napadi i protunapadi nisu prestajali sve do pred kraj marta. Najčešće borbe, i to dan i noć vođene su zapravo na području od Bjelovara do Moslavačke gore. Naročito jaki okršaji bili su na komunikaciji: Bjelovar—Čazma i na istočnim padinama Moslavačke gore.

Posljednjeg dana ožujka brigada je trebala napasti Gornji Draganac u kojem su se nalazile ustaško-domobranske jedinice jačine ojačanog pješadijskog puka.

U susjednom uporištu Vogovini također su se nalazile snage ojačanog ustaško-domobranskog puka. Brigada je sa dva bataljona zauzela obrambene položaje između ta dva uporišta, a svojim prvim bataljonom napala je na Vogovinu.

Neprijatelj je iz Vogovine davao jak otpor. Borba se vodila za svaku kuću. U toku noći potisnut je sa sjeveroistočnog dijela. U zoru bataljon se povukao u sastav brigade. Čim se povukao neprijatelj je iz Vogovine i Bojane snažno napao položaje čitave brigade. Ne štedeći ljudstvo, poduzimao je juriš za

jurišem. Na kraju brigada se povukla na nove položaje.

Slijedećeg dana u brigadu su stigli novi borci koji su tek bili završili najosnovniju vojnu obuku. S glazbom na čelu novi borci umarširali su u stroj. Bilo je lijepo vidjeti vesela i zadovoljna lica starih boraca kada su uz glasan drugarski pozdrav primili nove koji su, pored čvrste i odlučne volje da pomognu u uništenju okupatora i domaćih izdajnika, donijeli i nove puške i mitraljeze, sve u nadi da će ih uskoro iskušati. Odmah su raspoređeni po četama među očvrsle borce i prve noći otišli su na položaje s kojih su imali priliku da iskušaju i sebe i svoje oružje, da osjete snagu brigade.

JURIŠ NA SADOVU — U DNEVNIKU GENA JAKOBOVIĆA

U sklopu opće ofenzive Jugoslavenske armije za oslobođenje zemlje i zadataka divizije udarna brigada »Braće Radić« dobila je zadatak da krene u susret borcima srijemskog fronta. Prošla je kroz porušeni Voćin, poznat po teškim borbama koje su u njemu i oko njega vodile slavonske jedinice. Dolaskom u selo Čardije, blizu ceste Podravska Slatina —Našice, brigada je uputila jaču patrolu da uspostavi vezu s jedinicama Treće armije koje su tu držale položaje, na slatinskom području, prema otprilike šesto esesovaca. Bio je to dio snaga koje je neprijatelj nakon sloma u Osijeku formirao kao zaštitnicu i organizirao s njima obranu na mreži kalala

od Mikleuša prema Moslavini i Dravi. Tu obranu bilo je veoma teško probiti frontalnim napadom. Zapravo, bio je to dio one linije i onih položaja s kojih su se snage NOVJ, u toku dvomjesečnih borbi za obranu virovitičkog mostobrana, držale sve dok ih neprijatelj nije obišao s boka i prisilio ih na izvjesno povlačenje. Jedan od osnovnih zadatka brigade bio je da udari s boka kod Mikleuša i neprijatelja prisili na povlačenje, da ga uništi.

Borci brigade smjesta su krenuli grebenom prema selu Belincu. Predjel koji je brigadu razdvajao od neprijatelja bio je šumovit. Nastupanje brigade bilo je usmjereni na bok neprijateljskih snaga u Čaljugi, ali taj pokret nije ostao nezapažen pa je, čim je brigada izbila na polazni položaj, neprijatelj znatno ojačao svoje desno krilo baš u Čaljugi i Sadovi. Sutradan je otpočeo opći napad na komunikaciju Mikleuš—Podravska Slatina. Zadatak brigade bio je da izbaci neprijatelja iz Sadove da ovlada njenom okolicom i da se potom spusti na cestu koja vodi u Aleksandrovac i s te strane napadne neprijatelja u Mikleušu. U zoru, kada se svjetlost jedna probijala kroz sumaglicu, pred stroj Trećeg bataljona stigli su komandant i komesar brigade, majori Ivan Vulić i Ivan Bačun. U stroju su zapazili mnogo novih boraca, ali je svaki imao ručnu bombu. Mnogi će je u borbi za koju su se postrojili prvi put baciti. Komandant je podigao ruku prema Sadovi i progovorio:

— Zadatak vam je poznat. Nemam ništa posebno da kažem. Tamo su ustaše i gestapovci. Udrite po njima. Vjerujte u sebe i svoje oružje.

Bataljon je krenuo na zadatak. Sudeći po izražaju na licu, borci su se osjećali sigurni, vjerovali

su (u brz prođor u Sadovu. A kako i ne bi — neprijatelj se povlačio, bio je demoraliziran. U toku noći tukao je položaje brigade jakom minobacačkom vatrom. Vladalo je uvjerenje da će se ujutro povući iz mesta. I trebalo se samo požuriti dok još nije pobegao nekažnjen. Istina, isturenim promatračima nisu javljali da bilo ikakvoj promjeni, o povlačenju neprijatelja što je utjecalo na raspoloženje boraca.

— Druže komandante, neprijatelja čemo slistiti — govorio je komesar Treće čete Trećeg bataljona izražavajući misli i raspoloženje svojih boraca.

Komandant brigade udaljio se udesno gdje je bio postrojen Prvi bataljon. I s njim se zadržao veoma kratko. Zapovijed za napad izdao je i njemu usmeno, ukratko.

Dva bataljona brigade krenula su u streljačkom stroju prema Sadovi.

Zelena raketa, a odmah zatim snažno »hura« popraćeno eksplozijama ručnih granata, kao da su pojačali bijes ustaša i Nijemaca koji su kao jedan otvorili puščanu i mitraljesku vatru iz desetak zidanih bunkera.

Prvi bataljon je zaustavljen. Polijegali su po vlažnoj zemlji i borci dijelova Trećeg bataljona, ali većina nije stala. Prva četa Trećeg bataljona, s komandirom Boltom Hirjanićem na čelu, otvorila je prolaz Trećem bataljonu koji se uklinio u istočni dio mesta. Bataljon je pod borbom nastavio prođor čime je prodirao bočno.

Protunapad ustaša i gestapovaca nije uspio. Sa sjevernog kraja sela neprijatelj je tukao iz bunkera, i to jakom mitraljeskom vatrom. Komandir Bolta

pokušavao se privući jednom bunkeru i ubaciti bombu. Kada je bio nadomak ustaškom bunkeru, pogoden je rafalom iz mitraljeza. Pao je mrtav. Njegovu namjeru ostvario je komandir Druge čete Đuro Sabolić.

Prvi bataljon osvojio je nekoliko bunkera.

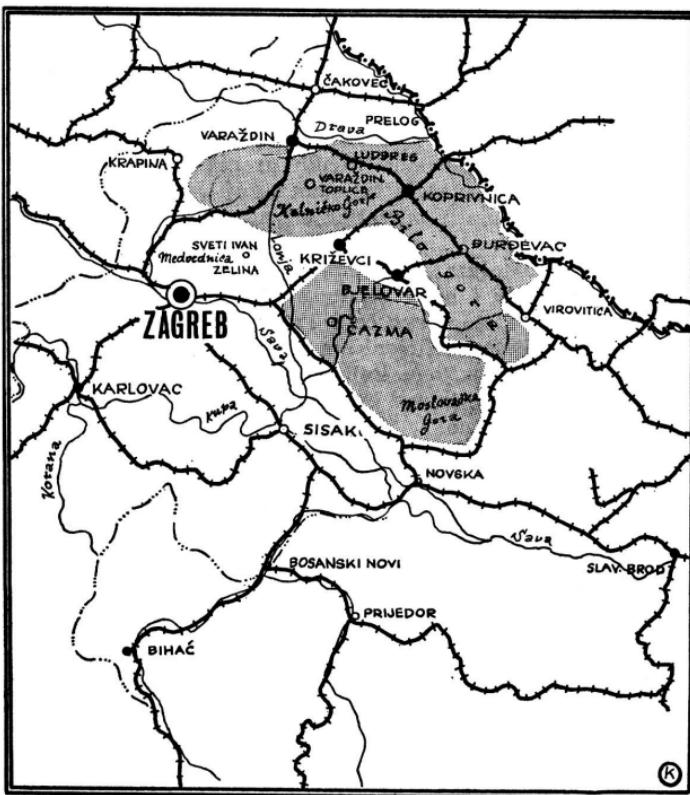
Prošla su već dva sata, a borba se nije stišavala. Ustaše su iz bacača neštedimice izbacivali mine. Komadi mina presijecali su žičane veze pa se veza između bataljona često prekidala.

Cestom kojom su bataljoni prodirali dizali su se stubovi od eksplozija granata i mina. Još se jedni ne bi ni slegli, a kraj njih bi se dizali novi. Stari borac Geno Jakobović bio je u centru zbivanja pod Sadovom i u svoj je dnevnik zapisao i ovo:

»Vojnik Druge čete Prvog bataljona Marijan Frković došao je u našu brigadu potkraj prošlog mjeseca. Stigao je iz dopunskog bataljona. Mlad je. Borbe za Sadovu bile su njegovo prvo vatreno krštenje, prvi juriš. Prilikom napada nije osjećao nikakve nelagodnosti. Čak je bodrio svoje drugove: »Samo naprijed!« Približivši se bunkeru, bacio je u nj ručnu bombu, pa još jednu i osvojio bunker iz kojeg se nitko nije mogao izvući.

I Matija Bukovac, politički delegat iz Druge čete Prvog bataljona, pokazao je primjernu hrabrost u borbama za Sadovu. Istakao se još dok se bataljon nalazio na položajima izvan sela, jer se neprijatelj bio 'ukopao ispred prvihi kuća, na rubu šume. Neprijatelj je neprekidno obasipao naše položaje puščanom i mitraljeskom vatrom. Naročito nam je smetao jedan mitraljez. Odlučili smo da ga neutraliziramo. Iznenada

PODRUČJE DJELOVANJA BRIGADE

Teritorij iznad rijeke Save na kome je brigada vodili borbe.
Osjenčani dijelovi karte označavaju oslobođene područje
krajem 1943. godine.

je Druga četa pojurila na juriš. Nitko nije izostajao. Rukovodioci su i riječju i postupkom hrabrili borce. Tada se istakao delegat Matija Bukovac. Zaplijenio je onaj »naš« mitraljez jurišajući na čelu svojega voda. U osvojenom bunkeru osim mitraljeza, zatekao je i poginulog Nijemca. On ga je, sigurno, i pogodio ...«

Ponovljeni juriš na sjeverni dio sela, i unatoč našoj organiziranoj i koncentričnoj minobacačkoj vatri, nije uspio. Međutim, obilaznim manevrom u dvosatnoj borbi zauzeli smo i sjeverni dio sela Sadove — javio je štabu divizije komandant brigade Ivan Vulić.

Neprijateljski gubici u Sadovi bili su: 87 poginulih, 150 ranjenih i 3 zarobljena. Po broju zarobljenih vidi se kako su se borili, s kim je u toj borbi brigada imala posla. Tu je brigada zaplijenila: 2 mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 2 šmajsera itd.

Gubici brigade u napadu na Sadovu bili su: 11 mrtvih i 74 ranjena, mahom mladih, u borbi neočvrstih i neukih boraca.

Tek što se borba za Sadovu stišala, brigada je dobila novi zadatak: usiljenim maršem krenula je na glavnu podravsku komunikaciju da bi osigurala krila Sedamnaeste udarne brigade koja je napala Podravsku Slatinu.

SASTANCI KOMUNISTA PRED NAPAD NA PČELIĆ

Borba za Sadovu demantirala je logiku zaključivanja koju je nametala opća politička i vojna situacija. Neprijatelj na našem ratištu bio je u općem povlačenju, otpor je bio sve slabiji, događalo se da su pojedinci ili manje jedinice NOVJ zarobljavale čitave satnije, ali je Sadova, s druge strane, potvrdila staro vojničko pravilo da je u ratu uvijek potreban oprez, da treba uvijek biti spremna na iznenadjenje, na otpor dijela neprijatelja čak i kad mu u cjelini ide loše, kad mu je glavnina dotučena. Upravo takvi skokovi, prijelomi u držanju, promjene i iznenadne situacije dolazile su sve više do izražaja što su snage Jugoslavenske armije brže napredovale prema Zapadu. Bile su to grube lekcije, skupe pouke.

Zbog toga su i partijski sastanci bili sve češći. Prijašnjih mjeseci održavali su se pred borbu, nerijetko i poslije borbe, obuhvaćajući razdoblje i od petnaestak dana u kojemu je bilo više borbi. Ovog puta, u završnim borbama, bila je to obaveza prije svake i poslije svake borbe. Istina, sastanci su bili kratki i govorilo se najkonkretnije o borcima i njihovu držanju i izvršavanju borbenih zadataka. Cesto bi pomoćnici komesara četa, koji su bili i sekretari partijskih ćelija, održali sastanak na maršu, u hodu, ili za kraćih zastanaka.

Prije napada na Pčelić sastanci komunista održani su u svim jedinicama brigade. Na tim se sastancima se, kao prvo, analizirala borba za Sadovu. Poučeni iskustvom iz Sadove, komunisti su izveli zaključke da borce treba pripremiti za teže

okršaje. Uz to oni su svojim komandama predložili neka ih manje opterećuju puščanom i mitraljeskom municijom, već da ih naoružaju za borbu protiv neprijatelja u bunkerima i u kućama. Tražili su više eksploziva, više ručnih bombi, više mina za »john-bull« i za teški bacač, zatim više protutenkovskih mina jer se Pčelić nalazi na glavnoj komunikaciji Suho Polje—Virovitica, pa je moguće, čak i siguran susret s neprijateljskim tenkovima.

Brigada je Pčelić napadala južno od mjesta. A u samom mjestu nalazio se 4. kubanski »čerkeski« puk u jačini oko 1000 dobro naoružanih vojnika. Prostor koji je odvajao brigadu od samog mjesta i branilaca bio je šumovit i nepodesan za osmatranje. Neprijatelj se koristio rovovima koji su ostali još iz doba obrane virovitičkog mostobrana. Te rovove uredile su i ranije branile jedinice Crvene armije.

Noću između 21. i 22. travnja brigada je napala komunikaciju Suho Polje—Cabuna i u isto vrijeme smijenila Prvu brigadu Šesnaeste (vojvođanske) divizije koja se dotad nalazila na tim položajima. Protjeravši neprijatelja s položaja ispred Pčelica, brigada je po danu krenula u napad na Pčelić, ali on nije uspio. Jakom vatrom i borbom izbliza neprijatelj je zadržao položaje.

Iako je taj napad odbijen, on je znatno koristio borcima brigade koji su se na tom terenu našli prvi put. Upoznali su napadne pravce, širi teren, objekte i neprijateljske utvrde. Ubrzo je uslijedio još jedan napad. I on je bio nedovoljno energičan i organiziran na brzinu, pa su i njega »kubanci« odbili.

Naredne noći poduzet je nov napad. Računalo se da borci sada dobro poznaju teren i neprijateljske

utvrde, a noćni napadi brigade, za razliku od pokojeg dnevnog, gotovo su uvijek uspijevali.

Neprijatelj je, opet, bio ohrabren odbijanjem dva prethodna napada pa se bio dobro pripremio i za ovaj treći, noćni. Poslije trosatne borbe barci brigade povukli su se ma polazne položaje. Osjećali su da će Pčelić biti tvrđi i od Sadove.

Potkraj 23. travnja brigada je, sada uz pomoć brigade »Matija Gubec«, ponovo napadala Pčelić, Borcima je sada, očito, bilo dosta uzmicanja. Na signal za napad pojurili su kao jedan krčeći sebi put ručnim bombama. Rovovi ispred Pčelica padali su jedan za drugim. Ručnim bombama i eksplozivom rušene su kuće iz kojih je davan otpor. Za jedan sat žestoke borbe onaj isti neprijatelj koji je dva dana veoma žilavo odolijevao napadima bio je doslovno pregažen. U Pčelicu je imao 90 poginulih i 235 ranjenih Čerkeza i Nijemaca. Zarobljena su dva njemačka podoficira i četiri Čerkeza.

Gubici obje brigade bili su veliki: 31 poginuli i 115 ranjenih. U tim borbama, prilikom obilaska položaja, smrtno je pogoden i komandant Trideset druge divizije major Petar Biškup Veno. Uskoro je umro i proglašen za narodnog heroja.

O žestini borbi za Pčelić svjedoči i pojedinost o utrošku vatrenih sredstava. Tako je brigada utrošila 50.300 puščanih i mitraljeskih i 7050 šmajferskih metaka, zatim 560 ručnih bombi, 12 protutenkovskih i 54 mina za »john-bull«, 414 mina za teški bacač itd.

ŠVABO ČASTI BATALJON DORUČKOM

Čim je oslobođen Pčelić, brigada je učinila brz pokret prema Lončarici, Gakovu i Topolovcu kako bi neprijatelja sprječila da formira i utvrdi obranu na liniji Virovitica—Grubišno Polje—Zdenci—Hercigovac—Garešnica. Na tom maršu brigada je iz pokreta napala Mali Grđevac koji su branile dvije ustaške satnije. Nakon dva i pol sata borbe uporište je razbijeno. Neprijatelj je ostavio 25 poginulih, 40 ranjenih i 2 zarobljena vojnika.

Brigada je imala samo 4 ranjena.

Neprijatelj je, ipak, djelomično uspostavio obranu od Bubnja, preko Zrinske do Turskih grobova. Namjera mu je bila da zadrži daljnji nastup Jugoslavenske armije na tom pravcu i glavnini svojih trupa omogući pravodobno izvlačenje podravskom ravnicom. Brigadi je predstojao probor s te linije. Moral bonaca bio je veoma visok, ali su i borci i rukovodioci bili fizički premoreni zbog stalnih borbi i pokreta. Posljednjih sedam dana uopće se nisu odmarali. Tu i tamo spavalо bi se u hodу, na maršu s položaja na položaj. Ali znali su da ni neprijatelj nije spavao i da mu ne treba ostaviti vremena da spava. To kao da je još više (mobiliziralo posljednje fizičke snage boraca. Ipak, u tome je neprijatelj imao izvjesnu prednost. Na određenim mjestima dočekivao je borce svježim snagama, zapravo posljednjim rezervama koje su mu pristizale od Zagreba.

Udarnu brigadu »Braće Radić« prepostavljeni su ubrajali u veoma pokretne i lakin naoružanjem dobro naoružane jedinice. Bez sumnje, bila je to

istina. Uz to su njeni borci i rukovodioci poznavali svaku šumicu, svaki brežuljak na Bilogori, u Prigorju, na Kalniku, u neprijateljskoj pozadini. Odatle su bili rodom, tu su mjesecima ratovali. Zbog toga je brigada i dobila zadatak da se šumom probije preko Bogaza i Turskih grobova — prema Šandrovcu i Pupelicu.

Već 27. travnja susreće se sa Čerkezima i u naletu ih razbija. Zatim goni neprijatelja u stopu i 1. svibnja izbija na sjeverni dio sela Šandrovac. S tih položaja, po zadatku štaba divizije, kreće masivom Bilogore u napad na cestu Šandrovac—Paunovac. Cestu su držali Nijemci, ustaše i Čerkezi. Bila je to zapravo linija neprijateljske obrane koju je on pripremio još prije povlačenja. U napad su krenula dva bataljona, a počeo je pred noć, iz pokreta. Oba bataljona uspjela su u početnom napadu, ali je neprijatelj izvršio protunapad i odbacio Drugi bataljon s Koštajnika. Potpomognut jedinicama Četvrte udarne brigade, bataljon poslije dva uzastopna napada uspijeva vratiti izgubljene položaje. Prilikom ponovnog zauzimanja rovova na Kostajniku došlo je do panike među ustašama, Nijemcima i Čerkezima. Ta panika stajala ih je 168 poginulih i 242 ranjena i zarobljena vojnika. Dotadašnji branioci linija Šandrovac—Paunovac, koji su uspjeli da se živi izvuku, rastrčali su se na sve strane, uglavnom k jedinicama brigade, zaboravljajući u panici na svoj garnizon u Bjelovaru. A možda ih je i vatra s te strane još više zbunila pa se nisu usudili da bježe u tom pravcu.

»Rano ujutro«, zapisao je o toj borbi u svom dnevniku Adolf Dončević, pomoćnik komesara

Trećeg bataljona udarne brigade »Braće Radić«, »čujemo tandrkanje kola i topot konja. »Nisu naši« — čuje se šapat drugova. Mi smo, međutim, spremni na sve eventualnosti. »Šta se to sada čuje«, opet se pitaju pojedinci začuđenih pogleda. Tandrkanje se pojačalo i već čujemo zvižduk melodije neke šapske pjesme. »To je sigurno Švaba; bit će cirkusa« — mislim ja. Tandrkanje i topot sve su bliži. Kroz jutarnju sumaglicu već se nazire silueta Švabe koji tjera konja i magarca. Nismo se mogli uzdržati od smijeha. Čuvši nas, Švabo viknu: »Kameraden, was ist jetzt?« (Drugovi, šta je sada?). Jedan od boraca brzo odgovori: »Nicht!« (Ništa). Evo, već je među nama. Upao je u klopku. Stvarno je bio točan kao Švaba, u točno vrijeme dovezao nam je doručak. Ugleđavši crvene zvijezde na našim kapama, otvor usta, tako da su se njihovi krajevi gotovo spojili s njegovim ušima...«

SUĐENJE TABORNIKU U ŠANDROVCU

U toj borbi za Šandrovac i oko njega, naročito poslije te borbe, u predahu, mnogi borci brigade, prije borci Kalničkog partizanskog odreda, sjetili su se još jedne istinite i vesele zgode vezane za Šandrovac.

Obroncima Bilogore kretala se kolona vojnika u zelenim uniformama. Kada su se približili Šandrovcu, u njima su po danu lako mogli raspoznati vod domobrana. Na čelu voda koračao je komandir. Ulazeći u selo, kolona se zbila u dvored i nehajno se uputila prema centru mjesta.

Znalo se da u selu postoji grupa domaćih ustaša koje su revno čuvali mjesto od partizana. Uz put bi ustaše opljačkali porodice za koje su sumnjali da surađuju s partizanima. Strah se uvukao u selo. Nikad se nije znalo tko će sutra biti na redu za maltretiranje, koga će pretući, što će od njega oduzeti. Dovoljno je bilo da susjed prijavi susjeda i da bez provjere optuženi osjeti sav bijes i vlast te grupe ustaša.

Desetina domobrana zastala je još na početku sela, dok je poručnik s ostalim dijelovima voda krenuo da se javi ustaškom taborniku. Noć je bila duboka. Mještani su spavali. Sve je bilo mirno. Domobranski poručnik pokucao je na jedan prozor. Oglasila se žena.

— Molim vas, hoćete li nas odvesti k ustaškom taborniku, mi smo domobrani iz Bjelovara. Došli smo u pomoć ustašama da bismo zajedno ovaj kraj očistili od bande. Iza nas ide još dosta vojske...

— Nema sada nikoga kod kuće. Malo pričekajte, sad će se moj sin vratiti iz sela. On će vas odvesti.

Domaća grupa ustaša stalno je tražila pojačanje iz Bjelovara jer su znali da se Kalnikom i Bilogorom kreću jake partizanske snage. Tako se i ta žena nije nimalo začudila što je stiglo pojačanje.

Kuće u Šandrovcu razasute su po brežuljcima, a svaki je od tih brežuljaka zaselak nazvan najčešće po najbogatijem seljaku. Kako je brzo stigao i dječak, to se kolona domobrana uputila za njim u jedan od tih zaselaka u kojem se nalazila kuća tabornika.

— Znate li vi, gospodo, da tabornik nije kod kuće?

On je s ostalim ustašama na položaju, čekaju partizane — u neko doba će dječak.

— Samo nas ti odvedi do njegove kuće. Moramo ga svakako pronaći. Treba da se pobrine za smještaj ostale vojske koja dolazi. Mi smo samo prethodnica — reče poručnik ne ostavljajući ni dječaka ni onu mještanku u nedoumici o jačini snaga čija je on prethodnica u selu.

Idući kroz selo, kolona je stigla do mлина. Tu je bila neka zabava.

— Poznaješ li mlinara? — obrati se poručnik dječaku.

— Kako ga ne bih poznavao, pozna ga cijelo selo.

— Onda ga pozovi napolje, htjeli bismo s njim porazgovarati.

Mali potrči u mlin. Ubrzo se vrati s mlinarom.

Čim mlinar ugleda domobrane, stade mirno i pozdravi ustaškim pozdravom. Pošto su se izrukovali, poručnik ga upita zna li gdje bi sada mogao biti tabornik.

Mlinarov odgovor bio je potvrđan.

— Hoćete li nas odvesti k njemu? Moram se s ustašama povezati radi sutrašnje akcije, a još ove noći treba naći mjesto za noćenje satnije koja dolazi iza nas — reče domobranski poručnik.

— Vrlo rado — odgovori mlinar i stade na čelo kolone.

Kolona je krenula. S njima je išao i dječak. Pošli su prema crkvi.

— Nije li tu tabornik? — upita poručnik mlinara

—Moramo još ići. I iznenadit ćete se kad vas dovedem do ustaša. Vidjet ćete gdje su se smjestili.

Izgradili su čitav bunker — reče mlinar.

Tabornik se nalazio u drugom zaseoku. Trebalo je prijeći dolinicu pa hodati uz potok da bi se popeli na brdo gdje se nalazila kuća ustaškog tabornika. Kada su stigli pred kuću, mlinar je lupnuo o prozor. Javila se tabornikova žena i objasnila:

—Tabornik nije kod kuće. Gore je na straži — i pokaže mjesto rukom.

Još malo se kolona kretala naprijed i našla se neposredno pred tabornikom.

—Tko me to traži? — pitao je tabornik.

Kolona se uputi prema tom glasu. Trenutak kasnije tabornik viknu:

—Stoj! Tko ide?

—Domobraska satnija. Pojačanje koje ste tražili — odgovori poručnik razborito.

Nakon toga oglasi se mlinar:

—Ovdje je natporučnik, pusti nas.

—Natporučnik naprijed, ostali stoj!

Domobranski poručnik krene i zaustavi se pred ustašom.

—Jedva smo vas našli. Dolazimo iz Bjelovara jer ste tražili pomoć. Iza nas dolazi još nekoliko satnija vojske koju treba smjestiti u selu.

Tabornik se obradovao pojačanju pa su svi zajedno krenuli u selo da pronađu mjesta za spavanje pridošlica.

—Idemo najprije k vama u ustaški tabor da se o svemu dogovorimo — predloži domobranski poručnik.

Tabornik (je prihvatio prijedlog. Pozvao je i ostale ustaše.

—Nema nigdje zbirnika — reče jedan ustaša.

—Treba ga pronaći. Moramo svi na okup kako bismo riješili stvar. Sutra će početi velika ofenziva protiv partizana kojih ima dosta u ovim (krajevima — reče poručnik.

Nakon toga jedan ustaša, praćen domobranom krenuo je u potragu za zbirnikom. Ostali ustaše i domobrani krenuli su u tabor.

U kući tabornika domobrane su ugostili rakijom i suhim mesom. Dok su ustaše i domobrani, čekajući zribnika, jeli i pili, ustaški tabornik žalio se poručniku kako seljaci ne žele da se upisuju u ustaški pokret.

—U cijelom selu samo je osam pravih ustaških boraca. Ostalo je sve protiv nas i za partizane. Imamo pet pušaka, nešto bombi i pištolja. To je naše naoružanje — raspričao se tabornik.

Uto je stigao i zbirnik. Bio je to visok, veoma razvijen čovjek.

Svi su izašli napolje i krenuli. Kad su se primakli središtu mjesta, poručnik je zazviždao. To je bio ugovoren signal. Začas su domobrani uhvatili svaki po jednog ustašu i razoružali ih. Domobranski poručnik uhapsio je tabornika i saopćio mu:

—Uhapšen si! Mi smo partizani!

Začas su svi ustaše bili svezani. Jedino se snažni zbirnik otrgnuo. Počeo je bježati. Partizan

Branko Kuprešanin snašao se i opadio metak za zbirnikom Ranio ga je u ruku. Iako ranjen, i dalje je bježao.

Dok se sve to u selu odigravalo, Kalnički odred opkolio je mjesto. Tako ni zbirnik nije mogao umaknuti. Ubrzo je bio uhvaćen.

Ustaše su odvedeni u školu i preslušani. Formiran je sud koji je ustanovio veliki broj zlodjela tabornika i zbirnika. Obojica su osuđeni na smrt. Za ostale ustaše je utvrđeno da nisu pravili veća zlodjela i da još nisu bili u borbi. Pušteni su kućama s napomenom neka se više ne druže s ustašama jer ih kazna neće mimoći.

MARŠ SLOBODNIM ZAGREBOM

U nastupanju prema Zagrebu brigada je 5. svibnja stigla do Božnjarka. Tu su izvršene pripreme za napad na neprijatelja koji je pokušavao da je zadrži s položaja Ladislav—Trnovac kako ne bi izbila na glavnu komunikaciju Križevci—Koprivnica. S Prvom udarnom (zagorskom) brigadom brigada »Brće Radić« napala je te položaje poslijepodne. Neprijatelj se našao ukliješten kombinacijom vatre i pokreta dviju brigada. I zapao je u paniku. Podigao se iz rovova i počeo bježati košen vatrom iz automata i pušaka. Za četrnaest minuta bio je potpuno razbijen. Tako su obje brigade, uz žrtve od svega šest ranjenih, zauzele neprijateljske položaje. Neprijatelj je imao 88 mrtvih, 60 ranjenih i 24 zarobljena.

Brigada je gonila neprijatelja prema Velikoj Branjskoj.

Treći bataljon krenuo je prema Širokom Selu kako bi onemogućio odstupanje neprijatelja, opkolio ga sa svih strana i uništio.

Bataljon je na vrijeme stigao da zaposjedne predviđene položaje kuda je neprijatelj morao proći. I tek što se rasporedio na položaje, s jedne i s druge strane ceste kod Carevdara primijećena je kolona vojnika »Plave divizije«. Kolone su se približavale položaju bataljona, a s njim se nalazio i načelnik štaba brigade Vjekoslav Smeđ. On nije dao da se puca dok ne stigne 50 metara od puščanih i mitraljeskih cijevi.

Kolone vojnika u plavom kretale su se cestom gusto zbijene, bez ikakva vojničkog reda. I kada je sredina kolone stigla 50 metara ispred cijevi, s jedne i s druge strane ceste, a čelo tridesetak metara pred zasjedu, načelnik štaba izašao je iz rova i povikao:

— Predajte se, vojnici!

Takov postupak iznenadio je zasjedu. Nije bio predviđen, uobičajen.

— Zašto si tako postupio? — pitali smo ga kasnije.

— Zašto? Pa preblizu smo ih pustili. A borci su se u borbama osvjedočili da neprijatelj dokle god nosi oružje, pa bio kako demoraliziran i razbijen, može biti opasan. Postoji jedan od fenomena rata — panika. Teško onome koga zahvati, ali nije lako ni onome tko je nametne protivniku. Ako bi bataljon otvorio iz zasjede vatru na 800 vojnika »Plave divizije«, koji se već demoralizirani povlače, oni bi se rastrčali u bilo

kojem pravcu, a najvjerojatnije naprijed, potiskivani od onih straga koji spasenje vide jedino sprijeda. I možda bi se probili, pogotovu ako su opkoljeni brojčano slabijim snagama. U ovom slučaju izračunao sam da bi na svakog borca u zasjedi otpalo pet neprijateljskih vojnika, a na čelo zasjede, na cesti, otpalo bi više nego što čelo može i metaka ispaliti...

Brigada je i u tom pogledu imala vlastito iskustvo. Kada su u borbi za Kalinovac u jednom trenutku borci Prvog bataljona opkolili neprijatelja i pustili ga da dođe na 50 metara a zatim otvorili vatru, Čerkezi su pojurili kao razjarene zvijeri u smjeru iz kojeg je dolazila najjača vatra. Probili su položaj i uz put pobili desetak boraca.

No bilo kako bilo, ovdje, kod Carevdara neprijatelj je smjesta digao ruke uvis. I tek kad su borci bataljona izašli iz svojih rovova da pokupe oružje, vidjeli su da pred sobom imaju mladiće od petnaest do osamnaest godina. Bila je to posljednja rezerva ustaške vlasti i, ujedno, posljednja nada da će ti mladići zadržati prodor Jugoslavenske armije.

Sedmog svibnja brigada se odmarala. Sređivala se — kako bi rekli vojnici. U njenim redovima nalazio se i velik broj boraca koji su bili ranjavani, ali su se vratili u brigadu. Mnogima još rane nisu bile zarasle, ali nisu htjeli izostati iz posljednje bitke za oslobođenje domovine. Željeli su da sa svojom udarnom brigadom pobjedosno uđu u svoj dragi, mjesecima i godinama priželjkivani Zagreb. Toga dana i oni su se spremili i dotjerivali za rijetku priliku — da uđu u slobodni Zagreb.

Nitko od boraca nije šepao. Sve je na njima i na oruđima bilo podešeno, skladno. Tko nije mogao

hodati, »vršio« je dužnost na nekom od prijevoznih sredstava brigade — seljačkim kolima, oko konja kojih je za tu svečanu priliku bilo više nego ikad prije. Devetog svibnja, na Dan pobjede, brigada je stigla pred Sesvete. Tu je izvršeno posljednje sređivanje, pregled i probe za svečani ulazak u Zagreb. U sedamnaest sati udarna brigada »Braće Radić« stupila je preko mitnice u Dubravu na tlo slobodnog Zagreba, razdraganog i ponesenog dočekom svojih oslobodilaca, svojih brigada.

Udarna brigada »Braće Radić« gradom je prošla pobjednički, dostojanstveno, čvrsto. Istina, i bez mnogih boraca i rukovodilaca koji su taj susret za Zagrepčanima — ovu paradu oslobodilaca slobodnim gradom — mjesecima, između borbi, zamišljali, prižeљkivali. Ali nisu je dočekali. Rat je učinio svoje: ostajali su, jedan po jedan, u Zagorju, na Kalniku, u Podravini, na Bilogori, na prilazima Zagrebu. Ginuli su hrabro, uspravno, sa željom da se jednom u slobodi čovječnije živi. I u Zagrebu i drugdje.

S A D R Ž A J

HRVATI BRANE SRPSKA OGNJIŠTA	10
ŽUMBERČANI I BANIJCI NA KALNIKU	11
ROJ STRELICA OKO KALNIKA.....	15
»NATPORUCNIK IVANKOVIĆ« PRED BATALJONOM	19
KALNIK POSTAJE DRUGA KOZARA	24
KALNIK — ŠKOLA PARTIZANSKOG RATOVANJA	27
DVANAESTA SLAVONSKA DIVIZIJA NA KALNIKU	29
BOJNIK VARDΑ PROMAKNUT U MAJORA NOVJ	31
DRUGI BATALJON »MATIJA GUBEC«	35
DESET PRVIH DANA BRIGADE	37
ZASTAVNIK ALIBABA PREDAJE SATNIJU	40
BOLNICA POD KAMOM USTAŠA.....	42
BORAC BIZON PREISPOLJNA GLADNICA	44
OSLOBOĐENJE VARAŽDINSKIH TOPLICA.....	52
ŠEMOVAČKA BITKA — ISPIT ZRELOSTI BRIGADE.....	56
MINSKA POLJA PRED KOPRIVNICOM	67
BOJNIK ŠTEGER: PARTIZANI SU SVE JAČI	70
SLOBODA — PRVA ŽELJA U NOVOJ 1944.....	72
OTPOZDRAV FRKOVIĆU NA PISMO	74
ZAGORAC JE UMRO USPRAVNO	78
DOPREMA LOKOMOBILA NA KALNIK	90
DIVERZANT MATO LONČARIĆ.....	93
ČETVRTI BATALJON U BORBI ZA RANJENIKE	96

»GRGA«, PRVI TENK BRIGADE	100
NEŽMAHEN, PERNJAK I DRUGOVI OPKOLJENI	106
BORBE U SVIBNU	108
NIŠANDŽIJA JEFTO PRERADOVIĆ PROLETER	112
KOMUNISTI NA ČELU JURIŠA KOD JAKOPOVCA	115
PRIZNANJE BRIGADI: ORDEN NARODNOG OSLOBOĐENJA	122
PROSLAVA DANA BRIGADE U SRPSKOJ KAPELI	126
PROPUSTI U ORGANIZIRANJU NAPADA NA KOPRIVNICU	129
RANE DRUGARICE BOŽE PETROVIĆ	131
NAPAD NA PRAG ZAGREBA	136
UZDANICA REPAŠKOG MOSTOBRANA	139
TRENUTAK KOMANDANTA MIRKA TOTOVIĆA	144
KALINOVAC — LEKCIJA ČOVJEKOLJUBLJA	147
CIJELI KOMANDNI SASTAV — U RANAMA	152
PODVIZI JANKA JUTRIŠE	156
IZVOD IZ BOJNE RELACIJE ZA SIJEČANJ 1945.	163
DOBRODOŠLICA MLADIM DRUGOVIMA	167
JURIŠ NA SADOVU — U DNEVNIKU GENA JAKOBOVIČA	171
SASTANCI KOMUNISTA PRED NAPAD NA PČELIĆ	177
ŠVABO ČASTI BATALJON DORUČKOM	180
SUĐENJE TABORNIKU U ŠANDROVCU	182
MARŠ SLOBODNIM ZAGREBOM	187

R e c e n z i j a

**IVAN ŠIBL
RADE BULAT**

*

**Jezička redakcija
NEVENKA GREGUREVIĆ**

*

**Naslovna strana
ĐORĐE GORBUNOV**

*

**Tehnička oprema
ĐORĐE RAKIĆ**

*

**Korektura
MILICA TERENTIJEV**

*

**Štampa
BEOGRADSKI GRAFIČKI ZAVOD
BEOGRAD**

*

**Internet izdanje
WWW.DESETI-KORPUS.COM**

